

**VILNIAUS UNIVERSITETAS
ŠIAULIŲ AKADEMIJA**

**ATVIRAS TARPTAUTINIS ŽMOGIŠKOSIOS RAIDOS UNIVERSITETAS
„UKRAINA“**

SOCIALINIO DARBO MAGISTRANTŪROS STUDIJŲ PROGRAMA

IRENA OŽOLAITĖ

Magistro darbas

**SOCIALINIŲ DARBUOTOJŲ ETINIŲ DILEMŲ PATIRTYS DARBE SU
NEGALIA TURINČIAIS ASMENIMIS**

Darbo vadovas: prof. dr. Remigijus Bubnys
Konsultantė iš Ukrainos: dr. Irina Ivanova

Šiauliai, 2021

**Studijuojančiojo, teikiančio baigiamąjį
darbą, GARANTIJA**

WARRANTY of Final Thesis

Vardas, pavardė <i>Name, Surname</i>	Irena Ožolaitė
Padalinys <i>Faculty</i>	Šiaulių akademija <i>Šiauliai Academy</i>
Studijų programa <i>Study Programme</i>	Socialinis darbas <i>Social work</i>
Darbo pavadinimas <i>Thesistopic</i>	Socialinių darbuotojų etinių dilemų patirtys darbe su negalia turinčiais asmenimis <i>Ethical Dilemma Experiences of Social Workers Working with People with Disabilities</i>
Darbo tipas <i>Thesistype</i>	Baigiamasis darbas <i>Final Thesis</i>

Garantuoju, kad mano baigiamasis darbas yra parengtas sąžiningai ir savarankiškai, kitų asmenų indėlio į parengtą darbą nėra. Jokių neteisėtų mokėjimų už šį darbą niekam nesu mokėjęs.

I guarantee that my thesis is prepared in good faith and independently, there is no contribution to this work from other individuals. I have not made any illegal payments related to this work.

Šiame darbe tiesiogiai ar netiesiogiai panaudotos kitų šaltinių citatos yra pažymėtos literatūros nuorodose.

Quotes from other sources directly or indirectly used in this thesis, are indicated in literature references.

Aš, Irena Ožolaitė, pateikdamas (-a) šį darbą, patvirtinu (pažymėti)

I, Irena Ožolaitė, by submitting this paper confirm (check)

Embargo laikotarpis
Embargo Period

Prašau nustatyti šiam baigiamajam darbui toliau nurodytos trukmės embargo laikotarpį:

I am requesting an embargo of this thesis for the period indicated below:

60 mėnesių / months

(embargo laikotarpis negali viršyti 60 mėn. / an embargo period shall not exceed 60 months).

Embargo laikotarpis nereikalingas / no embargo requested.

Embargo laikotarpio nustatymo priežastis / Reason for embargo period:

Po magistro studijų baigimo planuojama rašyti mokslinį straipsnį, remiantis šiame darbe atliktu fenomenologiniu tyrimu.

SANTRAUKA

Magistro darbe atskleidžiamos etinių dilemų patirtys socialiniame darbe su negalią turinčiais asmenimis. *Kaip gali būti charakterizuojamos (apibrėžtos) etinės dilemos, remiantis socialinių darbuotojų išgyventa patirtimi? Kokius išgyvenimus patiria socialiniai darbuotojai, dirbantys su negalią turinčiais asmenimis ir susiduriantys su etinėmis dilemomis? Koks etinių dilemų, išgyventų santykyje su negalią turinčiais asmenimis, turinys ir kontekstas?* Taikant teorines-metodologines prielaidas siekta konceptualizuoti etines dilemas ir jų turinį socialinio darbo praktikoje. Atliekant fenomenologinės analizės metodą siekta atskleisti socialinių darbuotojų, dirbančių su negalią turinčiais asmenimis, etinių dilemų raišką ir patirties kontekstą.

Fenomenologinio tyrimo duomenims rinkti buvo taikytas atviro tipo klausimynas, raštu pateikiant specifinę situacinę fenomeno apibūdinimo klausimą. Tyrime dalyvavo 11 socialinių darbuotojų, dirbančių su negalią turinčiais asmenimis (9 moterys ir 2 vyrai). Šiame magistro darbe, atliekant fenomenologinės analizės metodą, siekta identifikuoti etinių dilemų kontekstus, atskleidžiant „jautriausias sritis“ ir jų turinį.

Fenomenologinė tiriamo reiškinių analizė leido pateikti bendrą fenomeno apibrėžimą, kuris išryškina ir atskleidžia etinių dilemų raišką ir turinį skirtinguose kontekstuose. Socialiniame darbe su negalią turinčiais asmenimis etinės dilemos apibūdinamos kaip profesinių ir asmeninių vertybių priešpriešoje iškylančios problemos, kurios priklauso nuo socialinio darbuotojo praktinės patirties, profesinių ir asmeninių vertybių sampratos, visuomenės požiūrio, neadekvataus kliento elgesio, socialinio darbuotojo pasitikėjimo savimi, psichologinio atsparumo, sugebėjimo teisingai spręsti konfliktines situacijas bei profesinių ribų išnykimo, kuriant santykius su negalią turinčiu asmeniu.

Tyrimo rezultatai identifikavo etinių dilemų raišką ir kontekstus, kuriuose atskleidžiamos „jautriausios“ situacijos ir sritys: nukreiptų į save ir išorę emocijų bei jausmų išgyvenimai santykyje su negalią turinčiais asmenimis; socialinių paslaugų galimybių negalią turinčiam asmeniui ir asmeninės kompetencijos ribotumai; asmens su negalia situacijos realumo ir jos neapibrėžtumo suvokimas, sprendžiant socialines problemas; tarpasmeninių santykio kūrimo ir palaikymo santykyje su negalią turinčiu asmeniu sudėtingumas ir problemos; profesinis pašaukimas versus kompetencijos ribotumai; visuomenės požiūris į negalią turinčio asmens išskirtinumus, akcentuojant žmogiškumą ir toleranciją; negalią turinčio asmens sukeltas neadekvatus elgesys, vidiniai prieštaravimai ir išgyvenimai santykyje su negalią turinčiu asmeniu socialinių problemų sprendimo procese.

Etinės dilemos socialiniame darbe – profesinės realybės dalis, kylančios, išgyvenant konfliktus tarp įsipareigojimų ir kliento interesų, esant įvairiems tiek išoriniams, tiek vidiniams prieštaravimams.

Esminiai žodžiai: etinės dilemos, vertybiniai konfliktai, negalią turintys asmenys.

TURINYS

ĮVADAS	5
1. Etinių dilemų ir konfliktų samprata socialinio darbo kontekste	10
1.1 Etinių dilemų apibūdinimas socialinio darbuotojo veikloje	10
1.2 Etinių dilemų atsiradimo priežastys socialinio darbo kontekste.....	13
1.3 Etinių dilemų tipai ir kategorijos socialinio darbo kontekste	16
1.4 Etinės dilemos ir etiniai konfliktai socialinio darbo praktikoje: etinių dilemų sprendimo procesas.	22
2. Socialinio darbo etinės dilemos darbe su negalia turinčiais asmenimis.....	27
3. Socialinio darbo etika: profesinės etikos reglamentavimas Lietuvos ir Ukrainos kontekstuose	30
4. SOCIALINIŲ DARBUOTOJŲ ETINIŲ DILEMŲ PATIRČIŲ, DARBE SU NEGALIA TURINČIAIS ASMENIMIS, TYRIMO REZULTATAI	35
4.1 Tyrimo metodologija	35
4.2 Tyrimo metodai	37
4.3 Tyrimo dalyviai	38
4.4 Tyrimo kokybės parametrai.....	39
4.5 Tyrimo rezultatai ir jų analizė	41
IŠVADOS	65
REKOMENDACIJOS	67
LITERATŪRA	69
SUMMARY	77
PRIEDAI	Klaida! Žymelė neapibrėžta.

IVADAS

Mokslinė problema ir tyrimo aktualumas. Lietuvos Respublikos socialinių paslaugų įstatymas (2006)¹ socialinį darbą apibūdina kaip profesinę veiklą, kuri įgalina žmones, šeimas, bendruomenes ir visuomenę spręsti tarpusavio santykių, o kartu ir socialines problemas, skatindama socialinę kaitą, gerindama gyvenimo kokybę ir stiprindama solidarumą bei socialinį teisingumą. Remiantis Lietuvos socialinių darbuotojų etikos kodeksu (2017), socialinis darbas yra profesinė veikla, siekianti padėti asmeniui ar šeimai spręsti jiems iškilusias socialines problemas, pastebint jų galimybes, kartu su jais dalyvaujant, nepažeidžiant žmogiškojo orumo ir stengiantis didinti jų pačių atsakomybę, grindžiamą šeimos ir sociumo bendradarbiavimu. Socialinio darbo pagrindinis tikslas – vystyti asmenybės potencialą ir galimybes, taip pat tenkinti asmens poreikius (Ukrainos socialinio darbo specialistų etikos kodeksas, 2005). Lietuvoje, kaip ir Ukrainoje, viena iš socialinio darbuotojo profesinių krypčių yra darbas su negalia turinčiais asmenimis. Remiantis Lietuvos Respublikos valstybinės kontrolės audito „Asmenų su negalia socialinė integracija“ duomenimis, 2019 m. pabaigoje Lietuvoje buvo 8 % negalia turinčių asmenų. Ukrainos socialinės politikos ministerija teigia, kad 2019 m. 6,3 % Ukrainos gyventojų turėjo negalią.

Socialinis darbas apima platų spektrą klientų grupių, tačiau dirbant su negalia turinčiais asmenimis, socialiniams darbuotojams ypatingai dažnai tenka susidurti su konfliktais, kurie siejasi su socialinio darbuotojo propaguojamomis vertybėmis, ir etinėmis dilemomis. Vertybinių konfliktų metu socialinio darbuotojo profesinės pareigos jausmas prieštarauja egzistuojančioms socialinio darbo vertybėmis, atsiranda etinės dilemos. Vertybinių konfliktų pagrindu yra laikomas socialinio darbuotojo suvokimas apie socialinių darbuotojų etikos kodeksą bei individualūs socialinių darbuotojų kognityvinių įgūdžių skirtumai. Kiaunytė ir Ruškus (2010) teigia, kad socialiniams darbuotojams, kaip profesionalams, konfliktai yra neišvengiamas dalykas – tai lyg profesinės veiklos vienas iš sudedamųjų komponentų, su kuriais jiems tenka susidurti. Etinės dilemos yra sudėtingos situacijos, kuriose socialiniams darbuotojams tenka rinktis tarp veiklos krypčių (šios kryptys iš pradžių gali pasirodyti tinkamos arba ne), tarp etikos taisyklių arba tarp konkuruojančių interesų (Bibus, 2013). Etinės dilemos atsiranda tuo metu, kai socialiniai darbuotojai patiria vertybinius konfliktus, kurių metų socialinių darbuotojų vertybės ir įsitikinimai prieštarauja profesinėje plotmėje egzistuojančioms socialinio darbo vertybėms ir normoms (Švedaitė-Sakalauskė, Gevorgianienė, (2011). Lietuvos socialinių darbuotojų etikos kodekso (2017) vienas iš pagrindinių tikslų – pateikti socialinio darbo vertybes, įvardinti pagrindines nuostatas ir principus, kurie turėtų padėti socialiniams darbuotojams spręsti socialiniame darbe iškylančias etnines

¹ Lietuvos Respublikos socialinių paslaugų įstatymas (2006-02-11, galiojanti suvestinė redakcija nuo 2019-10-01). Prieiga per internetą: <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/TAIS.270342/asr>

problemas. Socialinio darbuotojo gebėjimas atpažinti etikos dilemas, savęs pažinimo ir supratingumo ugdymas bei etinių problemų sprendimų priėmimo modelių žinojimas padeda žymiai efektyviau spręsti etines dilemas, susidariusias socialinio darbuotojo praktinėje veikloje (Edwards, Addea, 2015).

Pažymėtina, jog nagrinėjama tema išsamūs tyrimai Lietuvoje nėra atliekami. Mokslinėje literatūroje dažniausiai analizuojami pavieniai klausimai, susiję su socialiniu darbu, socialiniu darbuotoju ar etinėmis dilemomis socialinio darbuotojo profesinėje veikloje. Galima paminėti, kad pavienių asmenų, dirbančių socialinį darbą, aspektus yra nagrinęję Lietuvos ir užsienio autoriai. Tidikis (2002) tyrinėjo etinius socialinio darbo orientyrus. Vyšniauskienė, Minkutė (2008) nagrinėjo etines problemas socialinio pedagogo veikloje, taip pat gilinosi į vaikų ir suaugusiųjų globos etines problemas. Šinkūnienė (2010) analizavo etines problemas ir dilemas socialinio darbuotojo praktinėje veikloje. Gapšytė, Snieskienė (2011) nagrinėjo socialinio darbuotojo etinę kompetenciją ir jos vystymosi galimybes praktinėje veikloje. Švedaitė-Sakalauskė, Gevorgianienė (2011) tyrinėjo socialinių darbuotojų moralines dilemas dirbant su sunkiai pasiekiamais klientais ir atliko tarptautinį kokybinį tyrimą. Leliūgienė, Andrijevskė, Kaušylienė (2016) analizavo etikos realizavimą socialinio darbuotojo veikloje. Moody (1983) nagrinėjo etines dilemas ilgalaikėje priežiūroje. Reamer (1986) analizavo to meto šiuolaikines technologijas socialiniame darbe – etines dilemas. Manning (1997) gilinosi socialinio darbuotojo, kaip moralaus piliečio, elgesio etiką. Wolfson (1999) tyrinėjo socialinio darbo praktikų etines dilemas. Richards, Ruch, Trevithick (2005) tyrinėjo bendravimo įgūdžių lavinimą praktikoje: etinę dilemą socialinio darbo mokyme. Schweitzer, Pollack (2006) tyrinėjo etines ir teises dilemas dirbant socialinį darbą vaikų įvaikinimo srityje. Bent-Goodley (2007) nagrinėjo socialinio darbo studentų mokymą sprendžiant etines dilemas dirbant su asmenimis, patiriančiais smurtą šeimoje. Tallant, Ryberg (2010) išnagrinėjo bendrąsias ir unikalias etines dilemas, su kuriomis susiduria kariuomenėje dirbantys socialiniai darbuotojai. Kašparova, Urban (2013) analizavo etines dilemas socialiniame darbe su romų tautybės klientais. Olson (2014) ištyrė socialinio darbo vertybių ir karinio socialinio darbo praktikos integravimo etines dilemas. Gustavsson, MacEachron (2014) nagrinėjo etikos ir socialinio darbo mokyklų praktinį vaidmenį bendruomenėje. Frantus, Greenberg, Muskat, Katz (2017), tyrė ligoninės socialinių darbuotojų moralinį sielvartą. Conn (2018) nagrinėjo globos ir kontrolės etikos dilemas dirbant su asmenimis turinčiais psichinės sveikatos problemų. Rogers (2018) tyrinėjo etines dilemas, su kuriomis susiduria klinikiniai supervizoriai, integruotose sveikatos priežiūros įstaigose.

Apibendrinant Lietuvoje ir užsienyje atliktus tyrimus galima teigti, jog Lietuvoje yra mažai tyrimų, skirtų socialiniams darbuotojams, dirbantiems su negalia turinčiais asmenimis, kai tuo tarpu užsienio mokslininkai yra pateikę nemažai mokslinių tyrimų, kurie siejasi su skirtingomis klientų grupėmis bei skirtingomis negalėmis. Tačiau tarp mokslinių darbų pasigendama socialinio darbo

krypties tyrimų apie etines dilemas ir socialinių darbuotojų išgyvenamas patirtis dirbant su negalia turinčiais asmenimis.

Šios temos mokslinis ir praktinis aktualumas suponuoja tokius esminius probleminius klausimus:

Kaip gali būti charakterizuojamos (apibrėžiamos) etinės dilemos, remiantis socialinių darbuotojų išgyventa patirtimi? Kokius išgyvenimus patiria socialiniai darbuotojai, dirbantys su negalia turinčiais asmenimis ir susiduriantys su etinėmis dilemomis? Koks etinių dilemų, išgyventų santykyje su negalia turinčiais asmenimis, turinys ir kontekstas?

Tyrimo objektas – išgyventų etinių dilemų patirtys ir jų turinys socialiniame darbe su negalia turinčiais asmenimis.

Tyrimo tikslas – atskleisti socialinių darbuotojų etinių dilemų patirtis darbe su negalia turinčiais asmenimis.

Uždaviniai:

1. Išanalizuoti mokslinę literatūrą siekiant konceptualizuoti etines dilemas ir jų turinį socialinio darbo praktikoje.
2. Taikant fenomenologinės analizės metodą atskleisti socialinių darbuotojų, dirbančių su negalia turinčiais asmenimis, etinių dilemų raišką ir patirties kontekstą.
3. Identifikuoti etinių dilemų kontekstus, atskleidžiant „jautriausias sritis“ ir jų turinį socialinio darbo praktikoje su negalia turinčiais asmenimis.
4. Pateikti rekomendacijas etinių dilemų ir konfliktų sprendimui, remiantis socialinių darbuotojų išgyventa patirtimi socialiniame darbe su negalia turinčiais asmenimis.

Tyrimo dalyviai. Siekiant atskleisti socialinių darbuotojų, dirbančių su neįgalia turinčiais asmenimis, etinių dilemų patirtis, tyrimo dalyvių atrankai buvo naudotas kriterinės imties atrankos metodas: a) visi tyrimo dalyviai, išgyvenę ir patyrę etines dilemas profesinėje veikloje; b) visi tyrimo dalyviai dirba su negalia turinčiais asmenimis. Taip pat taikytas ir sniego gniūžtės atrankos metodas, siekiant apklausti kuo didesnę skaičių tyrimo dalyvių, tiesiogiai išgyvenusią patirtį, siejamą su tiriamu reiškiniu. Tyrimo dalyvavo 11 socialinių darbuotojų, dirbančių su negalia turinčiais asmenimis (9 moterys ir 2 vyrai). Tyrimo dalyvių amžius vyravo tarp 27-57 metų, socialinio darbo stažas – tarp 3-24 metų. Trys tyrimo dalyviai dirbo psichikos negalia turinčiais asmenimis, du tyrimo dalyviai dirbo su fizinę ir kompleksinę negalia turinčiais suaugusiais asmenimis. Likę šeši tyrimo dalyviai pasiskirstė po vieną skirtingose klientų grupėse: dirbančiais su kompleksinę negalia turinčiais vaikais, su protinę negalia turinčiais suaugusiais asmenimis, su protinę ir psichikos negalia turinčiais senyvo amžiaus asmenimis, protinę ir psichikos negalia turinčiais suaugusiais asmenimis, su fizinę negalia turinčiais suaugusiais asmenimis ir su kompleksinę negalia turinčiais suaugusiais asmenimis.

Tyrimo metodologija ir metodai. Kokybiniame tyrime laikomasi fenomenologinio požiūrio į tyrimo objektą. Fenomenologijos tyrimu siekiama atskleisti vidinę žmogiškąją patirtį, fenomenų esmes ir kaip žmonės jas patiria (Žydzūnaitė, Sabaliauskas, 2017). Konstruktyvizmo perspektyva didžiausią dėmesį kreipia į realybės konstravimą, dėl šios priežasties su pasauliu konstruktyvizmo teorijos perspektyvoje galima susipažinti tiriant žmonių išsakytas mintis (Ruškus, Mažeikienė, ir k., 2005). Remiantis šia perspektyva, kiekvieno tyrimo dalyvio išreikšta nuomonė ir atskleista patirtis yra vertinama, gerbiama kaip vienetinė ir asmeninė tiesa. Vitkauskaitė (2001) teigė, kad žmogus – tai savo vidinę prasmę turinti sistema, sąveikaujanti su kitomis sistemomis. Šiame magistro darbe taikomi tyrimo metodai remiasi socialinių sistemų teorija, kuri ir nagrinėja sistemų narių tarpusavio funkcionavimą sudarant vientisą sistemą. Šiuo atveju socialinis darbuotojas, patiriantis etines dilemas, dirba ne tik su asmenimis, turinčiais negalią, bet ir su jo artima aplinka, įvairių sričių specialistais, vietos bendruomene. Barkauskienės (2013), teigimu šios sistemos pagrindas – vientisumas. Tad sisteminis teorijos modelis leidžia socialiniam darbuotojui profesionaliai ir įvairiapusiškai įvertinti socialinius reiškinius ir problemas, tam tikras situacijas bei turimus išteklius, padėti planuoti sprendimus, susijusius sprendžiant asmens socialines problemas (Vitkauskaitė, 2001). Socialinio darbuotojo patiriamos etinės dilemos siejasi su deontologinės teorijos kryptimi, kuri nagrinėja socialinių darbuotojų pareigas ir elgesio normas, remiantis etikos reglamentais, o sistemų teorija dar kartą įrodo, jog socialinis darbas ir etinės dilemos yra neatsiejami dalykai, kurie tarpusavyje sąveikauja. Magistro darbe taikant teorines-metodologines prielaidas buvo atlikta mokslinės literatūros analizė. Konceptualizuojant tiriamą reiškinį buvo norima atskleisti etines dilemas ir jų turinį socialinio darbo praktinėje veikloje, dirbant su neįgalia turinčiais asmenimis. Duomenims rinkti taikytas *atviro tipo klausimynas raštu*, pateikiant specifinį situacinį fenomeno apibūdinimo klausimą (žr. 1 priedą). *Duomenims analizuoti* pasirinktas *fenomenologinės analizės metodas pagal A. Giorgi* (Giorgi, Giorgi, 2008), siekiant konceptualizuoti etinių dilemų sampratą, raišką, turinį ir kontekstus, paremtus socialinių darbuotojų išgyventa patirtimi.

Pagrindinės sąvokos:

Socialinis darbas – veikla, kurios pagrindas – žmogaus gebėjimo prisitaikyti prie aplinkos stiprinimas, stengimasis atkurti asmens ir bendruomenės tarpusavio ryšius, įgalinti žmogų integruotis į visuomenę, siekiant asmens visavertiško socialinio funkcionavimo (Andrašiūnienė, 2007).

Vertybių konfliktas – asmens propaguojamų vertybinių, socialinių, estetinių, dorovinių bei politinių principų susidūrimas (Kasiulis, Barvydienė, 2015).

Socialinis darbuotojas – profesionalas, kuris stiprina asmens adaptacijos prie aplinkos gebėjimus, siekdamas atkurti ryšius su bendruomene, integruojant asmenį į socialumą ir siekiant pilnavertiško asmens socialinio funkcionavimo (Šinkūnienė, 2010).

Neįgalusis – asmuo, kuriam pagal Lietuvos Respublikos neįgaliųjų socialinės integracijos įstatymą nustatytas neįgalumo lygis ar 55 procentų ir mažesnis darbingumo lygis, ar asmens specialiųjų poreikių lygis.²

Etinė dilema – situacija, kurios metu socialiniam darbuotojui tenka rinktis iš dviejų tinkamų, bet prieštaringų etinių orientyrų, ar tuo metu, kai kiekvienas numatomas rezultatas reiškia nenorimus padarinius vienam ar kitam individui (Skridlaite, Kavaliauskienė ir kt., 2016).

Magistro darbo struktūra. Šį magistro darbą sudaro: santrauka lietuvių kalba, įvadas, 4 skyriai, išvados, literatūros sąrašas (105 šaltiniai), santrauka anglų kalba, priedai. Tyrimo duomenis iliustruoja 10 lentelių.

² Lietuvos Respublikos neįgaliųjų socialinės integracijos įstatymas (1991-11-28, galiojanti suvestinė redakcija nuo 2019-09-01). Prieiga per internetą: <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/TAIS.2319/asr>

1. Etinių dilemų ir konfliktų samprata socialinio darbo kontekste

1.1 Etinių dilemų apibūdinimas socialinio darbuotojo veikloje

Kasdieniam gyvenime žmonėms prieš priimant sprendimus vis dažniau tenka susidurti su įvairiomis rimtomis etinėmis problemomis bei dilemomis. Etinės dilemos profesinėje veikloje nėra naujiena ir yra būdingos visoms profesijoms (Tallant, Ryberg, 2010). Profesionalus socialinis darbas yra sudėtingas procesas, kurį sąlygoja socialinių darbuotojų ir jų klientų sukurti santykiai bei intensyviai besikeičiančios aplinkos sąlygos (Kiaunytė, Ruškus, 2010). Socialinis darbas tai ilgas procesas su žmogumi, kurio metu siekiama įgalinti asmeninis atskleisti savo teigiamas savybes vykstant socialiniam ryšiui ir visiškai skiriasi nuo visuomenės raidos, kuri dažniausiai būna orientuota į tiesioginius rezultatus (Marekova, 2017). Remiantis Patchner, Gullerud ir kt. (1987, cit. iš Valutis, Rubin, 2016) profesinė etika, vertybės, nuostatos ir idėjos dažniausiai perduodamos profesinės socializacijos proceso metu. Marekova (2017) nuomone, socializacija ilgą laiką buvo laikoma pagrindiniu visuomenės funkcionavimo veiksmu bei svarbiu bruožu siekiant autentiškumo. Valutis, Rubin (2016) teigia, kad šis profesinės socializacijos procesas yra greitas ir taip pat prisideda tobulinant profesinę kvalifikaciją bei grupių normų internalizacijos metu, kuomet socialiniai darbuotojai integruojasi į profesionalaus socialinio darbo kultūrą. Papouli (2016) teigimu, etinė praktika yra grindžiama etikos kodeksais, kurie lyg orientaciniai ženklai, nurodantys profesionalų elgesį darbo vietoje bei visuomenėje. Marekova (2017) nuomone, teoriškai etinės dilemos ilgą laiką buvo sprendžiamos įvairiuose postulatuose, įstatymuose, tačiau praktikoje iki šiol etines dilemas vengiama spręsti, nors jos ir kasdien iškyla socialinio darbuotojo praktinėje veikloje, ypač bendraujant su klientais. Lietuvos mokslininkai, tokie kaip Vyšniauskienė ir Minkutė (2008), Ivanauskienė ir Varžinskienė (2007), Kavaliauskienė (2005), tyrinėjo etiką socialinių darbuotojų ir mokytojų veikloje, ištyrė profesinių vertybių raišką, tačiau socialinio darbo etikos principų realizavimas profesinėje veikloje retai analizuojamas mokslinėse publikacijose (Leliūgienė, Andrijevskė, Kaušylienė, 2016). Istorškai socialiniai darbuotojai įvairiomis aplinkybėmis susidūrė su kasdienėmis etinėmis problemomis. Mary Richmond 1920 metais pirmoji suformulavo etinių dilemų sprendimo etapus. Nors laikui bėgant etinių dilemų pobūdis ir sudėtingumas keitėsi, socialiniai darbuotojai ir toliau susiduria su sudėtingais etiniais klausimais (Tallant, Ryberg, 2010). Profesionaliam socialiam darbe etiniai konfliktai, išryškėjantys etinių dilemų kontekste, yra ir bus neišvengiami, nes tai profesinė realybė, su kuria susiduria kiekvienas socialinis darbuotojas (Kiaunytė, Ruškus, 2010). Moody (1983) teigia, kad socialinio darbo praktinėje veikloje neišvengiama etinių dilemų. Tačiau Bibus (2013) teigimu, kai yra aiškus teisinis ir etinis požiūris į tam tikrą situaciją, socialiniai darbuotojai nesusiduria su dilema.

Etikos norma – profesinės etikos vertybinės nuostatos ir moralaus elgesio principai, kuriais turi vadovautis tam tikros profesijos atstovai (Coleman, 2005). Šios etikos normos gali kisti, veikiant išoriniams ir vidiniams veiksniams (Vyšniauskienė, Minkutė, 2008). Etinę dilemą galima apibūdinti kaip būtinybę pasirinkti tarp dviejų vieną kitą paneigiančių, dažnai nepalankių variantų (Marekova, 2017). Etinės dilemos smarkiai paplitusios socialinio darbo praktikoje dažnai atspindi socialinio darbo profesinės veiklos dviprasmiškumą. Bibus (2013) etinę dilemą apibūdina kaip sudėtingas situacijas, nes tuo metu socialinio darbo profesionalams tenka pasirinkti tarp egzistuojančių veiklos krypčių, kurios iš pirmo žvilgsnio gali pasirodyti geros arba blogos, taip pat tarp etikos normų, kurios kelia konfliktus tarp vienu su kitu konkuruojančių interesų. Remiantis Šinkūniene (2010), socialiniai darbuotojai nuolatos susiduria su etinėmis dilemomis. Jos teigimu, etinės dilemos atsiranda situacijose, kuomet socialiniai darbuotojai turi pasirinkti iš dviejų arba daugiau deramų, tačiau prieštaraujančių etinių išaiškinimų, kai kiekvienas galimas rezultatas gali duoti nepageidaujamus padarinius kitam individui. Etinės dilemos kyla situacijose, kai socialinis darbuotojas turi pasirinkti tarp dviejų ar daugiau susijusių, bet prieštaringų etikos normų arba, kai kiekvienas pasirinkimas sukelia nepageidaujamą rezultatą situacijos dalyviams (Sasson 2000). Tarptautinių žodžių žodyne (2007) žodis problema apibūdinimas kaip rimtas praktinis ar teorinis uždavinys, kuris reikalauja tyrimo. Johnson (2001) problemą įvardija kaip klausimą ar situaciją, kuri suteikia abejonių, kylančių sunkumų. Šioje vietoje svarbiausia identifikuoti, koku metu situacija tampa problematiška ir koku laiku ši situacija tampa socialinės krypties specialistų veiklos rūpesčiu. Švedaitė-Sakalauskė, Gevorgianienė (2011), kaip pagrindinę profesionalaus socialinio darbuotojo veiklos problemą įvardija pagalbos ir kontrolės veiksmus, kuriuos privalo atlikti socialinis darbuotojas. Tuo metu, kada pagalbos ir kontrolės funkcijos priešinosi viena kitai, pvz., kai socialinis darbuotojas, būdamas profesionalu, padeda asmeniui jį atstovaudamas, tačiau kartu ir asmenį kontroliuoja (reprezentuodamas valstybės bei visuomenės nustatytas taisykles), atsiranda dilema (Švedaitė-Sakalauskė, Gevorgianienė, 2011).

Walsh, Farmer (2003) teigimu, etinės dilemos yra įprasta kasdienio socialinių darbuotojų praktinės veiklos dalis. Situacija, kurios metu socialinis darbuotojas, norėdamas priimti profesionalų sprendimą, dažnai susiduria su keliomis pasirinkimo galimybėmis, kurių rezultatas gali būti ir neigiamas kliento atžvilgiu, – taip pat vadinasi etine dilema (Mattison, 2000). Marekovos (2017) teigimu, dilema – tai toks pasirinkimo poreikis, kai neturima pakankamai informacijos arba turima informacija prieštaringa. Tallant, Ryberg, (2010) išreiškė nuomonę, kad etinės dilemos gali atsirasti dėl kelių skirtingų situacijų. Pavyzdžiui, etinė dilema gali kilti situacijoje, kai socialinis darbuotojas turi pasirinkti geriausią moralinį veiksmą keblioje padėtyje, kurioje yra du konkuruojantys ir lygiaverčiai moraliniai pasirinkimai, o šie moraliniai pasirinkimai gali būti pagrįsti skirtingomis moralinėmis filosofijomis ir prieštaraujantys vienas kitam. Antroji situacija

būtų susijusi su etine dilema, kai tenka pasirinkti geriausią moralinį elgesio būdą iš anksto nežinant pasirinkto sprendimo rezultato. Trečioje situacijoje su etine dilema susiduriama, kai geriausias moralinis pasirinkimas gali būti netinkamas visiems situacijoje dalyvaujantiems asmenims ir sąmoningai pakenkti vienam iš šių asmenų. Dėl šių priežasčių galima teigti, kad kiekviena iš pateiktų situacijų gali sukelti daugybę etinių dilemų socialinio darbo specialistams (Tallant, Ryberg, 2010).

Praktiniame darbe socialiniams darbuotojams dažnai tenka susidurti su situacijomis, kurių metu tarpusavyje konfliktuoja profesinės ir jų asmeninės vertybės (Comartin, Gonzalez-Prendez 2011, cit. iš Valutis, Rubin, 2016). Socialiniame darbe etinės dilemos gali kilti dėl asmenų tam tikrų vertybių ir normų priėmimo bei taikymo skirtumų, profesinės etikos ir galiojančių socialinių santykių reglamentavimo problemų (Marekova, 2017). Anot Guttman (2006), etinė dilema yra situacija, kai įtvirtintos profesinės pareigos ir vertybės tarpusavyje konfliktuoja, o socialinio darbuotojo prašoma nuspręsti, kurios vertybės, susijusios su profesionalo pareigomis yra ryškesnės už kitas. Šis autorius pabrėžia, kad socialinis darbuotojas gali jaustis labai atsidavęs abiem vertybėms, net kai konkrečią situaciją galima aktualizuoti remiantis viena vertybe (Guttman, 2006). Remiantis Valutis, Rubin (2016), galima teigti, kad vertybinių konfliktų šaltinis dažniausiai siejamas su asmens suvokimu, etikos kodeksu ir asmeniniais kognityvinio proceso skirtumais. Socialiniams darbuotojams išgyvenant vertybinius konfliktus atsiranda moralinės problemos. Remiantis Sasson (2000) vertybinis konfliktas taip pat apibūdinamas kaip etinė dilema dėl interakcinio pobūdžio tarp dviejų skirtingų asmeninių vertybių. Šiuo atveju dilema kyla konflikto metu, kai socialinis darbuotojas turi apsispręsti tarp savo propaguojamų vertybių ir geranoriškumo klientui (Sasson, 2000). Remiantis Guttman (2006), etinės dilemos, kylančios dėl asmeninių ir profesinių vertybių konflikto, yra vienos iš sunkiausių. Jos nutinka, kai socialinio darbuotojo asmeninės vertybės prieštarauja etikos kodeksui ar atstovaujamos organizacijos politikai (Guttman, 2006). Vertybiniai konfliktai vyksta tuo metu, kai socialinių darbuotojų propaguojamos vertybės, egzistuojantys įsitikinimai prieštarauja socialinio darbuotojo profesiniame lauke esančioms taisyklėms ir vertybėms (Švedaitė-Sakalauskė, Gevorgianienė, 2011). Walsh, Farmer (2003) taip pat pažymėjo, kad tarp socialinio darbo praktikų egzistuoja „profesinis disonansas“ arba nedarna, kuri įvardijama kaip socialinių darbuotojų konfliktas, nerimas ir profesinių vertybių susidūrimas, kuris glaudžiai siejamas su darbo užduočių atlikimu. Tik visiškas profesinio disonanso supratimas, pasak Walsh, Farmer (2003), gali padėti socialiniam darbuotojui suprasti praktikoje egzistuojančias profesinės kompetencijos kliūtis ir užkirsti kelią profesiniam perdegimui.

Giannou (2009), teigia, kad socialinis darbas yra vertybėmis apipinta profesija, tačiau dažnai socialiniai darbuotojai yra įpareigoti priimti sprendimus etikos klausimais. Marekova (2017) teigimu, asmenims dažnai tenka priimti sprendimus, tačiau kiekvienas sprendimas gali turėti ir tam

tikrą etinį aspektą su įvairiomis pasekmėmis. Žmonės norėdami įvardinti, kokie veiksmai yra etiški, remiasi savo vertybėmis, tuo metu egzistuojančiomis visuomenės normomis, kurias įgijo mokymosi ir socializacijos proceso metu (Marekova, 2017). Walsh, Farmer (2003) nuomone, teorinės žinios ir bendrosios socialinio darbo vertybės yra orientuotos į bendrąjį praktinį požiūrį, siekiama pateikti konkrečią sprendimų priėmimo kryptį, tačiau realybė yra tokia, kad neaiškumai socialinio darbo praktikoje kyla dėl etinių dilemų ir vaidmenų konfliktų. Jų teigimu, pagrindiniai klausimai, kurie yra susiję su etinėmis dilemomis ir vertybiniais konfliktais, socialiniame darbe apima šias sritis: istorinis socialinių darbuotojų vaidmens statusas, kai socialiniai darbuotojai vaizduojami „tarnais“, diskusijos apie socialinio darbuotojo ir klientų ar kolegos santykius, socialinis ir kultūrinis spaudimas iš supančios aplinkos, skirtingos nuomonės apie asmens laisvo apsisprendimo galimybę, paternalizmą, kliento galimybes savarankiškai funkcionuoti (Walsh, Farmer, 2003).

Etinis sąmoningumas viena iš svarbiausių socialinio darbuotojo profesinės etikos dalių. Laikantis pagrindinių socialinės pagalbos teikimo principų (pagarbos asmeniui, teisingumo, kliento teisių gynimo, gyvenimo kokybės gerinimo) stengiamasi išlaikyti socialinės pagalbos teikimo etiką (Oželis, 2018). Reamer (1983) teigia, kad pagarba, konfidencialumas, konfliktų sprendimo įgūdžiai, taip pat etinių principų naudojimas tarpdisciplininame procese bei bendradarbiavimas yra svarbiausi. Siekdamas kompetentingai atlikti savo profesinę veiklą, socialinis darbuotojas turėtų vykdyti savo pareigas ir atsakomybę visose keturiose srityse: atsakomybę prieš valstybę ir visuomenę, atsakomybę prieš profesiją ir kolegas, atsakomybę prieš klientą ir jo artimuosius, taip pat atsakomybę prieš save patį. Jei socialinis darbuotojas netinkamai atlieka savo pareigas bent vienoje iš sričių, bus slopinamas visas socialinio darbo procesas (Leliūgienė, Andrijevskė, Kaušylienė, 2016). Viena iš socialinių darbuotojų etinių dilemų – socialinio darbuotojo motyvacija, nes socialinis darbas yra nepaprastai nuvertintas tiek finansiniu, tiek socialiniu požiūriu (Marekova, 2017).

Apibendrinat šį poskyrį galima daryti prielaidą, jog etinės dilemos kasdien iškyla socialinio darbuotojo praktinėje veikloje, bendraujant su klientais, kolegomis, reprezentuojant valstybės ir visuomenės nustatytas taisykles. Etinė dilema kyla konflikto metu, kai socialinis darbuotojas turi apsispręsti tarp savo propaguojamų vertybių ir geranoriškumo padėti klientui. Tad etinės dilemos dažnai paveikia socialinio darbuotojo profesinę veiklą ir gali įtakoti propaguojamų vertybių konfliktus.

1.2 Etinių dilemų atsiradimo priežastys socialinio darbo kontekste

Etinių dilemų atsiradimo priežastys dažniausiai kildinamos iš situacijų, kai asmuo yra priverstas apsispręsti tarp dviejų skirtingų, tačiau morališkai grindžiamų pasirinkimų. Etinės dilemos dažniausiai yra susijusios su taisyklių laikymusi. Marekova (2017) išskiria, kad etinės dilemos dažniausia kyla profesiniame lygmenyje, stokojant kompetencijos, asmeniniame

lygmenyje, socialinėje ir kultūrinėje srityje, kuri susideda iš tradicijų, vertybių, stereotipų, tačiau etinės dilemos gali atsirasti ir politikos srityje. Etinės dilemos apima socialinių darbuotojų santykius su klientais, šeimomis ir kitais specialistais, konfidencialios informacijos atskleidimo problemą, susidūrimus su netinkamu elgesiu, sprendžiant socialines problemas, kovojant su tiesiogine ir netiesiogine prievarta, ir socialinio darbuotojo nepasitikėjimu savimi (Walsh, Farmer ir kt. (2003). Socialiniam darbuotojui dažnai tenka dalyvauti procese, kai padedama išsiaiškinti, stengiamasi mokyti, tarpininkauti ir siūlyti kompromisus ar alternatyvius sprendimus klientams. Šiuo atveju atsiranda rimtas etinis konfliktas tarp kliento teisės priimti laisvą sprendimą ir socialinio darbuotojo pareigos gerinti savo kliento gerovę (Guttmann, 2006).

Pirmoji etinė dilema yra intervencijos arba „nesikišimo etinė dilema“ Ši etinė dilema suponuoja šiuos dileminius klausimus: kas yra svarbiausia – socialinis teisingumas ar lygybė? Socialinio darbuotojo kompetencija ar asmens teisė į laisvo apsisprendimo galimybę? (Marekova, 2017). Etinė dilema, anot Banks (2015), taip pat iškyla tada, kai reikia pasirinkti tarp vienodai nepalankių alternatyvų, prieštaraujančių mūsų moralės principams, kai nėra aišku, kuris variantas yra tinkamiausias.

Naujanienė, Eidukevičiūtė ir kt. (2010) teigia, kad socialinio darbo teorinėje perspektyvoje yra įvardijama tai, jog etinė dilema iškyla tuo metu, kai socialinis darbuotojas turi pasirinkti tarp dviejų teisingų, tačiau konfliktuojančių veiksmų. Pasak Guttmann (2006), šis socialinio darbo teorijos ir praktikos konfliktas gali turėti dvi prasmes. Pirmoji prasmė, tai yra dviejų arba - daugiau pasirinkimų konfliktas, kurio metu galima pasiekti priešingus tikslus ir - antra, psichologinė prasmė, kai tarpusavyje konkuruoja impulsai, motyvai, paskatos ar socialiniai reikalavimai (Guttmann, 2006). Bibus (2013) įvardija kaip etišką dilemą, kylančią situacijoje, kurios metu profesinės pareigos atsiduria pagrindinių socialinio darbo vertybių priešpriešoje. Pavyzdžiui, socialiniams darbuotojams tenka pasirinkti tarp profesinės pareigos parengti vaiko teisių apsaugos skyriui ataskaitą apie vaikų ir tėvų interesus bei konfidencialios informacijos išlaikymo. Tuo metu atsiranda dilema – užtikrinti šeimos gerovę, atskleidžiant informaciją, ar laikytis pareigos užtikrinti informacijos apie šeimą konfidencialumą (Bibus, 2013).

Šinkūnienė (2010) išskyrė dvi pagrindines etinių dilemų atsiradimo priežastis. Pirmoji priežastis – prieštaraujančios vertybės, kurių metu socialinio darbo profesionalui tenka susidurti su dviem ar daugiau prieštaraujančių vertybių. Socialinis darbuotojas šioje situacijoje gali jausti, kad vienodai pripažįsta dvi vertybes, net ir tada kai abi vertybės negali būti įgyvendintos toje situacijoje konkrečiu momentu (Šinkūnienė, 2010). Antroji etinių dilemų atsiradimo priežastis – prieštaraujantis atstovavimas arba priklausymas. Šioje vietoje socialinis darbuotojas gali pamatyti etinę dilemą tada, kai konkuruojančių ar konfliktuojančių grupių atstovai pradeda reikšti jam pretenzijas (Šinkūnienė, 2010).

Guttmann, (2006) pažymėjo tris pagrindines priežastis, dėl kurių kyla etinės dilemos socialinio darbo praktikoje: konkuruojančios vertybės, konkuruojantis lojalumas, ir neaiškumas bei netikrumas. Socialiniam darbuotojui dažnai tenka priimti įsipareigojimą padėti asmeniui ir ginti jo interesus. Pavyzdžiui, ar socialiniam darbuotojui palaikyti kliento išrašymą iš slaugos namų į nežinomą vietą, kurioje nėra tinkamo medicininio gydymo, ar nepritarti kliento išrašymui ir laikytis patikimų medikų patarimų ir taip galimai išgelbėti kliento gyvybę; tuo metu socialinis darbuotojas ir patiria etinę dilemą. Šiuo atveju socialinis darbuotojas susiduria su dviem prieštariningomis alternatyvomis, kurios ir sukelia etines dilemas socialinio darbo profesionalui (Sasson, 2000). Socialiniai darbuotojai dirbdami socialinį darbą suvokia, kad problemos ir jų sprendimas yra neatsiejamas dalykas jų profesinėje veikloje. Socialiniai darbuotojai savo darbe vykdo intervenciją į klientų gyvenimą, kad padėtų jiems patenkinti visuomenės poreikius bei padėtų atskleisti savirealizacijos galimybes (Guttmann, 2006).

Anot Sasson (2000) etinė dilema yra tarpasmeninių ryšių konflikto rezultatas. Leliūgienės, Andrijevskos, Kaušylienės (2016) teigimu, socialinis darbas veikia visuomenę, tačiau neginčytina ir tai, kad aplinka yra svarbus veiksnys, turintis įtakos socialiniam darbui. Daley ir Doughty (2006, cit. iš Edwards, Addea, 2015) išsako nuomonę, kad socialinio darbo veikla vietinėse bendruomenėse daugeliu atvejų glaudžiai susijusi su etinėmis dilemomis. Galbreath (2005, cit. iš Edwards, Addea, 2015) teigia, jog vietinėje bendruomenėje dirbantiems socialinio darbo specialistams tenka dalyvauti dvigubuose ar net trigubuose santykiuose, kurie taip pat sukelia etines dilemas. Socialiniai darbuotojai, Guttmann (2006) teigimu, supranta, kad norint išvengti chaoso socialiniuose santykiuose, reikalingi įstatymai, tačiau jie taip pat supranta, kad įstatymai ne visada tarnauja kliento individualiems interesams ir kartais reikia šiek tiek įstatymus „palenkti“ į kliento pusę. Socialinio darbo praktikams gali kilti etinių dilemų siekiant išlaikyti asmens privatumą ir konfidencialumą, dirbant vietinėse bendruomenėse, kuriose visi bendruomenės nariai yra informuoti apie socialinį darbą (Edwards, Addea, 2015). Daugeliu atvejų, kaip paprastai būdinga socialiniam darbui, kliento teisė – rinktis – prieštarauja socialinio darbuotojo pareigai – rūpintis (Mcauliffe, Sudbery, 2005). Švedaitė-Sakalauskė, Gevorgianienė (2011) išskiria tai, kad socialiniam darbuotojui tenka išlaikyti tam tikrą pusiausvyrą tarp artimo ryšio su klientu bei atstumo nuo jo. Dėl šios priežasties interesų konfliktai, konfidencialumas ir dvigubų santykių problemos gali būti neišvengiamos patirtys socialiniams darbuotojams, dirbantiems vietinėse bendruomenėse (Edwards, Addea, 2015). Guttmann (2006) įvardija tai, kad etinės dilemos socialiniame darbe kyla kiekvieną kartą, kai socialinio darbo specialistui tenka apsispręsti, ar nori būti paternalistiškas ir kištis į kliento teisę laisvai apsispręsti dėl savo gerovės. Barsky (2010) teigia, kad nesvarbu, kurią savo veiksmų kryptį nusimato socialinis darbuotojas, jis visada rizikuoja galimybe pažeisti įsipareigojimus klientui arba pakenkti kitiems situacijos dalyviams. Etinės dilemos susideda iš skirtingų normų ar

prioritetų pripažinimo, tačiau šios priimtinos normos ir asmenų vertybės gali būti nesuderinamos. Tad šios sąlygos gali sukelti dilemas tarp profesinės etikos ir galiojančių socialinių normų. (Marekova, 2017). Interesų konfliktu laikoma, kai priimamas sprendimas, naudingas tik vienai kuriai nors pusei (Miliauskas, 2010).

Paternalizmas socialiniame darbe vyksta keliais variantais: pirmasis variantas, kai socialinis darbuotojas mano, jog yra pateisinamas jo elgesys, siekiant sukliudyti klientams turėti informaciją, jų pačių labui, nes informacijos atskleidimas gali pakenkti jų gyvenimui. Antrasis variantas, kai socialinis darbuotojas meluoja klientui, delsdamas pateikti turimą informaciją arba pateikia tikrovės neatitinkančią informaciją, nes siekia užkirsti kelią kliento norui pakenkti sau. Trečiasis, kai socialinis darbuotojas verčia klientą ką nors padaryti prieš jo norą (Guttmann, 2006). Kaip pavyzdį paternalizmo iš politinės pusės Guttmann (2006) pateikia principą, susijusį su praktika – valdžia rūpinasi žmonėmis tarsi vaikais, kišasi į daugelį asmens gyvenimo sričių. Kiti paternalizmo termino apibrėžimai skiriasi pačia filosofine nuostata, tačiau visiems jiems būdingas kišimasis į kitų žmonių teises, į laisvę ir pasiryžimą dėl savo asmeninio gyvenimo, priverstinis asmens gyvenimo reguliavimas, siekiant priversti asmenį ką nors daryti prieš jų norus. Anot Guttmann (2006), paternalizmas yra visada būti lyg „apsidengus“ rūpesčiu ir gerove to asmens, į kurio gyvenimą ketinama kištis. Paternalizmas, kuris asocijuojamas su derama pagarba asmeniui, profesionalumu, atsargumu ir rūpestingumu, yra pateisinamas tik išimtiniais atvejais, kai klientas turi psichinės sveikatos problemų arba kai kyla realus pavojus, kad klientas gali pakenkti. Dėl šios priežasties šiuolaikiniame socialiniame darbe buvo imtasi teisinio reglamentavimo žingsnių, siekiant užkirsti kelią paternalizmo atvejams (Guttmann, 2006).

Apibendrinat šį poskyrį galima teigti, jog pagrindinės etinių dilemų atsiradimo socialiniame darbe priežastys yra šios: santykiai su klientais, šeimomis ir kitais specialistais; konfidencialios informacijos išsaugojimas; susidūrimas su netinkamu elgesiu; teisingo sprendimo pasirinkimas tarp konfliktuojančių šalių; konkuruojančios vertybės, lojalumas, neaiškumas ir netikrumas; tarpasmeniniai ryšiai.

1.3 Etinių dilemų tipai ir kategorijos socialinio darbo kontekste

Etinių dilemų atsiradimo priežastys glaudžiai siejasi su išskiriamais etinių dilemų tipais ir kategorijomis. Reamer (1983) nustatė, kad etinės dilemos, su kuriomis socialiniams darbuotojams tenka susidurti praktinėje veikloje, gali būti suskirstomos į tris pagrindines bei apibendrintas kategorijas: socialinės gerovės politikos programų kūrimas bei įgyvendinimas, socialinių darbuotojų tarpusavio santykiai ir tiesioginis darbas su asmenimis bei šeimomis, kurioms reikalinga socialinio darbuotojo pagalba. Guttmann (2006) nuomone, pagalba, kurią suteikia socialiniai darbuotojai, siejasi ne tik vertybėmis ir socialinio darbuotojo darbiniais įgūdžiais, jo teigimu – pagalba asmeniui yra menas. Remiantis Moody (1983), pagrindines socialinio darbo etines dilemas

galima suskirstyti į keletą plačių kategorijų:

1. *Paslaugos asmenims, šeimoms ir grupėms*. Etinės dilemos kyla tuo metu, kai socialiniam darbuotojui tenka išlaikyti visišką kliento konfidencialumą ir privatumą; kai socialinis darbuotojas turi pareigą pasakyti tiesą; vykstant konfliktams tarp paternalizmo (darant tai, kas geriausia klientui) ir apsisprendžiant; laikant įstatymų, politikos ir reglamentų; esant ribotiems klientų ar jų grupių ištekliams.

2. *Socialinės gerovės politika ir programos*. Socialiniam darbuotojui veikiant kartu su klientu, jie neišvengiamai susiduria su begale etinių dilemų, tokių kaip: gerovės teisių statusas (kokias asmenys turi teises?); tinkamu valdžios galių vaidmeniu ir ribomis; dilemos teisingumo paskirstymo; santykiai tarp socialinės neteisybės ir socialinio darbo profesijos prioriteto.

3. *Dilemos tarp profesionalių kolegų*. Socialiniai darbuotojai įstaigose dirba kartu su įvairių profesinių grupių nariais (slaugytojais, gydytojais, kineziterapeutais, vaiko teisių apsaugos skyriaus specialistais ir pan.). Etinės dilemos šiuo atveju atsiranda „švilpuko pūtimo“ metu (atskleidžiant netinkamo elgesio modelius); apgaulės naudojimo metu; privilegijuoto bendravimo statusas (konfidencialumas su kolegomis profesionalais).

Remiantis Minahan (1987), Guttman (2006) suskirstė socialinių darbuotojų patiriamas dilemas į septynias plačias kategorijas:

1. *Slaptumo ir konfidencialios informacijos išsaugojimas*;
2. *Tiesos sakymas*;
3. *Globėjškumas ir apsisprendimo teisė*;
4. *Įstatymų, taisyklių ir reglamentų laikymasis*;
5. „Švilpimas“ dėl netinkamo kolegų elgesio. „Švilpimas“ arba kai kuriuose šaltiniuose vadinamas „švilpuko pūtimas“ – pranešimas įstaigos vadovybei apie socialinio darbuotojo neteisėtą ar amoralią įstaigos nario elgesį (Vyšniauskienė, Minkutė, 2008);
6. *Ribotų išteklių paskirstymas*;
7. *Asmeninės ir profesinės vertybės*.

Naujanienė, Eidukevičiūtė ir kt. (2010) išskyrė konkrečias situacijas, kurių metu socialiniai darbuotojai patiria etines dilemas:

- Konfliktuojant asmeninėms ir profesinėms vertybėms;
- Konfliktuojant vertybėms ir etiniams principams;
- Konfliktuojant dviem galimiems veiksams, kurie pagrįsti privalumais bei trūkumais;
- Konfliktuojant dviem nemaloniems pasirinkimams;
- Konfliktuojant asmeninėms vertybėms ir prisiimtam vaidmeniui;
- Konfliktuojant poreikiui veikti su poreikiu reflektuoti.

Socialinio darbuotojo profesinė etika yra specifinė, pasižyminti tik socialiniai veiklai būdingais idealais, vertybėmis, kurios susiklostė kuriant specialistų elgesio normas ir principus (Vyšniauskienė, Minkutė, 2008). Lietuvos socialinių darbuotojų etikos kodeksas (2017) reglamentuoja pagrindinius socialinio darbo etikos principus, tokius kaip: pagarbą žmogaus prigimčiai ir orumui, siekį didinti socialinę teisingumą bei solidarumo stiprinimą, pagarbą žmogaus teisėms, demokratijos principams ir asmens laisvam apsisprendimui, sąžiningą, patikimą, nešališką ir empatišką veiklą, siekį įgalinti asmenis spręsti tarpusavio santykių ir socialinės aplinkos problemas, teigiamą socialinių pokyčių, socialinės kaitos, asmens dalyvavimo ir savarankiškumo skatinimą, siekimą nuolat tobulinti socialinio darbuotojo profesines kompetencijas ir dalijimąsi gerą patirtimi. Socialinio darbo profesinės etikos tikslas – saugoti ir išlaikyti socialiai palankų profesinės veiklos turinį ir esmę, uždavinys – formuoti socialinio darbo specialistų etinį sąmoningumą, reglamentuojant veiksmų, santykių ir elgesio normatyvus (Vyšniauskienė, Minkutė, 2008). Remiantis Guttman (2006), būna atvejų, kai socialiniam darbuotojui sunku pasirinkti, nes etikos principai, reglamentuoti socialinių darbuotojų etikos kodekse, kuriais vadovaujamasi priimant sprendimus, prieštarauja vienas kitam. Socialinio darbo etikos principai – profesionalaus socialinio darbuotojo kasdienio darbo kryptys, apimančios vertybes, nurodančias asmens ir kartu socialinio darbuotojo etinius įsipareigojimus žmonėms, kuriems reikalinga jo pagalba (Kavaliauskienė, 2005). Etinė dilema socialiniame darbe kyla tuo metu, kai socialinis darbuotojas susiduria su viena ar daugiau tarpusavyje prieštaraujančių vertybių (Marekova 2017). Banks (2015) teigimu, etinės dilemos iškyla tuo metu, kai socialinis darbuotojas mato prieš save pasirinkimą tarp dviejų vienodai nepageidaujamų alternatyvų, galinčių sukelti etinių vertybių konfliktą, nežinant, kuris pasirinkimas bus teisingas. Kaip pavyzdį galima pateikti situaciją, kurioje socialinis darbuotojas susiduria su dilema – sugriežtinti nuolatinės asmens priežiūros paslaugų skyrimo taisyklės, kad padėtų labai nepasiturinčiam asmeniui, ar laikytis priskirtų kriterijų ir atmesti asmens prašymą? Tuo metu socialinis darbuotojas susiduria su konfliktu tarp šio pagalbos prašančio asmens intereso ir visuomenėje užtikrinamo lygiateisiškumo principo, kuris teigia, jog visiems asmenims yra taikomos vienodos taisyklės ir kriterijai (Banks, 2015). Remiantis Leliūgiene, Andrijevską, Kaušyliene (2016), pagrindinė socialinio darbuotojo pareiga yra skatinti aktyvų klientų dalyvavimą socialinėje veikloje, nepaisant socialinės aplinkos įtakos jo problemų sprendimui. Socialiniams darbuotojams ir jų klientams daugiau ar mažiau būdingas socialinis aktyvumas (Leliūgienė, Andrijevską, Kaušyliene, 2016). Edwards, Addea (2015) teigimu, vietinėse bendruomenėse dirbantiems socialinio darbo specialistams sunkiai sekasi išvengti konfidencialumo keliamų iššūkių, kurios paaštrina ir esama aplinka, bet socialiniai darbuotojai, būdami atsakingi ir nustatydami konkrečias ir aiškias ribas, gali išvengti klientų konfidencialios informacijos atskleidimo.

Etinės dilemos siejamos su socialinės gerovės politikos programų kūrimu ir įgyvendinimu.

Didžiausias dėmesys šiuo atveju yra skiriamas ribotų išteklių paskirstymui, gerovės teisių suvokimui bei valstybės vaidmeniui gerinant socialinę padėtį (Reamer, 1983). Reamer (1983) teigia, kad socialinio darbo profesionalams tenka priimti sprendimus, susijusius su ribotų išteklių paskirstymu (pavyzdžiui, iš socialinių paslaugų fondų gaunamas lėšas, gautą įrangą, turimą personalą, darbo aplinką). Šiuo atveju vienas iš svarbiausių etikos klausimų, tinkančių įvairiausioms aplinkybėms, yra lygybės principo suvokimas ir išaiškinimas. Reamer (1983) lygybės principą socialiniame darbe apibūdina kaip realią lygybę, kurios metu visi paslaugų gavėjai gauna tolygiai paskirstytus išteklius (socialinio darbuotojo konsultavimo laiką, ar lėšas iš socialinių paslaugų fondų). Socialinio bendradarbiavimo plėtra taip pat yra reikšminga socialinio darbuotojo veiklos sfera. Socialiniai darbuotojai bendradarbiaudami palengvina socialinį dalyvavimą, formuoja socialinę politiką (Leliūgienė, Andrijevskė, Kaušylienė, 2016). Remiantis Reamer (1983), etinės dilemos atsiranda ir socialinių darbuotojų tarpusavio santykiuose bei socialinių darbuotojų santykių su kitais specialistais metu. Jo nuomone, dažniausiai etinės dilemos išryškėja tuo metu, kai socialiam darbuotojui tenka pareiga informuoti organizacijos vadovybę apie kito kolegos nekompetentingą elgesį, piktnaudžiavimą savo, kaip socialinio darbo specialisto, valdžia ar apgaulingą elgesį santykiuose su kolegomis. Reamer (1983) teigimu, tuo metu, kai darbuotojai suvokia savo kolegų netinkamą elgesį, jiems tenka priimti sudėtingą sprendimą, nes yra įsipareigoję apie šiuos pažeidimus pranešti savo organizacijos vadovybei ar atitinkančioms institucijoms.

Anot Švedaitės-Sakalauskės, Gevorgianienės (2011), moralės ir dorovės dilemos socialiniame darbe iškyla ir tuo metu, kai socialinių įstaigų vidaus politikos gairės oponuoja keliamiems reikalavimams bei socialinio darbuotojo darbo aplinkai. Anot Vyšniauskienės, Minkutės (2008) etinės dilemas, kylančias institucijose dėl įvairių priežasčių galima klasifikuoti remiantis sąžiningumu ir morale, bendravimu ir tarpusavio santykiais institucijoje, interesų konfliktu. Kuomet socialiniai darbuotojai yra nepakankamai gerai įsigilinę į jų darbą reglamentuojančius dokumentus, jiems gali kilti etinių dilemų (Guttmann, 2006).

Apibendrinus mokslinę literatūrą buvo konceptualizuotos etinių dilemų raiškos sritys (žr. 1 pav.).

Etinių dilemų raiškos sritys	Etinės pozicijos raiška siekiant patenkinti asmens socialinius poreikius
	Reglamentuota socialinio darbuotojo profesinė veikla kaip etinių dilemų komponentas
	Kliento laisvės ir orumo bei apsisprendimo užtikrinimas socialinio darbo praktinėje veikloje
	Konfidencialios informacijos užtikrinimo įgyvendinimas socialiniame darbe
	Socialinio darbuotojo santykis su savimi ir supančia aplinka socialinių paslaugų teikimo kontekste
	Pagrindinė socialinio darbuotojo veiklos problema
	Skirtumai kaip etinių dilemų atsiradimo priežastys
	Socialinio teisingumas socialinio darbo praktikoje

1 pav. Mokslinės literatūros analizės metu išskirtos etinių dilemų raiškos sritys (remiantis mokslinės literatūros analize, sudaryta darbo autorės)

Socialiniame darbe etinės dilemų raiškos sritys, remiantis aukščiau pateikta schema, galima skirstyti į plačias, tačiau skirtingas kryptis, tokias kaip: *etinės pozicijos raiška siekiant patenkinti asmens socialinius poreikius, reglamentuota socialinio darbuotojo profesinė veikla kaip etinių dilemų komponentas, kliento laisvės ir orumo bei apsisprendimo užtikrinimas socialinio darbo praktinėje veikloje ir t.t.*

Siekiant identifikuoti etinių dilemų kontekstus ir įvardyti jautriausias sritis, atliekant mokslinės literatūros analizę, buvo nuspręsta etinių dilemų kontekstus pateikti lentelėje (žr. 1 lentelę), kurioje atsispindėtų pagrindinės temos ir jas atliepiantys teiginiai iš mokslininkų darbų.

1 lentelė

Etinės dilemos socialiniame darbe (remiantis mokslinės literatūros analize, sudaryta darbo autorės)

Etinių dilemų kontekstai	
Asmeninės ir profesinės vertybės (Loewenberg, Dolgoff, 1998)	Skirtingos asmeninės socialinių darbuotojų vertybės (Valutis, Rubin, 2016)
	Konfliktuojančios ir konkuruojančios asmeninės ir profesinės vertybės (Valutis, Rubin, 2016)
	Socialinio darbo vertybės prieštarauja profesinei pareigai (Bibus, 2013)
Konfliktai kaip profesinės realybės dalis (Kiaunytė, Ruškus, 2010)	Asmeninio ir profesinio vaidmens konfliktas (Zaturskis, Kiaunytė, 2014)
	Konkuruojantys interesai (Bibus, 2013)
	Konfliktai tarp įsipareigojimų ir nurodymų vykdymo (Barsky, 2010)

	Kliento interesai <i>versus</i> darbuotojo interesai (Loewenberg, Dolgoff, 1998)
Įstatymai, taisyklės, reglamentai ir politika (Loewenberg, Dolgoff, 1998)	Socialinės gerovės politikos programų kūrimas (Reamer, 1983)
	Socialinės gerovės politikos programų įgyvendinimas (Reamer, 1983)
	Konflikcinės etikos normos (Bibus, 2013)
	Institucijų vidaus politikos atitikties dėmė keliamiems reikalavimams (Švedaitė-Sakalauskė, Gevorgianienė, 2011)
Paternalizmas ir apsisprendimas (Loewenberg, Dolgoff, 1998)	Laisvas pasirinkimas ir apsisprendimas (Loewenberg, Dolgoff, 1998)
	Laisvas sprendimo priėmimo procesas (Loewenberg, Dolgoff, 1998)
	Kliento teisė rinktis (Loewenberg, Dolgoff, 1998)
	Asmenybės laisvė ir orumas (NASW Code of Ethics, 2017)
	Apsisprendimo laisvė (Johnson, 2001)
Slaptumas ir konfidenciali informacija (Loewenberg, Dolgoff, 1998)	Kliento asmeninio konfidencialumo ir privatumo išlaikymas (Edwards, Addea, 2015)
Teisė į konfidencialumą (Johnson, 2001)	
Kliento ir socialinio darbuotojo tarpusavio santykiai (NASW Code of Ethics, 2017)	Dvigubų santykių problema (kai socialinis darbuotojas dirba vietinėje bendruomenėje). (Edward, Addea, 2015)
	Socialinio darbuotojo ir kliento santykiai (Večkienė, Brunevičiūtė, Eidukevičiūtė, 2018)
	Socialinio darbuotojo ir kliento partnerystė (Dirgelienė, Večkienė, 2009)
	Santykis su visuomene (Zaturskis, Kiaunytė, 2014)
Darbuotojų tarpusavio santykiai (Loewenberg, Dolgoff, 1998)	Santykis su vadovu (Zaturskis, Kiaunytė, 2014)
	Santykis su organizacija, jos veiklos principais (Zaturskis, Kiaunytė, 2014)
	Santykis su kolegomis (Zaturskis, Kiaunytė, 2014)
Santykis su savimi sprendžiant moralinius klausimus (Zaturskis, Kiaunytė, 2014)	
Integralumas (NASW Code of Ethics, 2017)	Darbas visuomenės gerovei (Lietuvos socialinių darbuotojų etikos kodeksas, 2017)
Atsakomybė (NASW Code of Ethics, 2017)	
Kontrolės ir pagalbos funkcijų realizacija kliento atstovavimo procese. (Švedaitė-Sakalauskė, Gevorgianienė, 2011)	
Kultūrinės aplinkos skirtumai (Valutis, Rubin, 2016)	
Skirtingi politiniai įsitikinimai (Valutis, Rubin, 2016)	
Skirtingi religiniai įsitikinimai (Valutis, Rubin, 2016)	
Socialinis teisingumas (NASW Code of Ethics, 2017)	Klientui pagalba teikiama neatsižvelgiant į jo socialinę padėtį, tikėjimą, rasę, lytį, pažiūras ar įsitikinimus (Socialinių darbuotojų kvalifikacijos kėlimo aprašas, 2006)

Remiantis Loewenberg ir Dolgoff (1998), Kiaunyte ir Ruškumi (2010), Valučiu ir Rubin (2016) ir kt., etinių dilemų raiškos sritis galima suskirstyti į tam tikras temas: asmeninės ir

profesinės vertybės; konfliktai kaip profesinės realybės dalis; įstatymai, taisyklės, reglamentai ir politika; paternalizmas ir apsisprendimas; slaptumas ir konfidenciali informacija; kliento ir socialinio darbuotojo tarpusavio santykiai; darbuotojų tarpusavio santykiai; integralumas; socialinis teisingumas. Lentelėje pateikti etinių dilemų kontekstai yra aprašyti teorinėje magistro darbo dalyje.

Galima daryti išvadą, jog etinės dilemos socialiniame darbe iškyla, kai socialinių įstaigų vidaus politikos gairės oponuoja keliamiems reikalavimams bei socialinio darbuotojo darbo aplinkai. Būna atvejų, kai socialiniam darbuotojui sunku pasirinkti, nes etikos principai, reglamentuoti etikos kodekse, prieštarauja vienas kitam.

1.4 Etinės dilemos ir etiniai konfliktai socialinio darbo praktikoje: etinių dilemų sprendimo procesas.

Etinės dilemos bei etiniai konfliktai socialiniame darbe tampriai siejasi. Dažnai vartodami terminą „dilema“ esame linkę į dilemą žvelgti kaip į problemą, tačiau ne visos problemos turi etinių ar moralinių pasekmių ir ne kiekviena dilema yra etiška (Guttmann, 2006). Walsh, Farmer (2003) teigimu, 60% socialinių darbuotojų patiria etinius konfliktus, susijusius su tam tikrų sprendimų priėmimu. Pavyzdžiui, prašoma duoti pinigų labdaros organizacijai ir mes nežinome, ar ši organizacija yra verta mūsų paramos. Priėmę klaidingą sprendimą jausime sąžinės graužatį (Guttmann, 2006).

Remiantis Strom-Gottfried (1998, cit iš Kiaunytė, Ruškus, 2010) nuomone, profesinėje veikloje taikydami tam tikras socialinio darbo teorijas, konfliktų neišvengsime, nes dažniausiai išsiskiria asmenų požiūriai į tam tikrus dalykus, pavyzdžiui, į paslaugų reikalingumą ir tikslingumą, į pokyčius, į pagalbos atsiradimo kilmę. Anot Haverkamp ir Daniluk (1993, cit iš Akhtar, 2013), galima išskirti tris visiškai skirtingus etikos dilemų tipus: neetiškas elgesys, tuo metu, kai socialinis darbuotojas neinformuoja kliento apie svarbius dalykus, siejamus su pačiu klientu; neteisėti ir neetiški socialinio darbuotojo veiksmai, kurie glaudžiai siejasi su kolegomis, kai socialinis darbuotojas, matydamas kolegos piktnaudžiavimą darbiniu statusu, nepraneša atsakingiems asmenims; neteisėti ir neetiški poelgiai, kurie siejasi su klientais ar jų šeimomis. Kaip pavyzdį šiuo atveju galima pateikti situaciją, kurios metu socialinis darbuotojas, dirbdamas su šeima ir pastebėjęs ją ištikusią krizę, nepraneša atitinkančioms institucijoms. Tad aukščiau paminėtos etinės dilemos įtakoja socialinio darbuotojo profesionalią veiklą (Akhtar, 2013). Edwards, Addea (2015) teigia, kad gebėjimas atpažinti etikos dilemas praktinėje veikloje, saviugda bei etinių dilemų sprendimų priėmimų modelių mokėjimas suteikia galimybes efektyviau išspręsti socialinio darbo praktikos lauke susidarančias etines dilemas. Akhtar (2013) nuomone, socialinių darbuotojų reagavimas į iškilusią etinę dilemą praktiniame darbe galimai priklauso nuo asmenų ar institucijos, kurioje jie dirba, supratimo ir skirtingų prioritetų aiškinimo pagal organizacijos politiką, įstatymus. Dėl šios priežasties Edwards, Addea (2015) teigia, kad socialinio darbo studijų programos turi plėtoti ir

įgyvendinti socialinio darbo etikos mokymų programas, kuriose dėmesys būtų sutelkiamas ne tik į teoriją, bet ir į praktinę veiklą, siekiant parengti studentus, kurie geba priimti etinius sprendimus, taikydami etinių sprendimų priėmimo modelius praktinėje veikloje (Edwards, Addea, 2015).

Remiantis Mcauliffe, Sudbery (2005), vienas iš dažniausiai pasitaikančių etinių konfliktų socialiniame darbe – pagarba kliento kaip žmogaus teisėms, kurios prieštarauja atsakomybei savo darbo vietoje. Dilemas socialiniame darbe kartais kuria teisinė sistema, pavyzdžiui, kai socialinis darbuotojas, atsakingai elgdamasis, palaiko kliento teisinę atsakomybę už savo sprendimus, tačiau tuo pačiu paneigia asmens galimybes priimti sprendimus dėl savo gyvenimo (Mcauliffe, Sudbery, 2005). Etiniai konfliktai tarp atsakomybės atskiriems klientams ir atsakomybės kolegoms yra įprastas dalykas socialinio darbo profesionalioje veikloje, tačiau etiniai konfliktai tarp vadovų apsunkina etines dilemas. Kai kuriais atvejais socialinio darbuotojo sprendimas gali pakenkti paties socialinio darbuotojo karjerai arba net pareikalauti palikti savo darbą (Mcauliffe, Sudbery, 2005).

Socialiniai darbuotojai, dirbantys savivaldybėse, vyriausybėse ar visuomeninėse organizacijose kartais patenka į konfliktines situacijas, kurios siejasi su taisyklėmis, įstatymais ar reglamentais, kurie, jų nuomone, atrodo neteisingi. Todėl socialiniai darbuotojai turi apsispręsti, ar paklusti esamoms taisyklėms ar ne (Guttmann, 2006). Tačiau norėdamas parodyti tinkamą etinę praktiką, socialinis darbuotojas turi veikti kaip moralinis atstovas (Papouli, 2016). Moralinį atstovą Papouli (2016) apibūdina kaip asmenį, kuris veikia dėl savęs ar atstovaudamas su įgaliojimu asmenį, laikydamasis priimtino elgesio standarto. Tampdamas moraliniu atstovu socialinis darbuotojas susiduria ir su moraline kančia, kuri kyla iš etinės dilemos, kai klientas negali įgyvendinti moraliniu požiūriu teisingų sprendimų pagal veiksmų planą. Dėl šios priežasties socialinio darbuotojo moralinis išgyvenimas tampa pažeidžiama patirtimi, dėl kurios kyla etiniai konfliktai tarp asmeninių, profesinių ir organizacinių vertybių. Socialiniam darbuotojui būtina įvardinti patiriamą moralinį išgyvenimą, kad būtų plėtojama etiškai pagrįsta socialinio darbo praktika (Fantus, Greenberg ir kt., 2014). Socialinis darbuotojas profesinėje veikloje dažnai būna priverstas priimti sprendimus, susijusius su etinėmis dilemomis. Etiniai sprendimai būna susiję su konfliktais tarp teisinių reglamentų ir vertybių (Guttmann, 2006). Dolgoff ir kt. (2009, cit. iš Barsky, 2010) etinę dilemą apibrėžia kaip situaciją, kurios metu socialiniam darbuotojui tenka susidurti su etiniais konfliktais vykdant tam tikrus įsipareigojimus ar nurodymus. Anot Tallant, Ryberg (2010), etinė dilema yra problema, situacija ar keblis padėtis, kuri, atrodo, paneigia patenkinamą sprendimą. Dėl šios priežasties susidūręs su etine dilema sprendimų priėmėjas turi pasirinkti iš dviejų variantų, kurie yra artimi arba lygiaverčiai (Tallant, Ryberg, 2010).

Visi specialistai, nepaisant jų profesijos, susiduria su etinėmis dilemomis. Todėl laikui bėgant kiekviena profesija (pavyzdžiui, socialinis darbas, medicina, psichologija ir pan.) sukūrė kovos su etinėmis dilemomis metodus, kurie turi išskirtinius tik tai profesijai būdingus bruožus

(Tallant, Ryberg, 2010). Mokant atpažinti etines dilemas, suvokiant ir taikant etinių sprendimų priėmimo modelius profesionali socialinio darbo praktinė veikla bus efektyvesnė (Edwards, Addea, 2015). Naujanienė, Eidukevičiūtė ir kt. (2010) teigia, kad vienas iš variantų sprendžiant etines dilemas – sisteminis etinių dilemų analizavimas, apgalvojant pasekmes, pasirinkus konkretų dilemos sprendimo variantą. Vyšniauskienė, Minkutė (2008) pateikė M. G. Velasquez septynių etapų etinių sprendimų modelį, kurį taikant kartu su teorinėmis žiniomis rekomenduojama spręsti kylančias etines dilemas bei konfliktus praktinėje socialinio darbuotojo veikloje. Pirmajame etape siūloma identifikuoti svarbiausius buvusių įvykių faktus (kokie faktai galimai svarbūs?). Antrajame etape – nustatyti etines problemas (kokia etinė problema?). Trečiajame etape siūloma įvairinti visas galimas alternatyvas (kokios įmanomos alternatyvos?). Ketvirtajame – rekomenduojame įvardyti pagrindinius suinteresuotus asmenis ar institucijas (kas yra pagrindiniai šios situacijos suinteresuotieji?). Penktasis etapas susideda iš etiškumo alternatyvų. Šiame etape socialiniai darbuotojai turi situaciją įvertinti iš trijų pagrindinių etinių perspektyvų (utilitarizmo, teisingumo, teisių); socialiniam darbuotojui tenka pasirinkti, kokios alternatyvos yra etiškos. Šeštajame etape peržiūrimi praktiniai apribojimai. Socialiniam darbuotojui iškyla pagrindinis klausimas – kokie praktiniai apribojimai mane riboja? Septintame etape socialinis darbuotojas turėtų apgalvoti, kokie bus tolimesni veiksmai pasirinkus vieną ar daugiau galimų alternatyvų. Šiame etape socialiniam darbuotojui tenka apgalvoti žingsnius, tikslus, kas būtų, jei pasirinkimas nepasiteisintų (Vyšniauskienė, Minkutė, 2008).

Mattison (2000) taip pat išskyrė etinių dilemų sprendimo analizės pagrindus:

1. Surinkti pagrindinę išsamią informaciją apie atvejį, kuris sukelia etinę dilemą.
2. Išskirti etinius atvejo, sukeliančio etinę dilemą, aspektus.
3. Nustatyti, kokie etikos kodekse nurodyti principai svarbūs šiam atvejui.
4. Nustatyti galimus savo veiksmus:
 - a. kokia bus nauda / ką teks pakeisti vardan to,
 - b. numatyti, kokie bus pasiekti rezultatai.
6. Įvertinti ir pagrįsti svarbiausius prioritetus ir pareigas.
7. Pasirinkti tinkamą sprendimą.
8. Įgyvendinti sprendimą.

Bibus (2013) siūlo etines dilemas grupuoti taikant sisteminius ir racionalius sprendimo procesus, remiantis tuo, kas atrodo teisingas veiksmas, bei atsižvelgiant į situacijos aplinkybes. Anot jo, socialinio darbo praktikai gali nesutarti, ar toks elgesys buvo etiškas, o ir pačiam socialiniam darbuotojui pažvelgus atgal gali kilti klausimas, ar priėmė teisingą sprendimą. Pasirinkus tuo metu tinkamą sprendimą, etinė dilema neišnyksta, nes net ir mažiausiai nepageidaujamas pasirinkimas vis dar išlieka. Tad remiantis šiuo autoriumi galima teigti, kad

socialiniams darbuotojams laikantis etiško sprendimų priėmimo proceso, naudojant teorines žinias, remiantis moralės filosofija, kuri padeda apsispręsti ir kartu įvertinti sprendimą, jų poelgiai bus pagrįsti. Socialinių darbuotojų priimami etinių dilemų sprendimų būdai neturėtų būti grindžiami vien biurokratinėmis procedūromis ar teorinėmis taisyklėmis (Giannou, 2009). Papouli (2016) pabrėžia, jog socialiniai darbuotojai remdamiesi profesinės etikos normomis, jaučia pareigą elgtis kaip moraliniai atstovai sprenddami, kas teisinga, o kas neteisinga. Etinis sprendimų priėmimas profesinėje veikloje yra svarbus, tačiau sudėtingas procesas, nes reikia atsižvelgti į įvairius etinius klausimus, kylančius dėl skirtingos konfliktuojančių proceso dalyvių vertybių ir interesų sampratos (Papouli, 2016).

Vyšniauskienė, Minkutė (2008) išskyrė tris etinių dilemų sprendimo analizės lygius:

1. Individualioji analizė, kurioje analizuojamas asmens vaidmuo organizacijoje, kurioje dirba. Šiame lygmenyje socialinis darbuotoja analizuoja etinę organizacijos aplinką, priima tam tikrus sprendimus. Taip pat asmuo identifikuoja asmeninius moralinius standartus ir jų suderinamumą su organizacijoje taikoma politika.

2. Organizacijos analizės lygmenyje socialinis darbuotojas identifikuoja atstovaujamos organizacijos sprendimus, politiką ir struktūrą etiškumo aspektu. Šiame analizės lygmenyje socialiniam darbuotoju tenka susidurti su sprendimų pasekmėmis, kurios tiesiogiai arba netiesiogiai gali veikti asmenis ar jų grupes, nors jie ir nedalyvauja priimant sprendimus. Taip pat šiame lygmenyje dažniausiai atsiranda naujų linkmių, kurios gali sukelti socialiniams darbuotojams etinių dilemų. Identifikuojamas paslaugų gavėjų interesų ir organizacijos ribotų išteklių konfliktas. Organizacijoje egzistuojanti kultūra vertinama etiniu aspektu (remiantis etikos kodeksu ir pan.).

3. Sisteminės analizės metu prisimenama, jog socialinis darbas, kaip ir socialinė veikla, susideda iš kelių socialinių sistemų, pvz., teisinės, ekonominės ir politinės institucijų. Šios analizės metu socialiniam darbuotojui tenka gvildinti sistemų dorovinį ir moralinį „teisingumą“ arba „neteisingumą“ ir tų sistemų sudedamąsias dalis (visuomeninę politiką, kryptis, įstatymus ir pan.).

Remiantis Guttmann (2006), profesionalus socialinis darbuotojas turėtų atidžiai apsvarstyti savo vertybes ir įsitikinimus tam tikrais klausimais, taip pat savęs paklausti, ar jis asmeniškai pastebi, kad kartais dėl asmeninių vertybių ir įsitikinimų negali objektyviai vertinti esamos situacijos. Socialinių darbuotojų gebėjimai susidoroti su „profesinio disonanso“ sukeltomis etinėmis dilemomis turi reikšmės jų profesijos ateičiai (Walsh, Farmer, 2003). Sasson (2000) teigia, kad pasekmių aktualumas socialinio darbo etikai yra tai, kai pasirenkamas profesionalus veiksmas, padarytas remiantis pareiga, o ne jos veiksmingumu, tai yra svarbi etinės atsakomybės dalis apmąstant pasekmes, įskaitant tuos veiksmus, kurie turi įtakos vertybėms.

Sprendžiant etines dilemas yra būtinas objektyvumas, kad socialiniai darbuotojai būtų profesionalai, o ne tik asmenys, prijaunčiantys socialiniam darbui. Socialinio darbo profesionalas nuo

asmens, prijauniančio socialiniam darbui, skiriasi tik tuo, kad socialinio darbo profesionalas yra tikras dėl tvirtai nustatytų darbo metodų, todėl dažniausiai geba kontroliuoti, įvertinti ir suvokti savo idėjų reikšmingumą sprendžiant etines dilemas (Marekova, 2017).

Apibendrinant šį poskyrį galima sakyti, jog socialiniame darbe etinės dilemos dažniausiai siejasi su asmeninėmis ir profesinėmis vertybėmis, įstatymais ir taisyklės bei reglamentais, kurios socialinis darbuotojas turi vykdyti atlikdamas pareigybėje numatytas funkcijas, su paternalizmu ir apsisprendimu; slaptumu ir konfidencialios informacijos; su tarpusavio santykiais tarp kliento ir socialinio darbuotojo ir pan. O etiniai konfliktai iškyla tuo metu, kai tarpusavyje konfliktuoja socialinio darbuotojo asmeninėms ir profesinėms vertybės, etiniai principai; numatomi veiksmai, kurie pagrįsti privalumais ir trūkumais. Etinių dilemų analizė, kuri susideda iš tam tikrų etapų padeda socialinio darbo profesionalams išspręsti situacijas, kuriose susiduria su etinėmis dilemomis.

2. Socialinio darbo etinės dilemos darbe su negalią turinčiais asmenimis

Socialiniame darbe su negalią turinčiais asmenimis socialinio darbo profesionalams tenka susidurti su etinėmis dilemomis, kylančiomis dėl skirtingo apie negalią turinčius asmenis. Negalios suvokimo esmė slepiasi visuomenės požiūryje į asmenį, turintį negalią, o paaiškinti gali žinojimo sociologija (Zaturskis, Kiaunytė, 2014). Negalią turintis asmuo visuomenės sąmonėje dažniausiai traktuojamas kaip asmuo, kurio būklė yra nepalanki emociniu, bendravimo, elgesio ir kognityviniu aspektais. Dažniausiai asmens neįgalumas siejamas su tokiais reiškinais kaip nepakankamumas, sutrikimas, negebėjimas, nekompetencija, netobulumas (Ruškus, 2001). Tačiau individo prisitaikymas prie turimos negalios įvardijamas kaip reakcija, kurios metu sąlygojami funkciniai, socialiniai ir psichologiniai pokyčiai (Alčiauskaitė, Šinkariova, 2017). Visuomenei, kuri pripažįsta, kad negalią turintys asmenys sudaro socialinę grupę, turėtų rūpėti etinės dilemos, su kuriomis ši grupė susiduria (Samsonienė, 2011). Visose socialinio darbo sferose socialiniams darbuotojams kyla etinių dilemų, dirbant su negalią turinčiais asmenimis – tai ne išimtis, tačiau etinės dilemos visose srityse yra tapačios (Wilkins, 2012).

Miklošienė ir Kaffemanienė (2011) atlikto tyrimą, kurio metu siekė išanalizuoti ir atskleisti specialistų, dirbančių su negalią turinčiais asmenimis socialinės globos įstaigose, veiklos ypatumus ir profesines kompetencijas. Šiame tyrime atsiskleidė ir etinės bei moralinės dilemos, su kuriomis susiduria socialiniai darbuotojai, tokiais kaip medikų požiūris į medicinos paslaugų teikimą negalią turintiems asmenimis; specialistų požiūris į negalią turinčius asmenis; aktualizavosi dilemos, kylančios bendraujant su negalią turinčių asmenų tėvais ar globėjais; išryškėjo negalią turinčių asmenų seksualumo raiškos dilema. Šiuo atveju norėtųsi pristatyti keletą etinių dilemų su konkrečiais pavyzdžiais.

Bendradarbiavimas – kertinis socialinio darbuotojo veiklos aspektas, tačiau tai kartu ir etinių dilemų šaltinis (Večkienė, Brunevičiūtė ir kt., 2018). Pasak Zaturskio, Kiaunytės (2014), esant probleminei situacijai, socialinis darbuotojas ir klientas tampa socialinių vaidmenų atlikėjais, kurių veiksmus įtakoja visuomenės nustatytos normos ir esantis kontekstas. Negalią turinčio asmens, kaip kliento, vaidmuo – sudėtingas, kuris konstruojamas nuo asmens požiūrio į savo negalią, artimųjų, socialinių darbuotojų, sociumo nuomonės, tačiau socialinio darbuotojo vaidmuo etinės dilemos situacijoje tampa nevienareikšmis (Zaturskis, Kiaunytė, 2014). Socialiniame darbe su negalią turinčiais asmenimis gali iškilti etinė dilema, kai siekiama skatinti asmenį priimti svarbų sprendimą pasitariant su artimaisiais, tačiau pagalbą suteikiantis asmuo ir yra artimas negalią turinčiam asmeniui. Tuo atveju socialinis darbuotojas, teikdamas pagalbą lyg ir įgalina pasitarti su juo ir tokiu būdu gali kryptingai pakeisti asmens nuomonę tam tikrai klausimais jam palankia kryptimi. Dėl šios priežasties tikslinga negalią turintį asmenį skatinti tarti su keletu artimų asmenų ar pasitarus papildomai paieškoti informacijos ir problemos sprendimo alternatyvų kituose

šaltiniuose, tokiose kaip internetas, laikraščiai ir pan. (Gudelytė, Ruškus, 2019).

Taip pat sudėtingos etinės, o kartu ir moralinės problemos, kai tenka bendrauti su negalią turinčiais asmenimis ar jų tėvais bei globėjais, ar gydytojais, siekiant spręsti negalią turinčių asmenų seksualumo raiškos problemas. Šiuo atveju socialiniams darbuotojams, dirbantiems su negalią turinčiais asmenimis, sprendžiant jų seksualines problemas stokoja praktinių įgūdžių, psichologinio pasirengimo ir medicinų žinių (Miklošienė, Kaffemanienė, 2011). 2018 m. rugsėjo – 2021 m. sausio mėn. Lietuvoje buvo įgyvendinamas tarptautinis projektas „Lytinio švietimo modelio plėtojimas psichikos negalią turintiems asmenims“ (Developing sexual education for mentally disabled people – DESEM). Projekto tikslas buvo sukurti protinę negalią turinčių asmenų lytinio švietimo modelį. Šio projekto turinį sudarė veiklos, užtikrinančios koordinuotą pagrindinių lytinio švietimo dalyvių darbą (šiuo atveju socialinių darbuotojų), siekiant sukurti oficialią švietimo aplinką, kurioje būtų išvengta negalią turinčių asmenų diskriminacijos ir nepriežiūros, o kartu ir parengta lytinio švietimo ugdymo metodika, kuri turėtų padėti socialiniams darbuotojams spręsti etines dilemas, susijusias su lytiškumu ir seksualumo klausimu.

Ruškaus, Mažeikio (2007) teigimu, žmogaus gyvenimas ir etika yra tampriai susijusi su neįgalumo tematika. Analizuojant būtų galima kalbėti, kiek negalią turintis asmuo gali reikštis visuomeniname gyvenime kaip žmogus, kaip geriausias savo esybės variantas, kaip asmuo, atitinkantis konvencines normas. Tačiau etikos dilemos iškyla tuomet, kai pradedama analizuoti, ar negalią turinčių asmenų saviraiška atitinka visuomenės susitarimus dėl kilnumo, garbės, orumo, vertybių, ir kiek šie susitarimai atitinka individo saviraiškos būdus. Negalią turintys asmenys patiria kitokias individualizacijos, saviraiškos bei savikūros galimybes. Negalią turinčio asmens veiksmai individualizacijos procese dažnai yra apribojami, akcentuojant negalią turinčių asmenų neadekvatumą jau egzistuojančioms etikos normoms (Ruškus, Mažeikis, 2007).

Anot Miklošienės ir Kaffemanienės (2011), ką tik baigę studijas ar neseniai dirbantys socialiniai darbuotojai su negalią turinčiais asmenimis išgyvena sunkias ir sudėtingas emocijas patirtis. Šios sunkios emocijinės patirtys atsiranda dėl bendravimo su negalią turinčiais asmenimis patirties stokos. Socialinio darbo profesionalui neturint pakankamai patirties sunku įvertinti paslėptus negalią turinčio asmens poreikius (pvz., kalbant apie asmenų savarankiškumą), dažnai šie asmenys gali pasirodyti daug savarankiškesni nei yra iš tikrųjų (Wilkins, 2012). Neseniai pradėję dirbti socialiniai darbuotojai darbe su negalią turinčiais asmenimis jaučiasi netvirtai, nesaugiai, jaučia bejėgiškumo jausmą, išgyvena nemalonius išgyvenimus, pradeda jausti psichologinį išsekimą dėl neprognozuojamų, agresyvių ir neadekvačių asmenų, turinčių negalią, veiksmų (Miklošienė, Kaffemanienė, 2011).

Socialinio darbo profesijos augimas tiesiogiai priklauso nuo klientų ir valstybės požiūrio į socialinį darbą. Giannou (2009), teigimu ne visi veiksniai, keliantys etines dilemas, yra svarbūs

socialinio darbo kontekste. Socialinio darbuotojo pareiga profesijai reikalauja realizuoti jo žmogiškąjį potencialą, siekiant socialinio darbo reikšmingumo ir socialinio prestižo įtvirtinimo (Leliūgienė, Andrijevska, Kaušylienė, 2016).

Pasak Wilkins (2012), socialiniame darbe neįmanoma ir nepageidaujama, jog socialiniai darbuotojai būtų abejingi asmens problemoms, jei nori jam padėti. Siekiant padėti asmeniui, socialiniai darbuotojai turi įsijausti į situaciją ir žinoti, kad „geras pasirinkimas“ skirtingose situacijose suvokiamas skirtingai. Tad etinė socialinio darbuotojo pareiga – priimti atsakomybę siekiant „gėrio“ žmonėms, išgyvenantiems sudėtingas situacijas.

Apibendrinant šį skyrių galima teigti, jog dirbant su negalią turinčiais asmenimis socialiniai darbuotojai susiduria su tomis pačiomis etinėmis dilemomis kaip ir bet kurioje kitoje socialinio darbo srityje. Tačiau kita vertus, išryškėja ir konkrečios, galima sakyti, specifinės etinių dilemų rūšis, kurios nėra taip stipriai akcentuojamos kitur, tokios kaip: medikų požiūris į medicinos paslaugų teikimą negalią turintiems asmenimis; išryškėjo bendravimo dilemos; negalią turinčių asmenų seksualumo, saviraiškos dilemos.

3. Socialinio darbo etika: profesinės etikos reglamentavimas Lietuvos ir Ukrainos kontekstuose

Dažnai kasdieniame gyvenime susiduriame su etika, stengiamės etiškai elgtis kitų asmenų atžvilgiu, tačiau ar pagalvojame, koks elgesys profesinėje srityje yra laikomas etišku (tinkamu, deramu). Petuškienė, Glinksienė (2008) profesinę etiką apibūdina kaip elgesio taisykles, kuriomis turi vadovautis tam tikros profesijos atstovai. Vyšniauskienė, Minkutė (2008) teigia, kad profesinė etika – rinkinys, kuris sujungia specialistų elgesio normas į vieną visumą. Profesinė etika yra susijusi su teisingais profesionalo veiksmais. Socialinio darbo etika skirta padėti socialiniam darbuotojui nuspręsti, kuris iš dviejų ar daugiau konkuruojančių tikslų yra teisingas (Tallant, Ryberg, 2010). Išoriniai ir vidiniai veiksniai leidžia etikos normoms keistis, šios normos veikia specialistų elgesį tam tikru momentu (Vyšniauskienė, Minkutė, 2008). Marekova (2017) profesinės etikos kodeksą įvardijo kaip etinių taisyklių rinkinį, kuris suteikia visuomenei tam tikras lūkesčius iš tam tikrų profesijų atstovų. Šitai, autorės teigimu, ne tik sukuria taisykles, bet kartu reglamentuoja tam tikras sankcijas tiems asmenims, kurie neatitinka šių lūkesčių (Marekova, 2017). Banks (2015) etikos kodeksą laiko pagrindinių profesijos aprašu, nors šiuo metu dažnai kyla ginčų dėl to, kas laikoma profesija, o kas ne. Šiais laikais siekiant statuso visuomenėje profesijos sąvoka kelia įvairias problemas. Profesijos, kurios šiuo metu yra profesionalizuojamos, paprastai kuria savo profesines asociacijas, siekdamos paremti ir apginti profesijos narių interesus bei apsaugoti paslaugų vartotojus. Profesinės socialinių darbuotojų asociacijos veikia daugelyje šalių, kuriose socialinis darbas įvardijamas kaip profesinė veikla. Paprastai narystė šiose organizacijose yra savanoriška, dauguma jų turi etikos kodeksus (Banks (2015)). Etikos kodeksą Banks (2015) įvardija kaip rašytinį dokumentą, kuris apima pagrindinį profesijos tikslą, vertybes, ir, žinoma, etikos principus. Autorės nuomone, etikos kodekso tikslas – nukreipti socialinio darbo specialistus ir apsaugoti paslaugų gavėjus (nustatant etiško elgesio standartus). Labiausiai paplitęs ir priimtinausias metodas yra profesinio etikos kodekso kūrimas ir įgyvendinimas (Tallant, Ryberg, 2010). Daugelyje profesijų, kaip ir socialiniame darbe, šiais laikais galioja toks taisyklių rinkinys – etikos kodeksas. Šiuo metu jau pasenusiame 1998 m. Socialinio darbo etikos kodekse, socialinio darbo preambulėje teigiama, kad „...socialiniai darbuotojai taip pat vadovaujasi savo suformuluotomis normomis“ (Lietuvos socialinių darbuotojų etikos kodeksas, p. 1, 1998). Ši sąvoka buvo problemų šaltinis, nes socializacija ir priimtinos normos kiekvienam asmeniui gali būti skirtingos.

Anot Vyšniauskienės, Minkutės (2008), socialinės veiklos pagrindinis etikos tikslas – palaikyti bei apsaugoti palankų profesinės socialinės veiklos esmę ir turinį, uždavinys – profesinių grupių santykių, elgesio ir veiksmų reglamentavimas, formuojant socialinio darbo specialistų sąmoningumą etikos atžvilgiu. Socialinio darbo etika – tai atskira profesinės etikos sritis, kurios

pagrindinis tikslas – nagrinėti socialinio darbo moralę, įvardinti dorovės pagrindų įgyvendinimo pagrindinius principus dirbant su asmenimis, stengiantis pagrįsti socialinių darbuotojų darbo su klientais kryptis, dėsnius, pareigas ir veiklas (Tidikis, 2002). Remiantis Vyšniauskiene, Minkute (2008), socialinis darbas pasižymi tam tikrais idealais ir vertybėmis, kurie susiklostė socialinio darbo specialistų principų ir elgesio normų kūrimo eigoje. Sasson (2008) socialinių darbuotojų etikos kodeksą įvardijo kaip išsamų socialinio darbo etikos standartų vadovą. Jo teigimu, šis dokumentas suteikia etiško elgesio ir profesionalumo pagrindą socialiniam darbuotojui. Anot Papouli (2016) etikos kodeksai yra būtini užtikrinant etinę socialinio darbo praktiką. Paprastai etikos kodeksuose yra įtraukti etiniai ir teisiniai reikalavimai, kurie atspindi tiek vietinius, tiek pasaulinius aspektus, kad profesinė veikla visur būtų etiška. Papouli (2016) teigimu, etikos kodekso tikslas yra lyg vadovaujamo pobūdžio – numatyti socialinio darbo profesionalams jų elgesį tam tikrose situacijose, apsaugoti klientus nuo socialinio darbuotojo piktnaudžiavimo savo „galia“ ir apibrėžti bei standartizuoti profesinės etikos standartus, taip pat ginti ir saugoti socialinio darbo profesijos reputaciją. Tačiau etikos kodeksas gali būti naudojamas ir drausminiuose posėdžiuose, kai nagrinėjami gauti skundai dėl socialinių darbuotojų elgesio (Banks, 2015).

Etikos kodeksas lyg sustyguota sistema, kuria remiantis socialiniams darbuotojams reikėtų formuoti savo veiksmus profesinėje socialinio darbo veikloje (Chechak, 2015). Spano, Koenig (2010, cit. iš Valutis, Rubin, 2016) teigė, kad ne kiekvienas socialinis darbuotojas socialinių darbuotojų etikos kodeksą laiko etiško elgesio ir etinių sprendimų vadovu, kai kurie jį priskiria deontologijai, dėl šios priežasties jį įvardindami „deontologiniu kodeksu“. Mokslininkas Tidikis (2002) atliko skirtingų profesijų etikos kodeksų analizę, kurios metu nustatė, kad visų profesijų etikos kodeksai turi dvi kryptis – deontologinę arba aksiologinę. Tad deontologinės socialinio darbo krypties pagrindas – nukreipti socialinio darbo specialistus į tam tikras pareigas ir moralaus elgesio normas (Tidikis, 2002). Tarptautinių žodžių žodynas (2007), deontologija apibūdina kaip etiką, kuri sprendžia pareigos klausimą. Vyšniauskienė, Minkutė (2008) deontologinės filosofijos teoriją traktuoja kaip etinę teoriją, kuri visą dėmesį sutelkia į pareigos klausimą, kaip svarbiausią asmens egzistavimo faktą. Autorių nuomone, ši teorija yra viena iš griežčiausių asmens pareigos etinių teorijų. Deontologijos teorijoje vyrauja sąvokos – aš privalau, mano pareiga, kas yra privalėjimas. Išskiriamas vienas iš pagrindinių deontologijos teorijos atstovų – I. Kantas, kuris teigė, kad asmuo negali daryti visko, ko jam norisi, nes, jei asmuo darytų, ką nori, pasaulyje nebūtų nieko baisesnio, o šie išgyvenimai bei veiksmai galėtų pražudyti ir patį asmenį. I. Kanto nuomone, asmeniui yra būtini principai, normos ir tam tikri dėsniai, kurie reguliuotų asmens gyvenimą (Vyšniauskienė, Minkutė, 2008). Antroji mokslininko Tidikio (2002) išskirta profesinių etikos kodeksų kryptis – aksiologinė, kurios pagrindas moralinės asmens vertybės. Išskirtoji kryptis didžiulį dėmesį kreipia į asmens vertybes ir moralines nuostatas. Sąvoką aksiologija Tarptautinių žodžių žodynas (2007)

apibūdina kaip vertybių teoriją, tačiau kartu ir mokslą, kuris tiria vertybių prigimtį, vertybių vertinimo pagrindus bei kriterijus. Sutton (1999) vertybes apibūdina kaip socialinių darbuotojų profesinės veiklos praktikos principus, kurie išryškina socialinių darbuotojų elgesį ir tam tikrus veiksmus. Ivanauskienė, Varžinskienė (2007) teigė, kad vertybės – tai neįrodomi įsitikinimai, kurie kyla iš žmogaus prigimties. Šie įsitikinimai socialiniams darbuotojams būna kaip kasdieniai kelrodžiai, kurie nukreipia į atitinkamą praktinį darbo lauką. Grįžtant prie Tidikio (2002) išskirtų pagrindinių etikos kodeksų krypčių – deontologinio ir aksiologinio, galima išskirti, kad šie kodeksų pagrindas – darbuotojų moralinės vertybės ir charakterio bruožai (Tidikis, 2002).

Socialinio darbo etikos kodeksas turi atitikti Europos Sąjungos vertybes ir įstatymus, kurie yra ir Amsterdamo sutarties dalis. Etikos kodeksas gali būti formuojamas tik atsižvelgiant į pagarbą žmogaus teisėms ir normoms, socialinį teisingumą, tarptautinius kodeksus ir antidiskriminaciją. (Marekova, 2017). Tidikis (2002) teigė, kad Tarptautinė socialinių darbuotojų federacija (International Federation of Social Workers) 1994 metais patvirtino Socialinio darbo etinių principų deklaraciją (The Ethics of Social Work– Principles and Standards). Remdamiesi Tarptautinės socialinių darbuotojų federacijos (IFSW) 1994 metais patvirtina deklaracija bei Nacionalinės socialinių darbuotojų asociacijos (NASW) 1996 metais reglamentu ir priimtu Tarptautiniu Socialinių darbuotojų etikos kodeksu (Code of Ethics of the National Association of Social Workers), Lietuvos socialinių darbuotojų asociacija 1998 m. parengė pirmąjį Lietuvos socialinių darbuotojų etikos kodeksą, kuris 2017 metais buvo papildytas ir atnaujintas. Lietuvos socialinių darbuotojų etikos kodekse apibrėžiami socialinio darbo etikos principai, socialinio darbuotojo etinė atsakomybė asmeniui, kuriam teikia socialines paslaugas, socialinio darbuotojo etinius santykius su bendradarbiais ir kitais specialistais, taip pat apibrėžiami socialinio darbuotojo ir jo darbdavio / organizacijos, kurioje dirba, santykiai, socialinio darbuotojo etinė atsakomybė savo profesijai ir socialinio darbuotojo kompetencijos ir profesionalus elgesys. NASW etikos kodeksas (1999) pateikia standartus, kuriais turi vadovautis socialinis darbuotojas, kaip turi profesionaliai elgtis, bet nėra aiškiai nustatytų kasdienių veiksmų, kurie padėtų sprendžiant iškilusias etines dilemas, su kuriomis susiduria socialiniai darbuotojai (Edwards, Addea, 2015). Remiantis anksčiau paminėtais tarptautiniais etikos kodeksais Ukrainos jaunimo ir sporto ministerija 2005 metais parengė ir ministro įsakymu patvirtino Ukrainos socialinių darbo specialistų etikos kodeksą (ЕТИЧНИЙ КОДЕКС спеціалістів із соціальної роботи України). Šiame etikos kodekse išskiriami du pagrindiniai skyriai. Pirmajame skyriuje apibrėžiami etiniai socialinio darbo specialistų profesinės veiklos principai. Ukrainos socialinių darbo specialistų etikos kodekse atkreiptinas dėmesys į profesinės etikos laikymąsi. Jame teigiama, kad socialinio darbo specialistai prisideda prie socialinės politikos priemonių formavimo ir įgyvendinimo, stengiasi užtikrinti žmogaus, bendruomenės gerovę, yra atsakingi už profesinių normų ugdymą ir laikymąsi sprendžiant praktines

ir etines socialinio darbo problemas. Antrajame skyriuje pagrindinis dėmesys atkreipiamas į socialinių darbuotojų etiško elgesio normas, kurios yra profesinės veiklos pagrindas, atitinkantis universaliąsias socialinio darbo vertybes ir etinius principus (ЕТИЧНИЙ КОДЕКС спеціалістів соціальної роботи України, 2005). Lyginant Lietuvos ir Ukrainos socialinių darbuotojų etikos kodeksus galima daryti išvadą, jog šie etikos kodeksai yra ganėtinai tapatūs, nes remiasi tarptautiniais etikos kodeksais, tačiau Lietuvos socialinių darbuotojų darbas etiškai reglamentuojamas išskiriant konkrečius punktus į atskirus skyrius, o Ukrainos socialinių darbuotojų etikos kodeksas remiasi dviem skyriais, kuriuose abstrakčiai nurodomi socialinio darbo specialistų veiklos principai ir etinio elgesio normos. Tarptautinės socialinių darbuotojų federacijos (IFSW) ir Tarptautinės socialinio darbo mokyklų asociacijos (IASSW) etinių principų teiginiai dažnai naudojami kaip pagrindas kuriant šalių etikos kodeksus. Jais taip pat rėmėsi profesinės asociacijos, kurdamos savo etikos kodeksus (Banks, 2015). Taigi galima daryti prielaidą, jog Lietuvos ir Ukrainos socialinių darbuotojų etikos kodeksai dėl šios priežasties yra tapatūs.

Prakapas (2007) teigė, jog Tarptautinės socialinių darbuotojų federacijos priimta Socialinio darbo etinių principų deklaracijos pagrindinis tikslas – padėti socialiniams darbuotojams išspręsti kylančias profesinės etikos dilemas. Minėtuose dokumentuose įvardyta dorovinė ir moralinė atsakomybė asmeniui, kuriam teikiamos socialinės paslaugos, socialinio darbuotojo bendravimo ir bendradarbiavimo su asmeniu taisyklės, elgesio reikalavimai, reglamentuojami nurodymai, kaip elgtis iškylus tam tikroms situacijoms, t. y. kas privaloma socialiniams darbuotojams daryti, o kas ne, kad būtų profesionaliai vykdoma socialinė veikla, santykių su kolegomis, kitais specialistais bei darbdaviais kūrimo aspektai. Etikos kodeksuose įvardijamos pagrindinės socialinio darbo vertybės: kliento teisė į laisvą apsisprendimą, pagarba klientui ir jo orumo išsaugojimui, santykių su klientu grindimas remiantis nuoširdumo bei dėmesingumo asmeniui principu (Prakapas, 2007). Skirtingų šalių trumpas socialinio darbo etikos kodeksų palyginimas rodo, kad jų ilgis ir mastas, pagal kurį jie formuoja praktikos standartų sąrašus, skiriasi. Tačiau vertybių ir etikos principų teiginiai yra labai panašūs (Banks, 2015). Socialinis darbas yra sudėtinga profesija, dėl šios priežasties skirtingi socialinio darbo etikos kodeksai pabrėžia, kad socialinis darbuotojas turi skirtingas etines pareigas makro, mikro ir mezo lygmenyse. Makro lygmuo apima socialinio darbuotojo pareigas ir atsakomybę valstybei ir visuomenei (Leliūgienė, Andrijevskė, Kaušylienė, 2016). Tidikio (2002) nuomone, etikos kodeksuose nėra tiksliai įvardyta, kokiomis konkrečiomis etikos taisyklėmis bei kryptimis socialinis darbuotojas turėtų remtis savo profesinėje veikloje, kokios bendravimo taisyklės ir vertybės turėtų dominuoti. Anot, Guttman (2006), Socialinių darbuotojų etikos kodeksas tiesiogiai nenagrinėja daugelio klausimų, kurie iškyla praktinėje socialinio darbuotojo veikloje, tačiau pabrėžia, kad socialinis darbuotojas turi gerbti organizaciją, kurioje dirba, ir ši pagarba yra jo, kaip profesionalo, įsipareigojimų dalis. Pagalbos asmeniui atveju socialinis

darbuotojas yra įpareigotas suteikti pagalbą savo klientui, laikydamasis pagrindinės profesinės pareigos (Guttmann, 2006). Sasson (2008) teigimu, etikos kodekso tikslas yra tobulinti profesionalumą, sąžiningumą nustatant priimtina ir nepriimtina socialinio darbuotojo elgesį. Remiantis Tallant, Ryberg (2010), etikos kodeksas yra svarbus kuriant ir profesijos pripažinimą visuomenėje. Papouli (2016) nuomone, etikos kodekso poreikis socialiniams darbuotojams yra neabejotinas, taip pat svarbus etikos kodekso žinojimas, tačiau norint tapti etiškai kompetentingu socialiniu darbuotoju to tikrai nepakanka. Remiantis Banks (2015), būtina nuolat persvarstyti profesinės etikos pritaikomumą.

Galima daryti išvadą, jog nors ir egzistuoja bendri profesiniai standartai ir etika, asmeninės socialinių darbuotojų vertybės, tam tikra politinė priklausomybė ir religiniai įsitikinimai bei kultūrinė aplinka skiriasi, o dėl šių priežasčių ir kyla etinės dilemos socialiniame darbe.

4. SOCIALINIŲ DARBUOTOJŲ ETINIŲ DILEMŲ PATIRČIŲ, DARBE SU NEGALIĄ TURINČIAIS ASMENIMIS, TYRIMO REZULTATAI

Magistro darbo empirinėje dalyje analizuojami ir pateikiami socialinių darbuotojų etinių dilemų patirčių darbe su negalią turinčiais asmenimis tyrimo rezultatai. Tyrimas buvo atliekamas siekiant atskleisti socialinių darbuotojų etinių dilemų patirtis darbe su negalią turinčiais asmenimis. Fenomenologinio tyrimo duomenims rinkti buvo taikytas atviro tipo klausimynas raštu, pateikiant specifinį situacinį fenomeno apibūdinimo klausimą.

4.1 Tyrimo metodologija

Metodologija apima metodus ir jų tarpusavio ryšius, taikomus mokslinio pažinimo metu, kai nustatomas tyrimo tikslas, jo kryptis, remiantis jau turimomis žiniomis apie pasaulį, pažinimo objektą ir tyrimo metu sprendžiamą problemą (Gintalas, 2011). Kokybiniame tyrime dominuoja fenomenologinis požiūris į tyrimo objektą. **Fenomenologija** didelį dėmesį kreipia į gyvenimo patyrimą ir sąmonės reiškinius, padeda suvokti, kaip žmogus, kurdamas asmenines prasmes, jas paaishkina (Kolbergytė, 2016). Remiantis **konstruktyvizmu**, kiekvienas socialinis darbuotojas konstruoja savitą žinojimą, atskleidžia savitą patirtį kalbant apie etines dilemas profesinėje veikloje. Socialinio darbuotojo patiriamos etinės dilemos siejasi su **deontologinės** teorijos kryptimi, kuri nagrinėja socialinių darbuotojų pareigas ir elgesio normas, remiantis etikos reglamentais, o sistemų teorija dar kartą įrodo, jog socialinis darbas ir etinės dilemos yra neatsiejami dalykai, kurie tarpusavyje sąveikauja.

Atliekant **fenomenologinį** tyrimą siekiama atskleisti vidinę žmogiškąją patirtį, fenomenų esmės ir kaip žmonės jas patiria (Žydzūnaitė, Sabaliauskas, 2017). Fenomenologinė kryptis leidžia suvokti giluminių pokyčių patyrimus, jų skirtumus, atveria kelią prasibrauti į tyrinėjamo reiškinio pagrindą bei atkoduoti jo esmę. Fenomenologinė tyrimo šerdis atsiveria atskleidžiant jau apibendrintą nagrinėjamą fenomeną, konceptualizuojant jo pagrindines reikšmes, permąstant ir interpretuojant gautus tyrimo rezultatus (Penkauskienė, 2016). Fenomenologinėje negalės sampratoje negalė suvokiama kaip – tam tikras asmens išgyvenimas kūnas (angl. lived body), į kurį sutelkiamas didžiausias dėmesys, o negalios arba ligos patirtys yra nagrinėjamos ne vien tik kaip parastas kūno susirgimas, tačiau kaip ir drastiškas įsibrovimas į įkūnytą individą. Šiuo atveju fenomenologijoje negalią turintis asmuo aktualizuojamas kaip įkūnytas socialus veikėjas, kuris subjektyviai patiria negalią kasdieniniame gyvenime, o jį veikia socialinių santykių sistema, kuri kasdinių praktikų metu negalią turinčiam asmeniui padeda kurti, palaikyti ir interpretuoti socialinę tikrovę (Valuckienė, 2013).

Lee, Greene ir kt. (1999), teigia, kad **konstruktyvizmas** tai epistemologinė teorija, kurioje kiekvienas asmuo aktyviai kuria savo realybę ir į ją adekvačiai reaguoja. Konstruktyvizmo

perspektyva panaikina universalios tiesos sąvoką, dėmesį nukreipdama į žmones, kuriančius ir interpretuojančius savo patirtis (Šapelytė, Remeikytė, 2014). Ruškus, Mažeikienė ir kt. (2005) teigia, jog patirties sąvokoje slepiasi **socialinio konstravimo** paradigma, kurioje akcentuojamas nuolat kuriamas ir kintantis socialinis pasaulis. **Socialiniame konstruktyvizme** tyrimų pagrindinė ašis – tyrimo objektas, kuris gali būti ne konkretus, viešas ar oficialus, šis tyrimo objektas gali būti ir sudėtinė kasdieninio gyvenimo dalis (Juodaitytė, Rūdytė, 2009). Socialinio konstruktivizmo paradigma laikosi įsitikinimo, kad nėra visiems atvejais tinkamos tiesos, gali būti ir kitokių tiesų apie tą patį reiškinį, tačiau ši tiesa konstruojama asmenų, kurie dalyvauja procese. Socialinis konstruktyvizmas – socialinė tikrovė formuojama remiantis objektyviąją ir subjektyviąją asmenų patirtimi (Žalkauskaitė, 2013). Remiantis Mažeikiene, Ruške (2011), galima teigti, kad socialinis konstruktyvizmas leidžia giliau analizuoti žmonių patyrimus, paaiškinti socialinių darbuotojų patiriamas etines dilemas konkrečiose situacijose, susijusiose su negalia turinčiais asmenimis. Socialinis konstruktyvizmas šiuo atveju tampa kaip socialinio veiksmo ir kartu bendravimo teorija, leidžiančia kuo išsamiau susipažinti, kaip vyksta tam tikri procesai ir jų etapai, kaip tyrimo dalyviai suvokia ir įsisavina šių procesų reikšmes (Jakutyte, 2012). Konstruktyvizmo perspektyva didžiausią dėmesį kreipia į realybės konstravimą, dėl šios priežasties su pasauliu konstruktyvizmo teorijos perspektyvoje galime susipažinti tirdami žmonių išsakytas mintis (Ruškus, Mažeikienė, ir k., 2005). Remiantis šia perspektyva, kiekvieno tyrimo dalyvio išreikšta nuomonė ir atskleista patirtis – vertinama, gerbiama, kaip vienetinė ir asmeninė tiesa.

Teorijas, kurios nagrinėja etiką socialiniame darbe, remiantis Osmo ir Landau (2006), galima suskirstyti į dvi pagrindines grupes: **deontologines** ir **teleologines**. Deontologija, remiantis Tarptautinių žodžių žodynu (2007), tai etikos mokslo šaka, teigianti, kad poelgiai yra savaime geri arba blogi, nepriklausomai nuo jų pasekmių. Deantologija nagrinėja darbuotojų pareigose ir elgesio normose iškilusias problemas, pagrindinį dėmesį sutelkdama sprendžiamos pačiai pareigos problemai. Teleologija tai filosofinis požiūris, kuris akcentuoja, kad visi visuomenės ir gamtos vystymosi etapai turi iš anksto numatytą tikslą (Tarptautinių žodžių žodynas, 2007). Etikos teorijų suskirstymas socialiniame darbe padeda socialiniams darbuotojams atpažinti ir suprasti principus, pagal kuriuos jų etiniai sprendimai yra priimtini (Osmo, Landau, 2006). Deontologinės teorijos teigia, kad tam tikros rūšies veiksmai yra savaime teisingi. Šių teorijų grupė orientuota į pareigas gerbti kitų teises ir savarankiškumą bei vienodai elgtis su kitais asmenimis, laikantis teisingumo principo. Tačiau teleologinės teorijos teigia, kad reikia atlikti tam tikrus veiksmus, kurie turėtų teigiamas pasekmes (Osmo, Landau, 2006).

Viena iš teorijų, kuria grindžiamas parengtas tyrimas, **deontologine etikos teorija**. Deontologinėje filosofijoje didžiausias dėmesys atkreipiamas į pareigos problemą, kaip pagrindinę ir svarbiausią asmens elgsenos būtinybę, dėl šios priežasties deontologinė teorija laikoma

griežčiausia etinė teorija, kurioje akcentuojama pareiga (Vyšniauskienė, Minkutė, 2008). Remiantis deontologijos teorija, visi asmenys turi tam tikrų įsipareigojimų, kurių negalima pakeisti, pamiršti, paleisti ar perleisti kitam asmeniui. Deontologijos teorijoje pagrindinis dėmesys sutelktas į pareiginę etiką (Kaptein, Wempe, 2002). Šioje teorijoje morališkai geras veiksmas tas, kuris buvo atliekamas savarankiškai, be kitų asmenų pagalbos ir nusprendus paklusti protui (Vyšniauskienė, Minkutė, 2008). Deontologinėje teorijoje yra nustatomos pareigos, kurių privaloma laikytis, neatsižvelgiant į šių pareigų pasekmes, šios pareigos turi būti gerbiamos, o neteisėti ir neteisingi veiksmai šioje teorijoje yra draudžiami (Kaptein, Wempe, 2002).

Remiantis Vitkauskaite (2001), žmogus – tai savo vidinę prasmę turinti sistema, sąveikaujanti su kitomis sistemomis. Šiame magistro darbe taip pat taikoma tyrimo metodologija remiasi *socialinių sistemų teorija*, kuri ir nagrinėja sistemų narių tarpusavio funkcionavimą sudarant vientisą sistemą. Šiuo atveju socialinis darbuotojas, patiriantis etines dilemas, dirba ne tik su negalią turinčiais asmenimis, bet ir su jo artima aplinka, įvairių sričių specialistais, vietos bendruomene. Barkauskienės (2013) teigimu, šios sistemos pagrindas – vientisumas. Tad sisteminis teorijos modelis leidžia socialiniam darbuotojui profesionaliai ir įvairiapusiškai įvertinti socialinius reiškinius ir problemas, tam tikras situacijas bei turimus išteklius, padėti planuoti veiksmus reikalingus sprendžiant asmens socialines problemas (Vitkauskaitė, 2001). Apibendrinant sistemų teorijos principus, galima daryti prielaidą, jog ši teorija gali tirti ne tik sistemas ir šių sistemų narių tarpusavio sąveikas, tačiau ir tai, kaip sistemos nariai gali įtakoti etinių dilemų patirtis, dirbant su negalią turinčiais asmenimis.

4.2 Tyrimo metodai

Magistro darbe taikant teorines-metodologines prielaidas buvo atlikta *mokslinės literatūros analizė*. Konceptualizuojant tiriamą reiškinį buvo norima atskleisti etines dilemas ir jų turinį socialinio darbo praktinėje veikloje, su negalią turinčiais asmenimis. Kokybinis tyrimas, pagrįstas metodologinėmis žiniomis, kartu su problemų tyrimo tradicijomis užtikrina galimybę perduoti išanalizuotą informaciją, tyrimo dalyvių požiūrį, atliekant tyrimą jiems įprastoje aplinkoje (Luobikiene, 2000). Duomenims rinkti taikytas *atviro tipo klausimynas raštu*, pateikiant specifinę situacinę fenomeno apibūdinimo klausimą (žr. 1 priedą).

Fenomenologinis tyrimas siekia tyrinėjamą reiškinį visada matyti konkrečiai apibrėžtoje situacijoje (Penkauskienė, 2016). Tad vienas šio tyrimo situacijos aspektas pasirodo pusiau struktūruoto interviu metu, specifiniame tyrimo klausime „*Prisiminti vieną konkrečią situaciją / įvykį, kada išgyvenote ar patyrėte etinę dilemą darbe su negaliais asmenimis? Kuo išsamiau ir detaliau aprašykite šią savo patirtį*“, kuris provokuoja atsikleisti išgyventą patirtį. *Fenomenologinės* analizės metodas pagal A. Giorgi taikytas konceptualizuoti etinių dilemų sampratą ir kontekstus, paremtas socialinių darbuotojų išgyventa patirtimi. Tyrimo duomenys

analizuoti remiantis *fenomenologinės* analizės metodo A. Giorgi žingsniais (Giorgi, Giorgi, 2008):

1. Skaitomas pirminis tekstas. Šiame etape siekiama susipažinti su turimais duomenimis, skaitoma keletą kartų, stengiamasi nesusikurti išankstinių nuostatų ar tam tikrų įžvalgų apie nagrinėjamą fenomeną.

2. Išskiriami prasminiai vienetai. Įdėmiai skaitant pirminį tyrimo dalyvių tekstą, jis buvo skaidomas į tam tikrus prasminius vienetus, atkreipiant dėmesį į pasakojimo turinio pasikeitimus, minties pabaigą ar emocinio konteksto pokyčius.

3. Transformacija. Jau išskirti dalyvių kalbos prasminiai vienetai transformuojami į kalbą būtuojų laiku ir trečiuoju asmeniui. Atliekant šį žingsnį stengiamasi subjektyviai atitolinti nuo tyrimo dalyvių situacijų ir pojūčių, kad geriau suvoktume visumą ir kad galėtume būti iš karto dviejose pozicijose – kuo gilesniame susitapatinime ir tuo pačiu – tarsi tam tikroje distancijoje. Po šio veiksmo prasminiai vienetai transformuojami į tarpdisciplininę kalbą.

4. Sukuriama struktūra. Šiame žingsnyje išskirtuose prasminiuose vienetuose, perrašytuose tarpdisciplininė kalba, ieškoma esminės ir reikšmingos informacijos. Šie prasminiai vienetai grupuojami ir dëllojami pagal tam tikrą hierarchiją, tuomet formuluojamas fenomeno apibrėžimas.

5. Kuriamas bendras fenomeno apibrėžimas, kuris apibūdintų etinių dilemų sampratą ir kontekstus, paremtus socialinių darbuotojų išgyventa patirtimi, darbe su negalia turinčiais asmenimis. Kuriant bendrą fenomeno apibrėžimą ieškoma pasikartojančių, jungiančių ir unikalių temų.

Šie pasirinkti tyrimo metodai padėjo pasiekti magistro darbe suformuluotus tikslus ir uždavinius.

4.3 Tyrimo dalyviai

Siekiant atskleisti socialinių darbuotojų, dirbančių su negalia turinčiais asmenimis, etinių dilemų patirtis, tyrimo dalyvių atrankai buvo kriterinės imties atrankos metodas. Šio metodo pagrindas – tyrimo dalyviai atrenkami pagal apibrėžtus kriterijus, kurie atliepia tyrimo temos kontekstą bei tyrimo problematikos turinį. Tyrimo kriterijais gali būtų įvairiausios charakteristikos, pvz., asmens amžius, išsilavinimas, konkrečių išgyvenimų, įvykių patyrimai (Žydzūnaitė, 2011). Taip pat taikytas ir sniego gniūžtės atrankos metodas, siekiant apklausti kuo didesnę skaičių tyrimo dalyvių, tiesiogiai išgyvenusius patirtį siejamą su tiriamu reiškiniu. Tyrimo dalyvių charakteristikos pateiktos antroje lentelėje (žr. 2 lentelė).

Tyrimo dalyvių charakteristikos

Tyrimo dalyvio vardas*	Amžius	Lytis	Socialinio darbo stažas	Klientų grupė, su kuria dirbama
Laima	37 m.	Moteris	3 metai	Kompleksinę negalią turintys vaikai
Zita	32 m.	Moteris	3 metai	Protinę negalią turintys suaugę asmenys
Gražina	45 m.	Moteris	10 metų	Darbas su šeimomis ir psichikos negalią turintys suaugę asmenys
Agnė	49 m.	Moteris	14 metų	Protinę ir psichikos negalią turintys senyvo amžiaus asmenys
Karolis	36 m.	Vyras	3 metai	Protinę ir psichikos negalią turintys suaugę asmenys
Ona	57 m.	Moteris	5 metai	Fizinę ir kompleksinę negalią turintys suaugę asmenys
Daiva	43 m.	Moteris	8 metai	Fizinę ir kompleksinę negalią turintys suaugę asmenys
Marius	27 m.	Vyras	5 metai	Fizinę negalią turintys suaugę asmenys
Monika	45 m.	Moteris	24 metai	Kompleksinę negalią turintys suaugę asmenys
Regina	42 m.	Moteris	19 metų	Psichikos negalią turintys suaugę asmenys
Sigita	40 m.	Moteris	18 metų	Psichikos negalią turintys suaugę asmenys

* tyrimo dalyvių vardai pakeisti, laikantis tyrimo konfidencialumo principų

Tyrime dalyvavo 11 socialinių darbuotojų, dirbančių su negalią turinčiais asmenimis (9 moterys ir 2 vyrai). Tyrimo dalyvių amžius vyravo tarp 27-57 metų, tuo tarpu socialinio darbo stažas tarp 3-24 metų. Laikantis tyrimo konfidencialumo principų tyrimo dalyvių vardai pakeisti. Trys tyrimo dalyviai dirbo su psichikos negalią turinčiais asmenimis, du tyrimo dalyviai dirbo su fizinę ir kompleksinę negalią turinčiais suaugusiais asmenimis. Likę šeši tyrimo dalyviai pasiskirstė po vieną skirtingose klientų grupėse: dirbančiais su kompleksinę negalią turinčiais vaikais, su protinę negalią turinčiais suaugusiais asmenimis, su protinę ir psichikos negalią turinčiais senyvo amžiaus asmenimis, protinę ir psichikos negalią turinčiais suaugusiais asmenimis, su fizinę negalią turinčiais suaugusiais asmenimis ir su kompleksinę negalią turinčiais suaugusiais asmenimis.

4.4 Tyrimo kokybės parametrai

Atliekant kokybinius tyrimus yra svarbūs tam tikri kokybės požymiai. Bitinas, Rupšienė, Žydzūnaitė (2008) kaip pagrindinius tyrimo kokybės požymius išskiria validumą, kuris būna vidinis ir išorinis, bei patikimumą. Moralinės ribos, kurios išlaiko pusiausvyrą tarp tyrimo dalyvio saugumo ir tyrėjo noro gauti objektyvią informaciją, vadinasi tyrimo etika (Kardelis, 2002). Tyrimo

duomenų validumas ir patikimumas glaudžiai siejamas su tyrimo etika. Tyrėjo etiškas elgesys leidžia pasiekti aukštą tyrimo kokybę, o nesilaikant etikos principų galima pateikti klaidinančius tyrimo rezultatus (Žydzžiūnaitė, Sabaliauskas, 2017). Atliekant mokslinį tyrimą būtina užtikrinti pagrindinius etikos principus, tokius kaip, pavyzdžiui, *pristatyti tyrimą tyrimo respondentams*. Magistro tyrimo atveju tyrimo dalyviams buvo pristatytas fenomenologinis tyrimas, jo tikslai bei uždaviniai. Buvo gautas tyrimo dalyvių žodinis sutikimas, kad gauti duomenys bus panaudoti tik atliekant magistro darbo tyrimą; išlaikyti tyrimo dalyvio konfidencialumą ir anonimiškumą (atsakant į specifinį tiriamo fenomeno klausimą konfidencialumas buvo užtikrinimas nenurodant konkretaus tyrimo dalyvio vardo, miesto, kuriame jis dirba ar gyvena, konkrečios tyrimo dalyvio darbovietės, taip pat konfidencialumas užtikrinamas visus surinktus duomenis koduojant); *užtikrinti dokumentacijos saugumą* – visi surinkti tyrimo dalyvių atsakymai apsaugoti, laikomi vietoje, kurioje pašaliniai asmenys negali prieiti (Woodson, MacQueen, 2005). Kokybinio tyrimo validumą taip pat užtikrina duomenų rinkimo ir analizės metodai. Rupšienės (2018) teigimu, kokybinio tyrimo metu validumas suprantamas taikant natūralistinio tyrimo principus (t. y. natūrali tyrimo dalyvio gyvenamoji aplinka, tyrimo detalus aprašymas, tyrimo metu gauti duomenys pateikiami, vartojant tyrimo dalyvių, bet ne tyrėjų vartotas sąvokas ir terminus). Vidinis tyrimo validumas užtikrintas tyrėjui atsitraukiant ir atsiribojant nuo įvairių pašalinių veiksnių, kurie gali turėti įtakos gaunamiems tyrimo rezultatams. Šiuo atveju tyrimo dalyvių pateikti tekstai buvo skaitomi keletą kartų (mažiausiai 6-7 kartus), o tik tuomet išskiriami prasminiai teksto vienetai. Išskiriant prasminius teksto vienetus vis grįžtama į pirminius tekstus, atkreipiant dėmesį į pasakojimo turinio pasikeitimus, minties pabaigą. Buvo atliekama transformacija (žr. 2 priedą), kurios metu išskirti prasminiai vienetai buvo keičiami į kalbą trečiuoju asmeniu ir būtuju laiku tam, kad galėtume atsitolinti nuo dalyvio, kad geriau pajautume visumą bei galėtume iš karto būti dviejuose pozicijose - kuo gilesniame susitapatinime ir tuo pačiu - tarsi tam tikroje distancijoje, atsitapatinime. Toliau buvo kuriama struktūra. Išskirtuose prasminiuose vienetuose, perrašytuose tarpdisciplininė kalba, buvo ieškoma esminės ir reikšmingos informacijos. Šie prasminiai vienetai buvo grupuojami ir dėliojami, o tada buvo kuriamas fenomeno apibrėžiamas. Bendro fenomeno kūrimo buvo ieškoma pasikartojančių, jungiančių ir unikalių temų. Gauti tyrimo rezultatai buvo pagrįsti citatomis iš interviu. Analizuojami ir pristatomi tyrimo rezultatai buvo susiejami su jau atliktų kokybinių tyrimų rezultatais. Išorinis tyrimo validumas užtikrintas detaliai aprašant tyrimą, pateikiant informaciją apie tiriamą fenomeną, tyrime taikomus metodus, tyrėjo vaidmenį tyrimo kontekste.

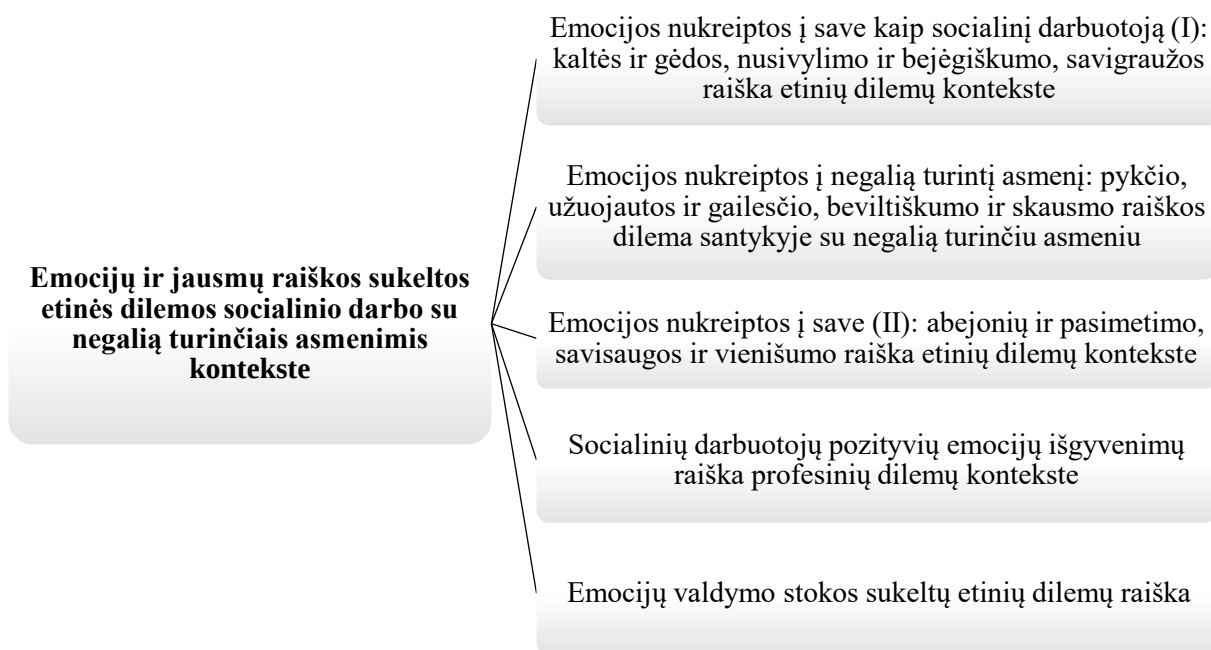
4.5 Tyrimo rezultatai ir jų analizė

Tyrimo rezultatai analizuojami klausimo „*Prisiminti vieną konkrečią situaciją / įvykį, kada išgyvenote ar patyrėte etinę dilemą darbe su negaliais asmenimis? Kuo išsamiau ir detaliau aprašykite šią savo patirtį*“, kontekste. Atlikus refleksijų apie savo išgyvenimus ir patyrimus, susidūrus su etinėmis dilemomis, analizę, išryškėjo 9 meta-temos ir 32 temos bei 114 potemių. Meta-temos (žr. 2 pav.) tyriminėje magistro darbo dalyje analizuojamos ir pateikiamos atsižvelgiant į tai, kiek kartų buvo paminėtos raštu pateiktose refleksijose.

2pav. Esminės fenomenologinio tyrimo metu išskirtos meta-temos

Pirmoji meta-tema. *Emocijų ir jausmų raiškos sukeltos etinės dilemos socialinio darbo su negalią turinčiais asmenimis kontekste.* Ši meta-tema (žr. 3 priedą) apima 5 temas ir 49 potemes, atskleidžiančias socialinių darbuotojų patiriamas ir išgyvenamas emocijas bei jausmus santykyje su negalią turinčiu asmeniu etinių dilemų kontekste (žr. 3 pav.).

3pav. Pirmosios meta-temos „Emocijų ir jausmų raiškos sukeltos etinės dilemos socialinio darbo su negalią turinčiais asmenimis kontekste“ vizualizavimas

Tema. *Emocijos nukreiptos į save kaip socialinį darbuotoją (I): kaltės ir gėdos, nusivylimo ir bejėgiškumo, savigraužos raiška etinių dilemų kontekste* akcentuoja socialinių darbuotojų patirtus vidinius išgyvenimus, dirbant su negalią turinčiais asmenimis. Socialiniams darbuotojams dažnai tenka susidurti su emocijomis, kurios nukreiptos į vidinius išgyvenimus, patiriamą bejėgiškumo jausmą tuo metu, kai kiekvieną dieną stengėsi padėti asmeniui. Motyvuojant gydytis dėl priklausomybės alkoholiui, stebimas neapsisprendimas - vieną dieną klientui sutinkant, kitą jau atsisakant tai daryti. Socialiniai darbuotojai akcentuoja, jog tokiose situacijose išgyvenamas bejėgiškumo jausmas matant, kai negalią turintis asmuo neturi pakankamai motyvacijos pasiryžti ir apsispręsti: „Jaučiausi šioje situacijoje bejėgė, nes klientė pati neturi pakankamai noro atsisakyti priklausomybės“ (Gražina). Įdėtos pastangos, susidūrus su kliento pasiteisinimais, iššaukia beviltiškumo jausmą: „Bet ateina kita diena ir moteris randa įvairių pasiteisinimų, kodėl ji negali vykdyti gydytis. Tuo metu atrodo, kad pasaulis griūna iš po kojų, nebesinori nieko. Tiek pastangų įdėta ir visas veltui“ (Gražina). Patirtas bejėgiškumo jausmas profesinėje veikloje persipina su nusivylimo jausmu, kai negalią turinčio asmens artimieji neįvertina įdėtų pastangų, kad negalią

turintis asmuo, gyvendamas grupinio gyvenimo namuose, jaustųsi gerai: „*Tuo metu jaučiau nusivylimą, kad nevertina mūsų darbo, bejėgiškumą, kad negaliu pakeisti situacijos, labai gailėjausi klientės, kuri pasiilgusi mamos skubėjo į namus, kuriuose ji nebuvo laiminga*“ (Agnė). Socialiniame darbe specialistams tenka susidurti su išgyvenamu nusivylimo jausmu, susijusiu su negalią turinčio asmens pasiteisinimais pagalbos procese: „*Nusivylimas begalinis, supranti, koks menkas esi ir kad pasaulio pakeisti negali*“ (Gražina). Bejėgiškumo ir gailesčio jausmai išgyvenami, kai negalią turintis asmuo negali adekvačiai pasirinkti ir yra įtakojamas aplinkinių: „*...bejėgiškumą esamai situacijai ir begalinį gailestį klientei, nes ji dėl negalios negali tinkamai pasirinkti, pasiduoda mamos klastai*“ (Agnė). Bejėgiškumo jausmas išgyvenamas stebint gydytojų požiūrį į negalią turintį asmenį: „*Pagalba būtų galima, jei gydytojas pakeistų savo požiūrį – nuo man nepriklauso, į kaip padėti žmogui, išspręsti jo situaciją. Tokiose situacijose jautiesi bejėgis*“ (Regina).

Išgyvenama savigrauža, stebint negalią turinčio asmens abejingumą, socialiniame darbe pasireiškė tuo metu, kai socialinio darbuotojo įdėtos pastangos motyvuoti negalią turintį asmenį keisti esamą situaciją tapo bevaisės: „*Bet po tų pokalbių aš jausdavausi daug prasčiau nei ji, nes moteris net nesureaguodavo*“ (Gražina). Savigraužos jausmas taip pat išgyvenamas situacijose, kuriose sprendžiamas negalią turinčio asmens savarankiškumo klausimas: „*Labai sunku buvo paklusti ligoninės valdžiai ir jo mamai, kad reikia tvarkyti dokumentus dėl kliento apgyvendinimo socialinės globos namuose, nes mačiau, jog jis yra pakankamai savarankiškas, kad galėtų dar gyventi namuose*“ (Sigita). Pasitaiko atvejų, kurių metu socialiniai darbuotojai kankinasi nežinodami, kaip pasielgti, išgyvena savigraužą, jaučiant baimę dėl neprofesionalaus elgesio: „*Siaubingai kankinausi ir nežinojau kaip pasielgti, mane slėgė baimė prisipažinti, nerimas, kad mano kolegė per mano neapdairumą, neprofesionalumą ir klaidą nenukentėtų, baimė ir nerimas, kad aš už tai galiu būti nubausta*“ (Monika). Socialiniams darbuotojams nesvetimas vidinės graužaties ir kaltės jausmo patyrimas, kai tenka sudrausminti negalią turintį vaiką: „*Pradėjau jausti kaltės jausmą, graužatis vidinė apėmė*“ (Laima). Baimės jausmas išgyvenamas, kai reikia pasirinkti iš kelių variantų: „*Jaučiau baimę*“ (Karolis), ar kai tenka ginti neveiksnaus asmens interesus teismo posėdžių metu: „*Tai nebuvo pirmas dalyvavimas teismuose, tačiau tai buvo pirmas atvejis ginant neveiksnaus interesus. Bijojau ir pergyvenau, atsakingai ruošiausi teismo posėdžiui, konsultavausi su psichiatrais, savivaldybės juristais ir advokatu*“ (Monika). Pasitaiko situacijų, kurių metu išgyvenama baimė, kai teko įvykusias situacijas aptarti su įstaigų vadovais: „*Kolegė pasiūlė situaciją aptarti su ligoninės direktoriumi. Buvo sunku, vos galėjau suregzti sakinį direktoriaus kabinete*“ (Monika). Neadekvatus negalią turinčio asmens elgesys sukelia baimę ne tik artimiesiems, bet ir socialiniam darbuotojui, kaip specialistui: „*Pasiimti pas save gyventi sūnaus mamos negali, nes pastoviai konfliktuoja, klientui kyla agresijos priepuoliai. Ji bijo, kad nenutiktų kokia*

nelaimė“(Sigita). Socialinius darbuotojus, apima kaltės jausmas dėl atskleistos konfidencialios informacijos, kuris tampa „persekiojančiu“ ir įkyriu jausmu: „*Mane ilgai persekiojo kaltės jausmas, kad klientas gali sugrįžti, kad gali bet kada įvykti nelaimė*“(Monika). Jie jaučiasi kalti, kai dėl neatsargumo konfidenciali informacija buvo atskleista: „*O aš..., aš tą dieną patyriau tai, ko niekada nebuvau patyrusi ir niekada daugiau to nenorėčiau patirti. Jaučiausi kalta, kalta, kad per neatsargumą, nežinojimą ir menką patirtį išplatinau konfidencialią informaciją – teismo posėdžio metu neatsargiai naudojausi dokumentais, t. y. nutartį dėl kliento pripažinimo neveiksniu*“(Monika). Neapgalvotas socialinio darbuotojo elgesys glaudžiai siejasi su neadekvatumu, o kaltė kyla dėl nesuvaldytų emocijų: „*Jaučiausi kalta, kad pasidaviau emocijoms, nesuvaldžiau savęs, puoliau vaiką, kuris buvo nekaltas*“(Laima). Po stresinės situacijos, kurioje atsikleidžia nesuvaldytos emocijos, socialiniai darbuotojai išgyveno gėdą: „*Vaikas nuėjo į patalpą, o man pasidarė gėda*“(Laima).

Pergyvenus įvairias emocijas, nukreiptas į save, kaip socialinį darbuotoją, tenka susidurti ir su motyvacijos mažėjimu profesinėje veikloje, išgyvenat gėdos ir baimės jausmus. Išgyvenama gėda dėl padarytų veiksmų atskleidus konfidencialią informaciją ir jaučiama baimė dėl galimų klaidų ateityje: „*Nebegalėjau ir nebenorėjau dirbti, nežinojau su kuo pasitarti, buvo gėda už padarytus veiksmus. Ilgai svarsčiau ir ruošiausi prisipažinti, atsiprašyti ir išeiti iš darbo. Galvojau, kad po tokio įvykio nebegalėsiu dirbti kartu, nenugalėsiu gėdos, savo baimių dėl ateities ir būsimų klaidų*“(Monika). Socialinis darbuotojos gėdos jausmą išgyveno ne tik už save, bet kartu ir už kitus: „*<...> pajutau gėdą ir už save, ir už savo centro lankytojus*“(Zita). Taigi matyti, kad išryškėja, jog socialinių darbuotojų patiriami vidiniai gėdos, baimės, kaltės ir nusivylimo, bejėgiškumo bei savigraužos išgyvenimai dažniausiai būna nukreipti į santykį su savimi bei supančia aplinka.

Tema. *Emocijos nukreiptos į negalią turintį asmenį: pykčio, užuojautos ir gailesčio, beviltiškumo ir skausmo raiškos dilema santykiyje su negalią turinčiu asmeniu.* Socialiniams darbuotojams kyla emocijų, nukreiptų į negalią turintį asmenį, kai tenka išgyventi pyktį dėl artimųjų savanaudiškumo, jog negalią turinčio asmens gaunamas pajamas pasisavino artimieji ir jas savanaudiškai panaudojo savo reikmėms: „*Tuo metu jaučiau pyktį klientės mamai, kad jai rūpi tik dukros pinigai*“(Agnė). Išgyvenamas pyktis praradus savikontrolę bei suvokiant negalią turinčio asmens ribotumą, jog asmuo neturi socialinių įgūdžių, negali gyventi savarankiškai ir nepajėgus pasirūpinti savimi bei kontroliuoti savo elgesio: „*Būdama socialinė darbuotoja suvokiu, jog jis nesupranta ir negeba kontroliuoti savo elgesio, bet ir pikta, jog tiek metų žmogus kažkaip egzistavo, kažką mokėjo, o dabar liko tik viskuo nepatenkintas, agresyvus*“(Ona). Pyktis ir panieka negalią turinčiam asmeniui patiriamas ir iš aplinkos, socialiniam darbuotojui išgirdus kandžių replikų, po kurių tenka suvokti pasakytų žodžių įtaką asmeniui: „*Po tokio pareiškimo susimąsčiau, o kaip jausčiausi aš, jei taip man pasakytų, <....>*“(Zita). Socialinio darbo specialistams tenka patirti

prieštaringus jausmas, kai nuvertinamas socialinio darbuotojo darbas: „*Tuo metu jaučiau pyktį dėl neteisingų kaltinimų, nusivylimą, kad nuvertinimas socialinio darbuotojo darbas*“ (Agnė).

Neseniai pradėję profesinį kelią jauni socialinio darbo specialistai susiduria su asmeninės patirties ribotumais, kai tenka stebėti, kad fizinę negalią turinčio asmens problemos nesprendžiamos ir jos vis didėja: „*Man, kaip socialiniam darbuotojui, tuo metu turinčiam didesnę teorinių žinių bagažą, o ne praktikos, buvo skaudu matyti tokią šeimos situaciją bei šio vyriško fizinę kančią*“ (Marius). Socialinio darbuotojo suvokimas apie ribotas negalią turinčio asmens galimybes iššaukia užuojautą: „*Dėl senatvės ir aklumo be kitų pagalbos negali apsitarnauti, judėti aplinkoje, rūpintis asmens higiena. Be dokumentų, be pajamų, beveik aklas. Kas tokio žmogaus neužjaus...aš jam dėl to jaučiu užuojautą*“ (Daiva).

Socialinio darbo praktikoje pasitaiko situacijų, kurių metu negalią turintis asmuo nepalaiko jokių ryšių su artimaisiais ir tampa jiems nereikalingas, šiuo atveju socialiniai darbuotojai jaučia žmogui gailestį: „*Dėl to šiam žmogui jaučiu gailestį, jog jis tapo niekam nereikalingas, atrodo, kad jei jis yra neįgalus, problematiškas, jis tampa artimiesiems niekas*“ (Laima); „*Man, kaip specialistei, būdavo jos gaila, tiksliau, ir yra gaila, kad ji turėdama psichinę negalią nesupranta, kad aš jai noriu padėti. Noriu, kad vaikai augtų šeimoje, noriu kad išsikapstyti iš savo problemos*“ (Grażina). Socialiniai darbuotojai išgyvena gailestį, kai negalią turintis asmuo tapo bejėgis, negalėdamas išreikšti savo nuomonės „*<...> ir didžiulį gailestį klientei, kuri dėl negalios negeba pasipriešinti savo mamai*“ (Agnė). Negalią turinčio asmens patiriamas vienišumas dėl kitų asmenų atstūmimo sukelia socialiniam darbuotojui liūdesį bei įvairiausias mintis: „*<...> bet pora kartų man teko su reikalais išbėgti į miestą ir grįžus rasdavau stovintį vieną kampe liūdną, nelaimingą, kai kiti centro lankytojai su socialinio darbuotojo padėjėja vykdė meninio užimtumo veiklas. Tuo metu pagalvodavau kas nutiko, kas jį nuskriaudė, ar aš tinkamai pasielgdavau palikusi jį vieną ir išbėgusi savais reikalais*“ (Zita); „*Vyras su artimaisiais nepalaikė jokių ryšių. Turėjo dvi žmonas, 2 dukteris, bet niekam nebuvo reikalingas, gal būtų kaltas jo gyvenimo būdas*“ (Daiva). Santykis su negalią turinčiu asmeniu socialiniams darbuotojams gali sukelti pyktį, užuojautą, gailestį, beviltiškumą ir skausmą, kuris būna nukreiptos į negalią turintį asmenį.

Tema. *Emocijos nukreiptos į save (II): abejonių ir pasimetimo, savisaugos ir vienišumo raiška etinių dilemų kontekste.* Patiriamos emocijos, dirbant su negalią turinčiais asmenimis, būna nukreiptos į socialinį darbuotoją kaip asmenį. Socialiniams darbuotojams tenka išgyventi pasimetimo jausmą, sudrausminant kitą asmenį ar nežinant, kaip pasielgti konkrečioje situacijoje: „*Vieną kartą teko griežtu tonu sudrausminti vaiką su Dauno sindromu, tuo metu pasimečiau...*“ (Laima); „*Nežinojau, kaip jį susigrąžinti į patalpą, nes buvo pabėgęs...*“ (Laima). Dirbdami su negalią turinčiais asmenimis socialiniai darbuotojai patiria abejones, kai artimieji

atsisako rūpintis negalią turinčiu asmeniu, nes jis anksčiau kalėjo įkalinimo įstaigoje: „*Tačiau, visų pirma kaip žmogus ir taip pat kaip socialinis darbuotojas šioje situacijoje priėmiau sprendimą, kurį pavadinčiau, šiai dienai tinkamiausiu, nekreipti dėmesio į vyro praeitį ir laikantis empatiškumo imtis pagalbos vyriui*“ (Marius). Socialiniams darbuotojams dirbant su negalią turinčiais asmenimis, svarbu užtikrinti šių asmenų sveikatos priežiūrą, saugumą: „*Situacija sudėtinga tuo, kad išrašius asmenį iš ligoninės, kyla abejonių dėl jo sveikatos būklės priežiūros, saugumo*“ (Marius). Socialiniai darbuotojai, sprenddami socialines problemas, išgyvena pasimetimo jausmą suvokę negalią turinčio asmens ribotumą, jog negalią turintis asmuo save identifikuoja ir išreiškia kitaip, o jo elgesį tenka paaiškinti kitiems: „*Matai, kaip jis konfliktuoja, bet negebi paaiškinti kitiems, kad jis toks yra ir nekreipkit į jį dėmesio. Bet kaip ir nekreipsi, kai jis to reikalauja*“ (Ona).

Socialiniai darbuotojai atsiduria aklavietėje tuo metu, kai tenka pasirinkti tarp savo ir kito asmens saugumo: „*Iš pradžių, iš darbuotojų, buvo didelis pasipriešinimas ir baimė dėl savo saugumo*“ (Karolis). Savisaugos ir atsakomybės išgyvenimas dėl asmens neadekvataus elgesio motyvuoja socialinius darbuotojus keisti savo požiūrį, pripažinti savo baimes bei priimti atsakomybę už kitus klientus: „*Kadangi jaučiau didelę baimę dėl savo saugumo, atsakomybę už kitus gyventojus*“ (Karolis). Vieništumo jausmo išgyvenamas po įdėtų pastangų, sprendžiant socialines problemas, tačiau sulaukus neigiamo atsakymo iš gydytojų: „*Savivaldybės gydytoja pasakė, kad čia socialinė problema. O kaip ją išspręsti? Vienai būnant, kai tiek pastangų įdedi*“ (Ona). Šios išgyventos emocijos sukėlė vienatvės, pasimetimo, savisaugos, abejonių dilemas socialiniame darbe su negalią turinčiais asmenimis.

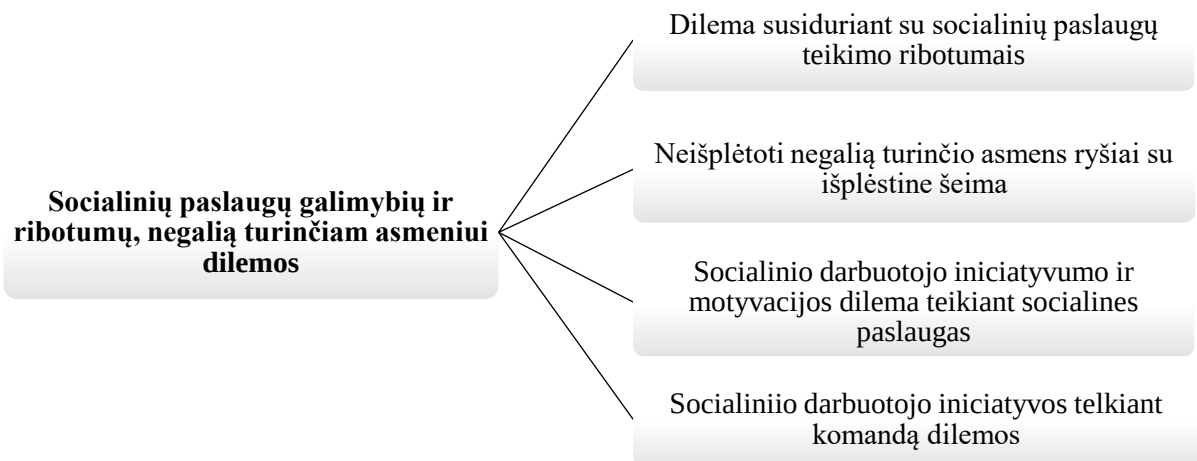
Tema. *Socialinių darbuotojų pozityvių emocijų išgyvenimų raiška profesinių dilemų kontekste.* Pozityvios emocijos neatsiejamos nuo socialinių darbuotojų kasdienės veiklos ir jos metu patiriamų etinių dilemų. Tyrimo dalyviai akcentuoja, jog socialiniame darbe tenka patirti pasididžiavimo jausmą, įkalbėjus asmenį keisti susidariusią situaciją, o tai suteikia pozityvius išgyvenimus bei padidina motyvaciją darbui: „*Jaučiu didelę motyvaciją, savo darbo laimėjimą, kad pagaliau pavyko prikalbinti. Vaikštau darbe tą dieną iškelta galva, laiminga*“ (Grażina). Kylanti motyvacija sukelia pasitikėjimą savimi ir suteikia „sparnus“ net tik socialiniam darbuotojui, bet ir negalią turinčiam asmeniui ir jo saviraiškai: „*Aš, socialinė darbuotoja, labai džiaugiasi, kad tokios įstaigos, puiki darbuotojų komanda, suteikiame žmogui tiek daug teigiamų emocijų, pasitikėjimą savimi, galimybę saviraiškai*“ (Agnė). Asmens pasikeitusi situacija, kai asmuo galėjo grįžti gyventi į grupinio gyvenimo namus, kur jo laukia pilnavertiškas gyvenimas, socialiniam darbuotojui leidžia patirti pozityvių jausmų: „*Tuo metu pajutau palengvėjimą, džiaugsmą, šilumą viduje, kad Rasa grįžta namo kur vėl džiaugsis gyvenimu, pasijus pilnavertis žmogus, nebus skriaudžiama*“ (Agnė). Patiriamas džiaugsmas pastebėjus, jog keičiasi aplinkinių požiūris į negalią turinčius asmenis: „*Asmeniškai viduje džiaugiuosi ir dėl to, kad po truputį keičiasi požiūris į neįgaliuosius, kadangi*

tenka dirbti su dviem grupėm asmenų ir laviruoti situaciją, kad visi centre rastų mėgstamas veiklas, būtų integruoti, pastebiu požiūrio pokytį“ (Zita).

Viltis, anot tyrimo dalyvių, yra viena iš sudedamųjų dalių, siekiant negalią turinčio asmens situacijos pokyčių: *„Grįžusi iš Rasos (vardas pakeistas) mamos namų, parašiau per socialinius tinklus Rasos sesei, kuri gyvena užsienyje, elektroninį laišką ir išdėsciau esamą situaciją. Viduje kirbėjo viltis, kad situacija pasikeis Rasos naudai“ (Agnė).* Socialinio darbuotojo bendravimo gebėjimai neatskiriami nuo patiriamo pasitenkinimo įkalbėjus negalią turintį asmenį: *„Pati tuo metu jaučiausi patenkinta tuo pačiu savo įdirbiu, gebėjimu įkalbinti“ (Gražina).* Socialinio darbo specialistas, nuoširdžiai padėdamas negalią turinčiam asmeniui, pajaučia ramybę *„Tačiau aš jam padėjau, užsidėjau plusą sau, suteikiau pagalbą, dėl to esu rami“ (Daiva).* Pozityvios emocijos ir išgyvenimai socialiniame darbe atsirado tuo metu, kai buvo suteikta pagalba negalią turinčiam asmeniui.

Tema. *Emocijų valdymo stokos sukeltų etinių dilemų raiška.* Socialinio darbo specialistams dažnai tenka valdyti savo emocijas, emocijų nesuvaldymas, sukelia etines dilemas. Edwards, Addea (2015) teigimu, socialinis darbuotojas privalo išlaikyti kliento konfidencialumą ir privatumą. Socialiniams darbuotojams tenka susidurti su situacijomis, kurių metu konfidencialios informacijos neišlaikymas apie klientą, sukelia emocijų proveržį, o šis atsiskleidė tyrimo dalyvių refleksijose: *„Klientas tą pačią dieną buvo hospitalizuotas į ligoninę, mano kolegė sunerimusi, pikta ir teigė, kad išsiaiškins kas išdavė informaciją apie jos dalyvavimą teisme ir paduos į teismą dėl konfidencialumo nesilaikymo“ (Monika).* Socialiniams darbuotojams kyla emocijų ir savo elgesio prisipažinimo dilemų, kai tenka sąmoningai pripažinti savo asmenines emocijas ir elgesį kliento atžvilgiu: *„Išsigryninau ir pripažinau sau, kad tai yra mano emocijos, mano elgesys“ (Laima); „Jausdavausi prastai, kad nesuvaldžiau pokalbio metu užklupusių emocijų, kad pakėliau balsą. Juk ji dėl to nekalta“ (Gražina).* Socialių darbuotojų negebėjimas suvaldyti netikėtai užklupusių emocijų priverčia jaustis prastai, o kartu ir sukelia etines dilemas.

Galima teigti, jog viena iš etinių dilemų raiškos sričių, su kuriomis susidūrė socialiniai darbuotojai, yra išgyvenamos emocijos bei jausmai santykyje su negalią turinčiu asmeniu.

4 pav. Antrosios meta-temos „Socialinių paslaugų galimybių ir ribotumų, negalią turinčiam asmeniui dilemos“ vizualizavimas

Antroji meta-tema. *Socialinių paslaugų galimybių ir ribotumų, negalią turinčiam asmeniui dilemos.* Ši meta-tema (žr. 3 priedą) apima 4 temas ir 8 potemes, atskleidžiančias socialinių paslaugų teikimo galimybes ir ribotumus dirbant su negalią turinčiais asmenimis (žr. 4 pav.).

Tema. *Dilema susiduriant su socialinių paslaugų teikimo ribotumais* akcentuoja negalės sukeltą diskomfortą ir paslaugų prieinamumo ribotumus klientui. Pasitaiko situacijų, kai fizinę negalią turintis asmuo tampa „įkalintas“ savo namuose bei negali dalyvauti visuomeniniame gyvenime: „Svarbu paminėti ir tai, kad tėvas turėjo fizinę negalią. Kuri kartino jo gyvenimą, bei turėjo, manau, neigiamos įtakos jam ir jo šeimai teikiamų socialinių paslaugų prieinamumui“ (Marius). Socialiniai darbuotojai, norėdami negalią turinčiam asmeniui suteikti pagalbą apgyvendinant socialinės globos namuose, susiduria su problemomis: „Problema ta, kad nėra nustatyti specialieji poreikiai, kurie būtini pagal įstatymą, galvojant apie institucinę socialinę globą“ (Regina). Galima daryti išvadą, kad asmens amžius ar turima negalė riboja socialinių paslaugų teikimo galimybes.

Tema. *Neišplėtoti negalią turinčio asmens ryšiai su išplėstine šeima.* Išplėstinės šeimos pagalbos tinklą galima įvardyti kaip vieną iš pagrindinių komponentų pagalbos asmeniui procese, jo nebuvimas išryškėja šiuose tyrimo dalyvių pateiktose refleksijose: „Artimieji nepalaiko jokių ryšių su juo“; „Kliento tėvai išsiskyrę. Su tėvu ryšių nepalaiko. Brolių ir seserų neturi“ (Sigita). Socialiniai darbuotojai akcentuoja, jog pasitaiko atvejų, kurių metu suvokė, kad artimieji piktybiškai atsisako rūpintis negalią turinčiu asmeniu: „Asmuo su psichikos negalia, besigydantis ligoninėje, kuriuo toliau rūpintis atsisako artimieji, į namus piktybiškai neima“ (Regina). Artimųjų atsisakymas rūpintis negalią turinčiu asmeniui, neišplėtoti negalią turinčio asmens ryšiai su išplėstine šeima išryškina etinių dilemų atsiradimo priežastis socialiniame darbe.

Tema. Socialinio darbuotojo iniciatyvumo bei motyvacijos dilema teikiant socialines paslaugas. Socialiniams darbuotojams tenka susidurti su iniciatyvumo bei motyvacijos dilema, kai stengiamasi padėti negalią turinčiam asmeniui spręsti esamas problemas. Ši etinė dilema išryškėja stengiantis padėti asmeniui suvokti esamą situaciją, į problemų sprendimą įtraukiant ne tik negalią turintį asmenį, bet ir kitus šeimos narius: „Bet grįžusi klientė vėl vartodavo vaistus ir visas prasidėdavo nuo pradžių. Pokalbiai su kliente, moralai, kartais ir balso tembro pakėlimai, jog suvoktų, kad reikia spręsti šią problemą“ (Gražina); „Vaikinas kuo labiau linkęs dienas leisti gatvėje, bei susidėjęs su netinkama kompanija nusikalsti. Su sūnumi ne kartą buvo bandyta kalbėti apie šeimos problemas, kad jis turėtų daugiau dėmesio skirti, perimti kitą vaidmenį, pats rūpintis tėvu, spręst ar nors labiau prisidėti prie šeimos sprendimo problemų“ (Marius).

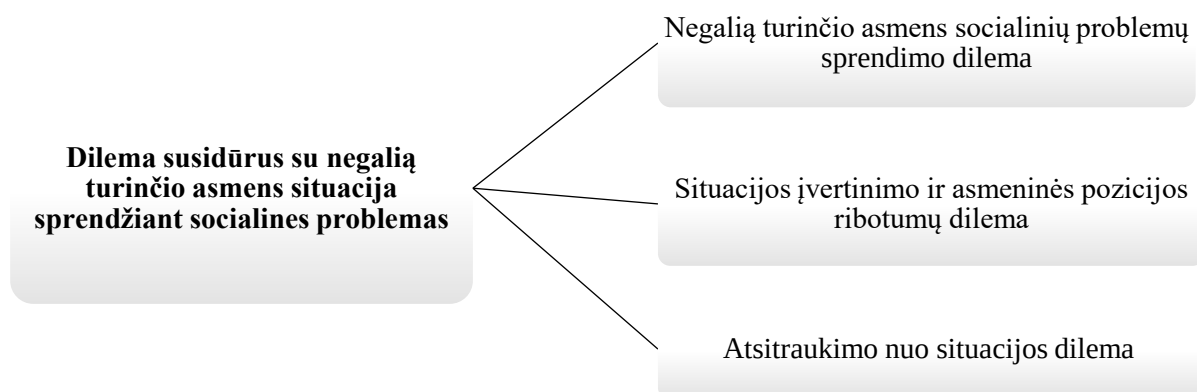
Galima teigti, jog socialinio darbuotojo iniciatyvumas ir motyvacija socialiniame darbe garantuoja kokybišką socialinių paslaugų teikimą: „Visą laiką, kol teikiau socialines paslaugas šeimai stengiausi palengvinti šeimos, o ypač garbaus amžiaus tėvo buitinį gyvenimą. Visad stengdavausi vyriškį nuvežti, bei palydėti į reikiamas įstaigas. Vyras tiesiog buvo apleidęs savo sveikatą, panašiai apie 10 metų vyras nesilankė pas medikus ! Vienas iš pagrindinių kertinių darbo su šeima ir konkrečiai su tėvu tikslų buvo, jo sveikatos priežiūros užtikrinimas, fizinės negalios palengvinimas, kompensacinės technikos vyrui gavimas“ (Marius); „Aš, kaip socialinis darbuotojas pirmas ėmiausi iniciatyvos ir pradėjau kviesti pareigūnus vis dažniau. Saugojau savo ir kitų darbuotojų bei gyventojų gyvybes“ (Karolis). Siekis gerinti asmens kasdienį gyvenimą, motyvuotas socialinės pagalbos ir priežiūros poreikis, socialinio darbuotojo iniciatyvumas padeda suteikti kokybiškas socialines paslaugas.

Tema. Socialinio darbuotojo iniciatyvos teikiant komandą dilemos. Teikiant socialines paslaugas socialiniams darbuotojams tenka pasirinkti komandinį darbą, siekiant padėti spręsti negalią turinčio asmens situaciją. Socialiniai darbuotojai turi atsižvelgti į kitų sričių specialistų pagalbos teikimo galimybes, įtraukti juos į pagalbos asmeniui teikimo procesą: „Kliento mama buvo nuėjusi ir pas ligoninės direktorių dėl šios situacijos. Kliento mamos prašymas aptartas su gydančia gydytoja ir klientu“ (Sigita); „Socialinių darbuotojų ir seniūnijos darbuotojų dėka, vyrui buvo atnaujinta sveikatos priežiūra, pirminės sveikatos priežiūros centre“ (Marius).

Anot Rimkaus (2015) plečiantis socialinių problemų mastui, atsiranda didesnis ir įvairesnis socialinių darbuotojų skirtingų vaidmenų poreikis, o kartu ir būtinybė įtraukti įvairių sričių specialistus į pagalbos teikimo procesą. Socialiniai darbuotojai akcentuoja specialistų komandos sutelkimą, siekiant atskleisti asmens požiūrį: „Socialinių paslaugų centro direktoriaus pavaduotojas, Grupinio gyvenimo namų vyr. socialinė darbuotoja, aš ir bendrosios praktikos slaugytoja vykome į Rasos mamos namus, kad ji pati išsakytų savo apsisprendimą“ (Agnė). Bendradarbiavimo socialiniame darbe pagrindinis tikslas – keistis informacija, suteikti kvalifikuotą

pagalbą asmeniui, kuri negalią turintį asmenį įgalintų spręsti problemas (Gualthérievan Weezel, 2010). Socialiniams darbuotojams tenka susidurti su situacijomis, kurių metu padėti negalią turinčiam asmeniui galima tik kai bendradarbiaujama ir į pagalbos procesą įtraukiami kitų sričių specialistai.

Apibendrinant šią metą-temą galima teigti, jog socialiniai darbuotojai, teikdami socialines paslaugas negalią turintiems asmenims, susiduria su socialinių paslaugų teikimo ribotumais, kai asmuo yra vyresnio amžiaus, jo ryšiai su išplėstine šeima nutrūkę. Tikslinga atkreipti dėmesį, jog šie veiksniai apsunkina socialinių paslaugų teikimo galimybes, tačiau socialiniams darbuotojams atradus motyvaciją ir imantis iniciatyvos telkti komandą, negalią turintis asmuo gali gauti kvalifikuotą pagalbą sprendžiant socialines problemas.

5 pav. Trečiosios meta-temos „Dilema susidūrus su negalią turinčio asmens situacija sprendžiant socialines problemas“ vizualizavimas

Trečioji meta-tema. *Dilema susidūrus su negalią turinčio asmens situacija sprendžiant socialines problemas.* Išryškinta meta-tema (žr. 3 priedą) apima 3 temas ir 7 potemes, kuriose atsiskleidžia, jog socialiniai darbuotojai susiduria su dilemomis, susijusiomis su negalią turinčio asmens socialinių problemų sprendimu, situacijos įvertinimo ir asmeninės pozicijos ribotumais, atsitraukimu nuo situacijos (žr. 5 pav.).

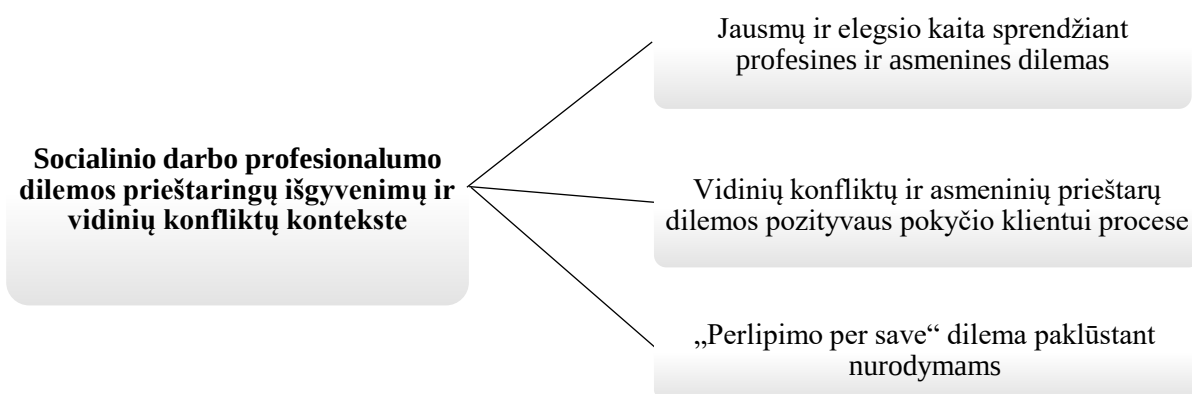
Tema. *Negalią turinčio asmens socialinių problemų sprendimo dilema.* Sprendžiant socialines problemas svarbus socialinio darbuotojo pasirengimas. Pasirengimo etapuose, tyrimo dalyviai akcentavo, jog svarbu motyvuoti kitus darbuotojus, analizuoti esamą situaciją, apgalvoti savo veiksmus, siekiant išvengti pasikartojančių situacijų ateityje: „<...> teko motyvuoti ir kitus darbuotojus priimti sprendimą siautėjančiai gyventojai kviesti policiją“ (Karolis); „Reikia išlaikyti ir socialinio darbuotojo etikos principus, išanalizuoti situaciją, kur aš, kaip darbuotojas, turėčiau pasistengti išvengti tokių situacijų ateityje“ (Zita); „Vėliau pergalejau visą situaciją, kaip pasielgiau ir kaip turėjau pasielgti“ (Laima).

Aktualizuojant negalią turinčio asmens praeities klaidas socialinių problemų sprendimo proceso metu, socialiniams darbuotojams tenka išdrįsti prašyti pagalbos kolegų, suprasti dėl kokių priežasčių negalią turintis asmuo savo situaciją priėmė kaip praeities klaidas: „*Didžiuojusi, kad tuo metu išdrįsau apie tai atvirai pasikalbėti su kolege, bei pagalbos paprašyti pas ligoninės direktorių*“ (Monika); „*Toks gyvenimas, tokia jo šeimos situacija lyg norma. Tik kur kas daugiau pabendravus su tėvu supratau, kad tokią jo ir jo šeimos situaciją jis priėmė kaip rykštę už praeities klaidas*“ (Marius). Socialiniame darbe atstovavimas klientui pirmiausia – pastangos, sutelktos į socialinės ar sveikatos apsaugos sistemas, siekiant šių sistemų pokyčių ir asmens lūkesčių patenkinimo (Pivorienė, 2007). Socialiniams darbuotojams teismo posėdžio metu atstovavimas klientui ir atlikti veiksmai tik po kurio laiko sukelia etines dilemas: „*Kartu su klientu dalyvavau teismo posėdyje. Sėdėjome greta, vartėme įvairiausių dokumentus, tame tarpe ir teismo nutartį dėl kliento pripažinimo neveiksniu ir teismo sprendimą dėl globėjo paskyrimo. Tuo metu tai neatrodė nieko neteisėto, ar tokio kas vėliau galėtų turėti pasekmes*“ (Monika). Socialiniams darbuotojams tenka imtis veiksmų, padedančių negalią turinčiam asmeniui spręsti socialines problemas, tačiau šie veiksmai ne visada turi teigiamas pasekmes.

Tema. *Situacijos įvertinimo ir asmeninės pozicijos ribotumų dilema.* Negalią turinčio asmens suvokimas ir situacijos vertinimas turi įtakos socialinių problemų sprendimui. Socialiniams darbuotojams teikiant paslaugas tenka pastebėti, jog negalią turintis asmuo dėl amžiaus gali ribotai suvokti situaciją ir jos rimtumą, o šis suvokimas apsunkina socialinių paslaugų teikimą: „*Darbą su šia šeima sunkino ir tai, kad tėvas dėl amžiaus nesuprato situacijos keblumo ir rimtumo. Paslaugų gavėjas t. y. tėvas visiškai nesuprato jo šeimoje susiklosčiusios situacijos rimtumo*“ (Marius). Negalią turintiems asmenims, tenka savarankiškai priimti sprendimus: „*Klientas nelabai nori vykti gyventi į socialinės globos namus, tačiau kategoriškai ir neatsisako*“ (Sigita). Šis asmens negebėjimas išsakyti savo pozicijos taip pat siejasi su negalią turinčio asmens ribotomis galimybėmis suvokti esamą situaciją ir sukelia etines dilemas socialiniams darbuotojams.

Tema. *Atsitraukimo nuo situacijos dilema.* Socialinio darbo praktikoje pasitaiko situacijų, kurių metu probleminė negalią turinčio asmens situacija vilkinama ir paliekama savieigai. Socialiniams darbuotojams sprendžiant problemas dėl neadekvataus negalią turinčio asmens elgesio, kai asmuo gyvena savarankiško gyvenimo namuose, reikėjo priimti sprendimą: „*Teko spręsti ar kviesti policijos pareigūnus konkrečiais atvejais, ar ne...ar palikti viską savieigai ir apsimetus, jog viskas yra gerai dirbti toliau*“ (Karolis). Tokia situacija, kai teko rinktis iš dviejų alternatyvų (kviesti policijos pareigūnus ar ne), sukėlė etinę dilemą socialiniam darbuotojui, kurią galima įvardinti kaip probleminės situacijos vilkinimas ir palikimo savieigai dilema.

Galima daryti išvadą, jog šioje meta-temoje išryškėjo kelios pagrindinės dilemos, su kuriomis teko susidurti socialiniams darbuotojams, dirbantiems su negalia turinčiais asmenimis ir sprendžiantiems jų problemas, t. y.: sprendimų priėmimo proceso metu, kai teko motyvuoti kitus kolegas, prašyti pagalbos, atstovauti klientą teismo posėdžio metu, susidurti su asmeninės pozicijos ribotumais ir teko pasirinkti ar padėti negalia turinčiam asmeniui.

6 pav. Ketvirtosios meta-temos „Socialinio darbo profesionalumo dilemos prieštarų išgyvenimų ir vidinių konfliktų kontekste“ vizualizavimas

Ketvirtoji meta-tema. *Socialinio darbo profesionalumo dilemos prieštarų išgyvenimų ir vidinių konfliktų kontekste.* Ši meta-tema (žr. 3 priedą) išsiskaido į 3 temas ir 8 potemes, kuriose atsiskleidžia socialinių darbuotojų patiriamas profesionalumas (žr. 6 pav.).

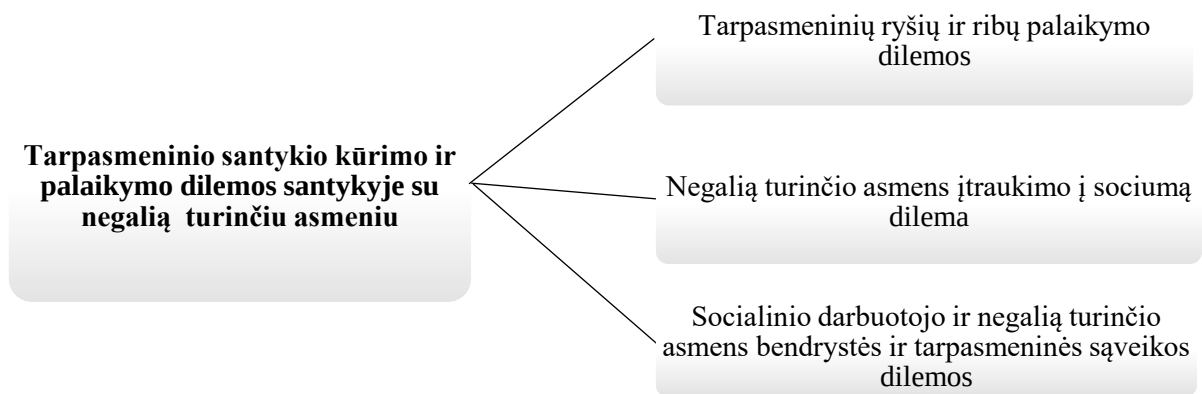
Tema. *Jausmų ir elgesio kaita sprendžiant profesines ir asmenines dilemas.* Jausmų ir elgesio kaitos prieštaravimai išryškina rūpestį žmogui. Socialiniams darbuotojams tenka suvokti, kad ne visi asmenys ar įstaigos pasiruošę rūpintis negalia turinčiu asmeniu kaip savo artimu: „*Daug įstaigų, bet niekam nerūpi žmogus*“ (Ona); „*Gydytoja, net klausė ar čia ne mano tėvas, bet jis tik mano klientas*“ (Ona). Socialinio darbo specialistams būtina tikėti asmens orumu ir prigimtine verte, nekreipiant dėmesio į jo gyvenimo būdą ar statusą visuomenėje (Šinkūnienė, 2010). Socialinis darbuotojas, norėdamas padėti, suvokia, kad negalia turinčio asmens orų galimybių užtikrinimas atsiduria aklaivietėje: „*Jam ne vieta nakvynės namuose, jis neįgalus ir turėtų bent minimaliai gyventi oriai. Tačiau nei šeimos gydytoja (atsisako guldyti į slaugos skyrių), nei psichiatrė (atsisako duoti siuntimą į psichiatrinę ligoninę), nei socialinis skyrius (nepriima į rajono globos namus, kadangi jam reikalingi spec. globos namai su psichiniais sutrikimais) nespėdžia problemos*“ (Ona). Socialinio darbo praktikoje socialiniams darbuotojams tenka patirti gailestį ir įsipareigojimus, o kartu ir vidinius prieštaravimus, kai negalia turintis asmuo ir toliau vartoja alkoholį bei nekeičia savo gyvenimo būdo. Vidiniai prieštaravimai gali būti nugalėti pajutus įsipareigojimą savo įsitikinimams: „*Galėčiau ir nepadėti, bet tas pats gailestis, įsipareigojimai sau, savo įsitikinimams, noras padėti, nugalė. Ir toliau dirbu su ja*“ (Gražina). Socialinių darbuotojų

patiriama jausmų kaita išryškina etines dilemas, suvokiant jog negalią turintis asmuo kitiems asmenims nėra reikalingas, juo rūpinasi tik socialinis darbuotojas, kuris tuo pačiu stengiasi ir išlaikyti negalią turinčio asmens orumą.

Tema. *Vidinių konfliktų ir asmeninių prieštarų dilemos pozityvaus pokyčio klientui procese.* Socialinių darbuotojų patiriami vidiniai konfliktai siejasi su noru apsaugoti save ir kitus asmenis nuo neadekvataus negalią turinčio asmens elgesio: „Kildavo vidinių konfliktų kaip geriau pasielgti situacijoje, kai moteris kabinėjasi prie kitų gyventojų, darbuotojų kaip juos apsaugoti, bet tuo pačiu metu kaip apsaugoti save“ (Karolis). Vidinio konflikto išgyvenimą sukelia socialinių darbuotojų įdėtos pastangos bei negalią turinčio asmens nenoras keistis: „Dirbdama su juo dažnai viduje konfliktuoju ar verta stengtis dėl jo, kai jis pats jokios motyvacijos nerodo“ (Daiva). Abiem aukščiau paminėtais atvejais, remiantis Loewenberg, Dolgoff (1998), galima teigti vidinius konfliktus sukelia kliento interesai versus darbuotojo interesai. Socialinių darbuotojų interesas apsaugoti kitus ir save bei noras padėti asmeniui, stebint kitokius kliento norus, šiuo atveju sukelia etines dilemas.

Tema. „*Perlipimo per save*“ dilema paklūstant nurodymams. Socialinio darbo specialistams tenka išgyventi paklusimą nurodymams pagalbos negalią turinčiam asmeniui procese, kai reikia vykdyti tiesioginio vadovo paliepiamus, paliekant savo įsitikinimus nuošalyje. Tokius konfliktus Barsky (2010) įvardija kaip konfliktus tarp įsipareigojimų ir nurodymų vykdymo. Tyrimo dalyviai reflektuodami teigė, kad: „Aš paklusau, nes neturėjau kitos išeities, turėjau vykdyti ligoninės vadovo nurodymus. Klientas taip pat per daug neprieštaravo. Bet buvo labai sunku perlipsti per save ir padėti pakankamai savarankiškam žmogui apsigyventi socialinės globos namuose“ (Sigita). Dėl šios priežasties galima daryti prielaidą, kad paklusimas kitų asmenų nurodymams, savo įsitikinimus paliekant užnugaryje, sukelia socialiniams darbuotojams etines dilemas.

Apibendrinant šią metų-temą galima teigti, jog socialiniai darbuotojai, siekdami profesionalumo, išgyveno etines dilemas, kurių metu keitėsi jų jausmai negalią turinčio asmens atžvilgiu, teko suvokti, jog negalią turinčiu asmeniu lieka rūpintis socialiniam darbuotojui, o kartu ir išlaikyti tokio asmens orumą. Socialiniams darbuotojams konfliktai tarp įsipareigojimų ir kliento interesų tapo profesinės realybės dalimi, siekiant situacijos pokyčių ir paklusimas aukštesnes pareigas užimančiam asmeniui sukėlė etines dilemas.

7 pav. Penktosios meta-temos „Tarpasmeninio santykio kūrimo ir palaikymo dilemos santykiyje su negalią turinčiu asmeniu“ vizualizavimas

Penktoji meta-tema. *Tarpasmeninio santykio kūrimo ir palaikymo dilemos santykiyje su negalią turinčiu asmeniu.* Išryškintoji meta-tema (žr. 3 priedą), apima 3 temas ir 8 potemes, kuriose akcentuojamos tarpasmeninių ryšių tarp kliento ir socialinio darbuotojo ribų palaikymo, negalią turinčio asmens įtraukimo į sociumą ir socialinio darbuotojo bendrystės su negalią turinčiu asmeniu dilemos (žr. 7 pav.).

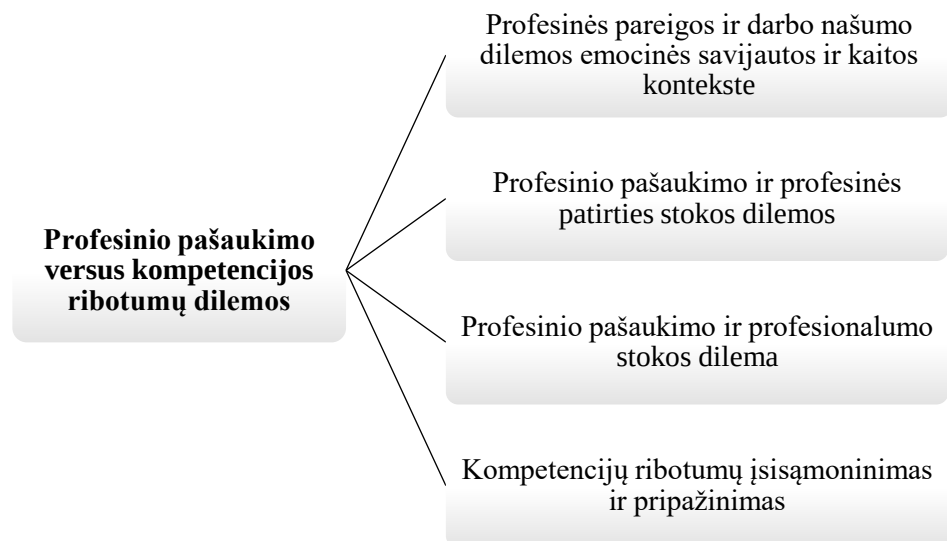
Tema. *Tarpasmeninių ryšių ir ribų palaikymo dilemos.* Socialiniame darbe tenka susidurti, kai negalią turintis asmuo, sprendžiant jo ligoninėje buvimo terminą, tampa priklausomas nuo gydytojų ir jų sprendimų: „*Taip pat aktualus buvimo ligoninėje terminas, kuris priklauso nuo gydančio gydytojo*“ (Regina), specialistų sprendimai įtakoja tolimesnę negalią turinčio asmens situaciją: „*Dilema, kad gydytojas kaip ir neprivalo tvarkyti dokumentų, bet be jų nėra galimybės toliau pasirūpinti situacija*“ (Regina). Socialinio darbuotojo ir kliento santykių aspektas anot, Večkienės, Brunevičiūtės ir kt. (2018), yra vienas iš pagrindinių socialinio darbo etinių dilemų šaltinis. Socialinių darbuotojų etikos kodekse (2017) teigiama, jog socialinis darbuotojas su klientu palaiko tik darbinius santykius. Sprendžiant negalią turinčių asmenų socialines problemas socialiniai darbuotojai susiduria su profesinių ir asmeninių ribų išnykimu, kai kliento problemos sulyginamos su savomis: „*<...> jo problemos nėra mano asmeninės problemos*“ (Regina), o tuo pačiu metu nyksta ribos tarp profesinės kompetencijos ir asmeninių dalykų: „*Nelieka ribų tarp profesinės kompetencijos ir asmeninių dalykų*“ (Regina). Socialiniai darbuotojai nepajausdami kliento problemas perėmė „sau“, o klientų problemų „savinimasis“ ir susigyvenimas su jomis sukelia socialinių darbuotojų etikos kodekso realizavimo iššūkius: „*Nors kaip teigia, socialinių darbuotojų etikos kodeksas, socialines paslaugas teikti laikantis humanizmo principo, tačiau „savintis“ klientų problemų, ar su jomis susigyventi nereikėtų*“ (Marius). Dėl aukščiau paminėtos priežasties socialiniams darbuotojams tenka suvokti, jog tarpusavio santykiai tarp negalią turinčio asmens ir socialinio darbuotojo priklauso nuo abipusių tarpusavio santykių įsisąmoninimo: „*Ir tik*

nuo manęs pačios priklauso mano ir vaiko su proto negalia ryšio kūrimas“(Laima), grįžtamojo ryšio iš kliento pusės: „Grįžtamasis ryšys, kuris gali būti teigiamas arba neigiamas“(Laima). Socialiame darbe kuriant ir palaikant tarpusavio santykius su klientu buvo svarbu išlaikyti ribas tarp asmeninių ir profesinių dalykų, neišlaikius šių ribų socialiniai darbuotojai susiduria su etinėmis dilemomis.

Tema. *Negalią turinčio asmens įtraukimo į sociumą dilema.* Socialiniai darbuotojai kasdien stengiasi visuomenės pažeidžiamiausius narius integruoti į visuomeninį gyvenimą, tačiau ir šioje srityje jie susitinka su etinėmis dilemomis. Integraciją Kreivinienė, Vaičiulienė (2011) įvardijo kaip lygiavertį negalią turinčių asmenų įtraukimą į visuomenę, kartu suvokiant kiekvieno negalią turinčio asmens savitumą. Remiantis tyrimo dalyvių išsakytomis mintimis galima teigti, kad socialinis darbuotojas siekia mažinti negalią turinčių asmenų atstūmimą, integruojant į veiklas: „Kai šis lankytojas užsukdavo į dienos centrą stengdavausi kuo greičiau integruoti į veiklas, kad nebūtų žmogus atstumtas, <...>“(Zita), o integraciją laiko privalomu socialinio darbo elementu: „Aišku tenka išgirsti apie gabumų trūkumą neįgaliųjų asmenų, bet integruoti mes juos privalome“(Zita). Kartu su asmens įtraukimu į sociumą glaudžiai siejasi ir socialinės įtraukties skatinimas siekiant asmenų įveiklinimo ir dalyvavimo visuomeniniame gyvenime. Socialiniai darbuotojai negalią turintį asmenį stengiasi įtraukti į veiklas ir skatinti dalyvauti visuomenės gyvenime: „Klientas lankė dienos stacionarą, dalyvaudavo miesto renginiuose, turėjo draugų. Stengėsi palaikyti ryšius su artimaisiais“(Sigita). Negalią turinčio asmens įtraukimas į visuomeninį gyvenimą šiuo laiku išlieka vienu iš pagrindinių socialinio darbuotojų tikslų, kuris kelia etines dilemas socialinio darbo specialistams.

Tema. *Socialinio darbuotojo ir negalią turinčio asmens bendrystės ir tarpasmeninės sąveikos dilemos.* Tarpusavio santykių palaikymas neatsiejamas nuo socialinio darbuotojo ir negalią turinčio asmens pastangų kurti bendrystę. Petružytė (2013), perfrazuodama „Arkos“ įkūrėjo J. Vanier, žodžius teigė, kad negalią turintis asmenys sugeba mus „nurungti“ ir pakviečia į bendrystės kūrimą (nes tik būdami bendrystėje su asmeniu galime egzistuoti). Tyrimo dalyvių teigimu, bendrystės ugdymas socialiniame darbe siejasi su socialinių, meninių įgūdžių lavinimu ir šios veiklos įtraukia negalią turinčius asmenis į bendrumą: „Stengiamės padėti ugdyti socialinius ir meninius įgūdžius, lavinti, mokyti ir vesti į bendrystę su kitais organizacijos nariais“(Zita). Dėl aukščiau paminėtų priežasčių, galima daryti išvadą, jog bendrystės pagrindu kuriami santykiai yra svarbūs ne tik socialiniam darbuotojui, bet ir negalią turinčiam asmeniui.

Apibendrinus penktąją meta-temą galima teigti, jog etinės dilemos socialiniame darbe kyla, kai nebūna aiškiai nusimatytos tarpusavio santykių su klientu ribos, įtraukiant negalią turintį asmenį į visuomenę, kuriant bendrystės ryšį tarp socialinio darbuotojo ir negalią turinčio asmens.

8 pav. Šeštosios meta-temos „Profesinio pašaukimo versus kompetencijos ribotumų dilemos“ vizualizavimas

Šeštoji meta-tema. *Profesinio pašaukimo versus kompetencijos ribotumų dilemos.* Ši meta-tema (žr. 3 priedą) apima 4 temas ir 5 potemes, jose atsiskleidžia profesinio pašaukimo, profesinės patirties stokos, kompetencijų ribotumų sukeltos etinės dilemos socialiniams darbuotojams (žr. 8 pav.).

Tema. *Profesinės pareigos ir darbo našumo dilemos emocinės savijautos ir kaitos kontekste.* Socialiniame darbe darbo našumas priklauso nuo emocinio ir psichologinio nuovargio, kurį patiria socialiniai darbuotojai, dirbdami su negalią turinčiu asmeniu, įsitraukiant asmenį į problemų sprendimo procesą: „Manau, kad supratau, jog tai mane patį apsunkino. Ir tas emocinis bei psichologinis nuovargis mane pradėjo išbalansuoti. O tai aišku turėjo daug įtakos darbo našumui“ (Marius). Socialiniai darbuotojai susiduria su profesine pareiga, kai norisi viską mesti ir „palikti taip kaip yra“, tačiau profesinė atsakomybė juos sustabdo: „Kartais norisi viską mesti, palikti taip kaip yra, tačiau prisimenu, kad tai žmogus ir man kaip socialinei darbuotojai – pareiga padėti šiam asmeniui“ (Ona). Remiantis Socialinių darbuotojų etikos kodeksu (2017): „Socialinis darbuotojas privalo laikytis Lietuvos Respublikos Konstitucijos, socialinį darbą ir socialines paslaugas reglamentuojančių teisės aktų, dorai ir sąžiningai atlikti pareigas<...>“ (Socialinių darbuotojų etikos kodeksas, 2017, p. 1). Per didelis įsijautimas į kliento situaciją sukelia socialinio darbo specialistams psichologinio pervargimo jausmą, kuris mažina darbo našumą, tačiau profesinės pareigos jausmas motyvuoja padėti asmeniui spręsti socialines problemas, šie du skirtingi išgyvenimai kelia etines dilemas.

Tema. *Profesinio pašaukimo ir profesinės patirties stokos dilemos.* Šioje temoje išryškėja įgytos profesijos ir profesinio pašaukimo dermė. Remiantis Saveljeva, Petružiene ir kt. (2011),

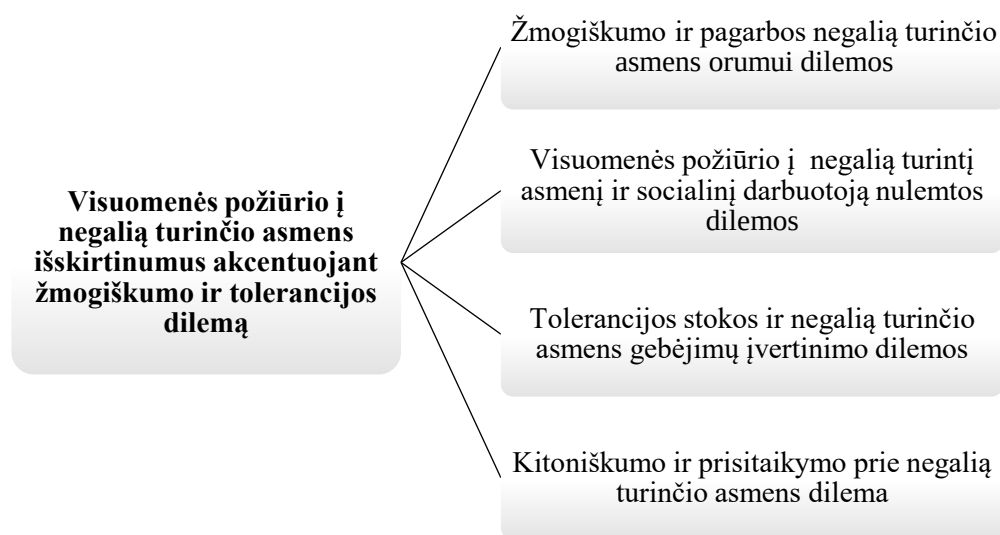
profesinis pašaukimas tai asmens polinkis į vienokią ar kitokią veiklos rūšį ar profesiją, šis pašaukimas gali atsirasti ankstyvoje paauglystėje ar net vaikystėje, tačiau profesinį pašaukimą galima pajusti ir pradėjus dirbti darbą ar po poros praktikos metų. Socialiniams darbuotojams teko susidurti su situacija, kai padėjus fizinę negalią turinčiam klientui ir jo šeimai, apsisprendė dėl profesijos pasirinkimo: „*Ši šeimos situacija padėjo suprasti, kad pasirinkau sau tinkamą profesiją, kelią*“ (Marius), o įgytas patirtis priėmė kaip savo augimą: „*Priėmiau kaip patirtį ir savo pačios augimą*“ (Laima). Apibendrinat šią temą galima teigti, jog profesinis pašaukimas patiriamas susidūrus su konkrečia darbine situacija, o toje situacijoje įgytas patirtis galima priimti kaip savo, kaip specialisto, augimą.

Tema. *Profesinio pašaukimo ir profesionalumo stokos dilema.* Profesinis pašaukimas neatsiejamas nuo mokymosi ir tobulėjimo svarbos siekiant profesionalumo. Lietuvos socialinių darbuotojų etikos kodekso (2017) vienas iš išskirtų principų teigia, kad socialinio darbo specialistams būtina nuolat kelti ir tobulinti profesines žinias bei dalintis gerąja patirtimi. Tačiau ne tik kursai, seminarai ir mokymai skatina socialinį darbuotoją mokytis – supratingas vadovo elgesys ir išgyventa situacija, skatina socialinį darbuotoją mokytis iš padarytų klaidų: „*tik atsimenu, kad manęs jis nebarė, nešaukė ir nesmerkė, teigė, kad aš pati turiu pasimokyti iš savo klaidų, jei jaučiu, kad jas padariau*“ (Monika); „*Stipriai išgyvenau, pasimokiau, padariau išvadas ir džiaugiuosi, kad mano kolegė dėl šio įvykio nenukentėjo*“ (Monika), įvykusi situacija įtakoja tolimesnes socialinių darbuotojų studijas, siekiant socialinio darbo profesionalumo: „*Tai buvo pati reikšmingiausia ir skaudžiausia pamoka mano profesinėje veikloje. Supratau, kad turiu menkai socialinio darbo profesinių žinių, nes jų studijuodama Šiaulių aukštesniojoje profesinėje mokykloje, pirmoje laidoje - medicinos seserys socialinei globai, tiesiog negavau. Neturėjau jokių teisinių, juridinių žinių, menkai išmanau psichiatriją. Manau, kad šis įvykis įtakojo mano tolimesnes studijas universitetuose, bei turėjo reikšmės siekiant mano, kaip socialinio darbo specialisto profesionalumui*“ (Monika). Profesionalumo jausmas, remiantis tyrimo dalyvių pateiktomis refleksijomis, patiriamas ne tik mokantis ir tobulėjant, socialiniame darbe šis jausmas, patirtas apgyvendinus asmenį savarankiško gyvenimo namuose ir suteikus jam geresnes gyvenimo sąlygas: „*Viską padariau, kad tik tas žmogus turėtų bent padarias gyvenimo sąlygas, galėtų gyventi, būtų jam padedama. Atrodo, kad viską, ką galėjau dėl jo padaryti, padariau. Dėl to jaučiuosi tikrai profesionalė*“ (Daiva). Profesionalumo stoka dirbant su negalią turinčiais asmenimis sukelia etines dilemas socialiniams darbuotojams, tačiau kartu leidžia jiems tobulėti ir mokytis iš savo klaidų.

Tema. *Kompetencijų ribotumų įsisąmoninimas ir pripažinimas.* Socialiniams darbuotojams suvokus įvykusią situaciją teismo posėdžio metu tenka pripažinti savo klaidas: „*Kaip nusprendžiau, taip ir padariau, prisipažinau ir pasiaiškinau kolegei apie teismo posėdžio metu turėtus visus*

dokumentus ir galimybę, kad klientas galėjo būtent ten su jais susipažinti. Verčiau, atsiprašiau ir pasiteiravau, kaip turėčiau pasielgti ir kaip galėčiau jai padėti“ (Monika), suprasti, jog darbinės patirties stoka nulemia profesinio kelio sunkumus: „Galvojau, kad aš jauna, žiopla, neturiu jokios darbinės patirties ir taip nesėkmingai pradėjau savo profesinį kelią“ (Monika). Santykis su savimi sprendžiant moralinius klausimus, Zaturskio, Kiaunytės (2014) teigimu, yra vienas iš etinių dilemų atsiradimo priežasčių. Tad šiuo atveju, galima teigti, jog socialinio darbuotojo įsisąmoninti ir pripažinti kompetencijų ribotumai sukėlė etines dilemas.

Galima daryti išvadą, jog šioje meta-temoje išryškėjo, jog įsijautimas į kliento situaciją sukelia socialiniams darbuotojams psichologinio nuovargio jausmą, mažina darbo našumą, profesinė pareiga motyvuoja padėti asmeniui, socialinio darbuotojo pripažinti kompetencijų ribotumai sukelia etines dilemas socialinio darbo kontekste.

9 pav. Septintosios meta-temos „Visuomenės požiūrio į negalią turinčio asmens išskirtinumus akcentuojant žmogiškumo ir tolerancijos dilemą“ vizualizavimas

Septintoji meta-tema. *Visuomenės požiūrio į negalią turinčio asmens išskirtinumus akcentuojant žmogiškumo ir tolerancijos dilemą.* Meta-tema susidarė iš 4 temų ir 8 potemių (žr. 3 priedą), atsiskleidžia visuomenės požiūris į negalią turinčio asmens kitoniškumą (žr. 9 pav.).

Tema. *Žmogiškumo ir pagarbos negalią turinčio asmens orumui dilemos.* Žmogiškumas viena iš pagrindinių socialinio darbo vertybių, tačiau analizuojant etines dilemas galima išskirti žmogiškumą ir pagarbą negalią turinčio asmens orumui. Socialinio darbo specialistams būtina gerbti kliento teisę laisvai apsispręsti ir priimti tuos sprendimus, kurie jam atrodo teisingiausi (Loewenberg ir Dolgoff, 1998, Johnson, 2001, Šinkūnienė, 2010). Tačiau negalią turinčio asmens teisė į apsisprendimą gali būti apribota civiliniais ar moraliniais įstatymais (Vyšniauskienė, Minkutė, 2008). Žmogiškumas ir pagarba asmeniui įgalina suvokti, jog socialinis darbuotojas

pirmiausia yra žmogus, turintis jausmus, o tik po to specialistas: „*Tad ši situacija man ir parodė, atskleidė, kad tu dirbdamas su šia šeima ar bet kuria kita, visų pirma aš esu žmogus, žmogus su savo jausmais, pagarba kitam žmogui, o ypač vyresniam, o tik po to aš esu socialinis darbuotojas*“ (Marius), o socialinio darbuotojo pagalba svetimam tampa lyg pagalba savam: „*Eini prašyti kaip dėl savo artimo giminaičio, kad padėkit. Bet tas asmuo yra visiškai svetimas*“ (Regina). Žmogiškumas ir pagarba asmeniui, tyrimo dalyvių teigimu, glaudžiai siejasi su pačiu žmogiškumo akcentavimu, neatsižvelgiant į esamas sąlygas ar praeities įvykius: „*Žmogus alkoholikas, viską pragėrė ir senatvėje neturi kur gyventi, bet jis vis tiek žmogus*“ (Ona). Šinkūnienė (2010) teigė, kad socialinio darbo specialistams būtina išlaikyti tikėjimą prigimtiniu žmogaus vertingumu ir orumu. Galima teigti, jog socialinio darbo specialistams žmogiškumas ir pagarba asmens orumui yra nesvetimas dalykas, tačiau sukelia etines dilemas.

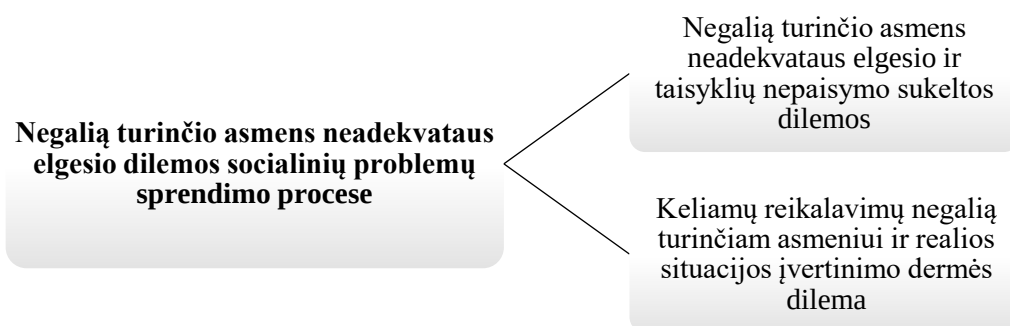
Tema. *Visuomenės požiūrio į negalią turintį asmenį ir socialinį darbuotoją nulemtos dilemos.* Sociumo požiūris į negalią turintį asmenį susiformuoja jausmų ir emocijų pagrindu. Socialinio darbo perspektyvoje visuomenės požiūris įtakoja socialinį darbuotoją apmąstyti situaciją: „*Kelis kartus teko girdėti ir skaudžių dalykų iš lankytojų pasakytų neįgaliajam asmeniui, kurie paveikdavo ne kiek patį neįgalų asmenį, o kiek mane* (Zita)“. Gudžinskienės, Jurgutienės (2010) teigimu, visuomenės nuostatos ir požiūris į negalią turintį asmenį sukelia kliūtis jų integracijai į visuomenę. Susiformavusio visuomenės požiūrio į negalią turinčio asmens savarankiškumą dėka, socialinis darbuotojas nusprendžia apie negalią turinčio asmens gebėjimą gyventi savarankiškai: „*Mano kaip socialinės darbuotojos akimis klientas dar galėjo gyventi savarankiškai. Pokalbio metu su močiute, ji neprieštaravo, kad klientas gyventų su ja*“ (Sigita). Visuomenės požiūris į negalią turintį asmenį netik sukelia stagnaciją integracijos procesui, bet kartu ir įtakoja socialinio darbuotojo sprendimus etinių dilemų patyrimo metu.

Tema. *Tolerancijos stokos ir negalią turinčio asmens gebėjimų įvertinimo dilemos.* Dauguma visuomenės narių, o kartu ir socialiniai darbuotojai, susiduria su negalią turinčio asmens gebėjimų neįvertinimu ir tolerantiškumo trūkumu negalią turinčiam asmeniui: „*Dažnai savo darbe susiduriame su problema – tolerancijos stoka neįgaliajam asmeniui iš kitų dienos centro lankytojų*“ (Zita), tai verčia socialinio darbo specialistus susimąstyti: „*<...> nesupratimas neįgalaus žmogaus gebėjimų, kartais verčia susimąstyti, perkratyti savo mintis ar aš teisingai elgiuosi, gal aš kažką ne taip darau*“ (Zita). Visuomenėje dažnai akcentuojama tolerancijos stokos negalią turinčiam asmeniui problema: „*Tolerancijos stoka, <...>*“ (Zita); „*Tačiau tokie atvejai kartojosi, kol vieną dieną kalbėjomės su visais centro lankytojais apie toleranciją ir pagarbą, nes turėjo prisijungti daugiau neįgaliųjų asmenų į dienos centrą. Daug diskutavome, jaučiausi žymiai geriau, kad lankytojai po truputį pasidarė tolerantiškesni*“ (Zita). Tolerancijos nebuvimas visuomenėje, sukelia

etines dilemas socialiniams darbuotojams ir verčia susimąstyti, o kartu ir skatina socialinius darbuotojus organizuoti diskusijas, kurių metu būtų ugdomas tolerantiškumas negalią turintiems asmenims.

Tema. *Kitoniškumo ir prisitaikymo prie negalią turinčio asmens dilema.* Negalią turintis asmuo aplinkiniams gali pasirodyti keistas, nesuprastas. Kiekvienas asmuo yra asmenybė – net ir protinę negalią turintis asmuo, tik ši negalia jį lydi visą likusį gyvenimą (Paulėkaitė, 2006). Protinę negalią turinčio asmens kitoniškumas, tyrimo dalyvių teigimu, buvo pastebimas kalbos manieroje, elgesyje: „Konkreiti situacija buvo kai šį rudenį į dienos centrą užsuko vyras turintis protinę negalią, iš karto pastebėjimas žmogaus kitoniškumo, ne tik išvaizdos prasme, bet ir kalbos manieroje, minčių dėliojime“ (Zita), socialiniams darbuotojams tenka prisitaikyti prie žmogaus „iš kitos planetos“: „Atrodo, kad žmogus iš kitos planetos, o tu turi prie jo prisitaikyti“ (Zita). Šiuo atveju socialiniams darbuotojams tenka prisiminti, jog protinę negalią turintis asmuo yra unikali asmenybė ir reikia stengtis prie šio asmens prisitaikyti.

Apibendrinant septintąją metą-temą galima daryti išvadą, jog visuomenės požiūris į negalią turintį asmenį, tolerantiškumo trūkumas, negebėjimas prisitaikyti prie „kitoniškumo“, žmogiškumas ir pagarba asmens orumui įtakoja etinių dilemų atsiradimą socialiniame darbe.

10 pav. Aštuntosios meta-temos „Negalią turinčio asmens neadekvataus elgesio dilemos socialinių problemų sprendimo procese“ vizualizavimas

Aštuntoji meta-tema. *Negalią turinčio asmens neadekvataus elgesio dilemos socialinių problemų sprendimo procese.* Ši meta-tema (žr. 3 priedą) apima 2 temas ir 12 potemių, joje išryškinamos negalią turinčio asmens neadekvataus elgesio ir nepagrįstų reikalavimų sukeltos etinės dilemos (žr. 10 pav.).

Tema. *Negalią turinčio asmens neadekvataus elgesio ir taisyklių nepaisymo sukeltos dilemos.* Socialiniams darbuotojams teko susidurti su neadekvačiais negalią turinčio asmens grasinimais susidoroti: „Klientas ilgai buvo gydomas psichiatrijos ligoninėje, kliedesys apie nepagrįstus kaltinimus ir grasinimus susidoroti su kolege dar kurį laiką skambėjo iš kliento lūpų. Po gydymosi ligoninėje, globėjos sutikimu ir prašymu, klientas buvo apgyvendintas Linkuvos

psichoneurologiniame pensionate“(Monika); „*Tai kas mane labai sukrėtė ir dėl ko aš labai išgyvenau nutiko kiek vėliau. Klientas jau buvo išrašytas po gydymosi stacionare ir vieną dieną atėjęs į ligoninę ieškojo mano kolegės kuri ligoninėje dirbo jau seniai. Klientas nepaaiškino dėl ko jos ieško. Apsisuko ir išėjo, teigdamas kad sugrįš. Telefonu paskambinusi darbuotoja perspėjo, kad po ligoninę vaikšto klientas,, labai sudirgęs, piktas ir ieško mano kolegės, bei teigia, kad ją nužudys už tai ką ji pridirbo*“(Monika). Socialinio darbo praktikoje būna situacijų, kurių metu šalia negalią turinčio asmens sukeltų grasinimų prisideda ir asmens kaltinimai, jog socialinis darbuotojas teismo posėdžio metu davė parodymus dėl asmens pripažinimo neveiksniu: „*Sekančią dieną klientas vėl sugrįžo, sugrįžo su kaltinimais mano kolegei už tai, kad ji pripažino jį neveiksniu (t. y. dalyvavo teismo posėdyje kaip suinteresuotas- institucijos asmuo, dėl kliento pripažinimo neveiksniu) ir grasinimais, kad sugadins jai gyvenimą, kaip ji sugadino gyvenimą jam*“(Monika).

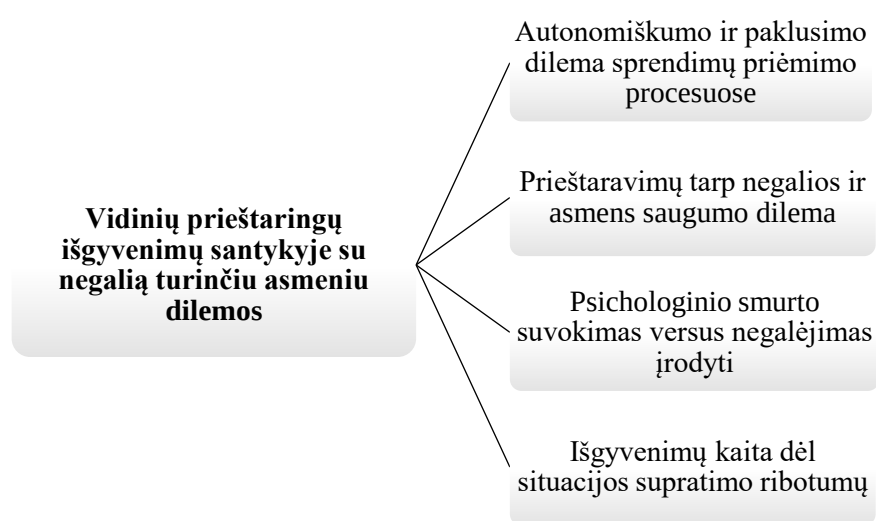
Socialinių problemų sprendimo procese asmeniui neadekvačiai elgiantis, sukeltos problemos ne tik personalui, bet ir aplinkiniams: „*Šiuo metu vyras kelia daug problemų nakvynės namų personalui ir kitiems nakvynės namų gyventojams*“(Ona). Stebinti asmens neadekvatų elgesį ir blogą savijautą socialiniams darbuotojams tenka susimąstyti apie socialinės pagalbos ir priežiūros poreikio nustatymą negalią turinčiam asmeniui: „*Jo elgesys neadekvatus, jis nesiorientuoja aplinkoje, pastoviai skundžiasi bloga savijauta. Jam reikalinga priežiūra. Jam pastoviai reikia gerti vaistus (būna agresyvus, piktas, neramus, vaikšto naktimis). Dėl šių priežasčių vyrui reikalinga socialinio darbuotojo pagalba*“(Ona). Taisyklių nesilaikymas ir priešiškas elgesys negalią turintį asmenį sugrąžina į ankstesnę situaciją: „*Buvo susilaužęs koją, trumpam buvo išvežtas iš Nakvynės namų į Baisogalos slaugos ligoninę, bet ten pažeidinėjo tvarkos taisykles, terorizavo seseles ir buvo parvežtas atgal į Nakvynės namus. Ir vėl pas mane*“(Daiva). Negalią turinčio asmens gyvenamosios vietos kaita glaudžiai siejasi su taisyklių nesilaikymu: „*Vyresnio amžiaus (gim. 1947), asocialus, neįgalus žmogus buvo išrašytas iš slaugos ligoninės už vidaus tvarkos taisyklių pažeidimus ir atsidūrė laikino apgyvendinimo namuose. Jam diagnozuota dimensija. Dabar jis gauna senatvės ir nukentėjusių asmenų valstybinę pensiją (dalyvavo likviduojant Černobylio atominės elektrinės avarijos padarinius)*“(Ona). Socialiniams darbuotojams tenka susidurti su negalią turinčio asmens agresyvumu ir priekabiaujančiu elgesiu. Šis pakitusios sąmonės būsenos sukeltas elgesys atsiskleidžia tyrimo dalyvių refleksijose: „*Moteriai buvo virš 40 metų, išgėrusi tapdavo labai agresyvia, kabinėdavosi prie kitų gyventojų, labai dažnai ir prie darbuotojų. Turėjo skolų antstoliams*“(Karolis).

Negalią turinčio asmens nesupratimas apie socialinio darbuotojo vieną iš pareigų – atstovauti asmeniui (šiuo atveju teismo posėdžio metu) – sukelia etines dilemas socialiniams darbuotojams, kurios atliepiamos šiose tyrimo dalyvių mintyse: „*Niekas nekaltas, kad neveiksnus klientas nesupranta, kad kolegės atstovavimas teismo posėdyje, tai jos tiesioginis darbas ir*

funkcijos ir, kad ne jos, o ekspertų-psichiatrų, teisėjos yra priimamas sprendimas“(Monika). Etinės dilemos socialiniame darbe ne tik siejasi su vidiniais išgyvenimais, santykiais su klientu ar visuomenės požiūriu į negalią turintį asmenį. Etines dilemas socialiniam darbuotojui sukelia ir neadekvatus negalią turinčio asmens elgesys.

Tema. *Keliamų reikalavimų negalią turinčiam asmeniui ir realios situacijos įvertinimo dermės dilema.* Socialinių problemų sprendimą apsunkina negalią turinčio asmens neadekvatūs reikalavimai, kurie neatitinka realios situacijos bei negalią turinčio asmens gyvento gyvenimo būdo: „*Visą laiką kėlė didelius reikalavimus jo priežiūrai. Žmogus nieko kitiems nedavęs, mokesčių nemokėjęs kėlė didelius reikalavimus savo priežiūrai senatvėje*“(Daiva). Socialiniams darbuotojams tenka susidurti su situacijomis, kurių metų negalią turinčių asmenų gyvenimas praeitimi sukelia neadekvačius ir nepagrįstus reikalavimus jo priežiūrai: „*Jo elgesys neadekvatus, jis gyvena praeities atsiminimais, kelia nepagrįstus reikalavimus jo gydymui, priežiūrai, ištisai skundžiasi blogu gyvenimu, konfliktuoja su kitais nakvynės namų gyventojais*“(Daiva); „*Jis dukrų neaugino, bet reikalavo juo rūpintis. Žmogus buvo užstrigęs praeityje, atitolęs nuo realaus pasaulio, jis gyveno sovietmečiu. Labai daug reikalavo iš valstybės, kad visi jam turi viską duoti, vežti gydytis nemokamai, duoti būstą gyventi*“(Daiva). Negalią turinčio asmens nepagrįsti reikalavimai, neatitinkantys jo realios situacijos, socialinį darbuotoją įspraudžia į etines dilemas, kurios apsunkina socialinių problemų sprendimą.

Apibendrinant meta-temą, galima teigti, jog negalią turinčio asmens neadekvatus elgesys, ir nepagrįsti reikalavimai sukelia etines dilemas socialiniams darbuotojams, o kartu ir sukelia socialinių paslaugų teikimo problemas siejamas su negalią turinčio asmens priežiūra.

11 pav. Devintosios meta-temos „Vidinių prieštarų išgyvenimų santykyje su negalią turinčiu asmeniu dilemos“ vizualizavimas

Devintoji meta-tema. *Vidinių prieštarų išgyvenimų santykyje su negalią turinčiu asmeniu dilemos.* Ši meta-tema (žr. 3 priedą) apima 4 temas ir 6 potemes, atsiskleidžia socialinių darbuotojų patiriamus prieštarus išgyvenimus suvokiant psichologinį smurtą bei situacijos ribotumus (žr. 3 pav.).

Tema. *Autonomiškumo ir paklusimo dilema sprendimų priėmimo procesuose.* Socialiniams darbuotojams kyla vidiniai prieštaravimai paklūstant įstaigos administracijai ir matant negalią turinčio asmens gebėjimą gyventi savarankiškai: „*Labai sunku buvo paklusti ligoninės valdžiai ir jo mamai, kad reikia tvarkyti dokumentus dėl kliento apgyvendinimo socialinės globos namuose, nes mačiau, jog jis yra pakankamai savarankiškas, kad galėtų dar gyventi namuose*“ (Sigita). Paklusimas kitiems ir pasyvaus stebėjimas tampriai siejasi su sprendimų priėmimu: „*Laikas bėga, nežinau kur reikės jį patalpinti, kai nebedirbs nakvynės namai, o eilė į globos namus nebus priėjusi. Namo parsivesti negaliu, o į gatvę išleisti irgi nesinori*“ (Ona). Paklusimas kitiems ir sprendimų priėmimas sprendžiant negalią turinčio asmens apgyvendinimo klausim sukėlė dilemas tyrimo dalyviams.

Tema. *Prieštaravimų tarp negalios ir asmens saugumo dilema.* Socialinio darbo specialistams tenka susidurti su vidiniais prieštaravimais tarp negalios suvokimo ir džiaugsmo dėl užtikrinto negalią turinčių asmenų saugumo: „*Teko vykti liudyti į teismą, sunku buvo emociškai viduje, draskiausi, nes kaip ir supratau, jog ji turi psichinę negalią, nesuvokia savo elgesio, bet kaip ir džiaugiausi, jog pagaliau įstaigos gyventojai gali gyventi ramiai, o darbuotojai yra saugūs*“ (Karolis). Greta pozityvių jausmų, išgyvenimų socialiniams darbuotojams tenka nugalėti vidinius prieštaravimus: „*Kilo vidinių konfliktų ir klausimų „kas bus, jei policija išvyks? kas laukia manęs?“, Tačiau tuo metu nugalėjau savo vidinius prieštaravimus*“ (Karolis). Suvokta negalės situacija užtikrina negalią turinčių asmenų ir įstaigoje dirbančių specialistų saugumą, tačiau kartu ir suteikė vidinius prieštaravimus dėl priimto sprendimo.

Tema. *Išgyvenimų kaita dėl situacijos supratimo ribotumų.* Pasitaiko situacijų, kurių metu socialiniai darbuotojai pergyvena dėl klientų, stebėdami situaciją iš šalies: „*Ir tuo metu dar nieko neįtariau, tik pergyvenau dėl savo kolegės. Grįžusiai kolegei paaiškinau situaciją, moteris teigė, kad klientui paūmėjo liga, tik jai buvo neaišku, kodėl jis piktas ant jos*“ (Monika). Situacijos stebėjimas iš šalies leidžia socialiniams darbuotojams savyje išgyventi esamą situaciją, neįtariant, jog kliento pyktis kilo dėl teismo posėdžio metu pamatytų neveiksnumo nustatymo dokumentų.

Tema. *Psichologinio smurto suvokimas versus negalėjimas įrodyti.* Socialiniai darbuotojai susiduria su psichologinio smurto įrodymo dilema. Tyrimo dalyvių teigimu: „*Mes visi supratome, kad mama naudoja prieš klientę psichologinį smurtą, bet kaip mums tai įrodyti?*“ (Agnė). Remiantis (Vaige, 2016) dažnoje šeimoje pasitaiko psichologinio smurto apraiškų, šios apraiškos nuolat

kartojasi ir vis dažniau, apsunkina tai išgyvenančių asmenų būtį, tačiau nepalieka išorinių žymių, kurios būtų akivaizdžios. Psichologinis smurtas, remiantis tyrimo dalyvių pateikta refleksija, pastebimas ir negalią turinčio asmens šeimoje, tačiau negalėjimas įrodyti sukelia tam tikrus išgyvenimus, o kartu ir etinę dilemą socialinio darbo specialistams.

Apibendrinant devintąją metų-temą galima teigti, kad socialinių darbuotojų paklusimas kitiems, atsiradę prieštaračiai dėl negalios ir saugumo, besikeičiantys išgyvenimai dėl situacijos suvokimo bei negalėjimas įrodyti psichologinio smurto, sukelia etines dilemas, kurios bendrai gali būti įvardijamos kaip vidiniai prieštaračiai santykiuose su negalią turinčiu asmeniu.

IŠVADOS

1. Remiantis atliktos mokslinės literatūros analize, socialiniame darbe akcentuojamos ir pasireiškiančios etinės dilemos sąlyginai gali būti siejamos su šiomis, savitą turinį ir kontekstą apimančiomis sritimis: etinių pozicijų ir sprendimų raiška, siekiant patenkinti asmens (klientų) socialinius poreikius, kliento pasirinkimų laisvės, konfidencialios informacijos ir orumo bei apsisprendimo užtikrinimas, derinant asmenines ir kliento vertybines orientacijas santykyje su pačiu savimi, kaip specialistu, ir su asmeniu, turinčiu negalią, socialinių paslaugų teikimo kontekste. Teikdamas socialines paslaugas socialinis darbuotojas susiduria su integralumo principo įgyvendinimo iššūkiu, kuris įvardijamas kaip darbas visuomenės gerovei. Siekiant identifikuoti teorinį etinių dilemų turinį, atskleista, jog jas sukelia asmeninių ir profesinių vertybių nesuderinamumas ir vertybiniai konfliktai profesinėje veikloje. Įstatymai, taisyklės ir bendras profesinės veiklos reglamentavimas kelia vidinį nepasitenkinimą ir pasimetimą, priimant sprendimus, kai tai nedera su asmeninėmis socialinio darbuotojo nuostatomis, vertybėmis ir įsitikinimais, kelia socialinio teisingumo principo realizavimo iššūkius. Etinės dilemos dažniausiai kyla santykiuose su kolegomis ir klientais jų kontrolės ir atstovavimo procesuose, realizuojant pagrindinius socialinės pagalbos būdus, vykdant savo, kaip socialinio darbuotojo, funkcijas.
2. Fenomenologinė tiriamo reiškinio analizė sudarė sąlygas pateikti bendrą fenomeno apibrėžimą, kuris išryškina ir atskleidžia etinių dilemų raišką ir turinį skirtingų patirčių kontekstuose. Socialiniame darbe su negalią turinčiais asmenimis etinės dilemos apibūdinamos kaip profesinių ir asmeninių vertybių priešpriešoje išylančios problemos, kurios priklauso nuo socialinio darbuotojo praktinės patirties, profesinių ir asmeninių vertybių sampratos, visuomenės požiūrio, neadekvataus kliento elgesio, socialinio darbuotojo pasitikėjimo savimi, psichologinio atsparumo, sugebėjimo teisingai spręsti konfliktines situacijas bei profesinių ribų išnykimo, kuriant santykius su negalią turinčiu asmeniu.
3. Tyrimo rezultatai leidžia identifikuoti etinių dilemų raišką ir kontekstus, kuriuose atskleidžiamos „jautriausios“ situacijos ir sritys: nukreiptų į save ir išorę emocijų bei jausmų išgyvenimai santykyje su negalią turinčiais asmenimis; socialinių paslaugų galimybių negalią turinčiam asmeniui ir asmeninės kompetencijos ribotumai; asmens su negalia situacijos realumo ir jos neapibrėžtumo suvokimas, sprendžiant socialines problemas; tarpasmeninių santykio kūrimo ir palaikymo sąveikoje su negalią turinčiu asmeniu sudėtingumas ir problemos; profesinis pašaukimas *versus* kompetencijos ribotumai; visuomenės požiūris į negalią turinčio asmens išskirtinumus, akcentuojant žmogiškumą ir

toleranciją; negalią turinčio asmens sukeltas neadekvatus elgesys, vidiniai prieštaravimai ir išgyvenimai santykiuose su negalią turinčiu asmeniu socialinių problemų sprendimo procese.

4. Socialiniams darbuotojams, kaip parodė jų patirčių analizės rezultatai, etinės dilemos, kylančios išgyvenant konfliktus tarp įsipareigojimų ir kliento interesų, paklūstant kitiems ir esant įvairiems, tiek išoriniams, tiek vidiniams prieštaravimams, yra profesinės realybės dalis. Profesionalumo siekis etinių dilemų kontekste įgalina socialinių darbuotojų profesinį augimą, pervertinant nuostatas ir įsitikinimus asmens su negalia požiūriu, patvirtinant savo, kaip specialisto, poreikį ir vertę.

REKOMENDACIJOS

Remiantis socialinių darbuotojų išgyventa patirtimi, įgyta dirbant su negalią turinčiais asmenimis, kai tenka spręsti etines dilemas ir konfliktus, rekomenduojama:

Socialinių įstaigų vadovams

- Organizuoti skirtingų įstaigų socialinių darbuotojų, dirbančių su negalią turinčiais asmenimis, susitikimus, kurių metu socialiniai darbuotojai galėtų pasidalinti etinių dilemų sprendimo gerąją patirtimi.
- Motyvuoti socialinius darbuotojus gilinti savo žinias apie etines dilemas seminarų, mokymų ir kitų kvalifikaciją tobulinančių renginių metu.
- Organizuoti individualias, grupines, komandines, tarpinstitucines supervizijas, kurių metu socialiniai darbuotojai turėtų galimybę aptarti savo patirtis, patekus į sudėtingas situacijas, susijusias su profesine etika.
- Pagal poreikį sudaryti galimybes socialiniams darbuotojams susitikti su psichologais ir kitais psichologinę pagalbą teikiančiais specialistais, taip užtikrinant socialinių darbuotojų, sprendžiančių etines dilemas, pasitikėjimo savimi ir psichologinės savijautos klausimus, kylančius išgyvenat konfliktus tarp įsipareigojimų vykdymo ir kliento interesų.

Socialiniams darbuotojams

- Dalyvauti socialinių darbuotojų, dirbančių su negalią turinčiais asmenimis, susitikimuose, kurių metu dalintųsi gerąja etinių dilemų sprendimo patirtimi.
- Gilinti savo žinias apie etines dilemas dalyvaujant aukštųjų mokyklų / SADM akredituotų įstaigų organizuojamuose seminaruose ir mokymuose.
- Dalyvauti individualiose, grupinėse, komandinėse tarpinstitucinėse supervizijose, kurių metu būtų galimybė aptarti sudėtingas situacijas darbe, kylančius jausmus bei etines dilemas, su kuriomis susiduriama dirbant su negalią turinčiais asmenimis.

Aukštųjų mokyklų dėstytojams ir studentams

- Studijuojant socialinį darbą universitetuose ir kolegijose daugiau dėmesio skirti etinių ir probleminių situacijų aptarimui, formuoti studentų gebėjimus atpažinti etines dilemas praktinėje veikloje.
- Organizuoti etinių dilemų sprendimų metodikų mokymus, kuriuose socialiniai darbuotojai dalindamiesi patirtimi ir reflektuodami atpažintų etines dilemas socialinio darbo praktikoje ir gebėtų jas spręsti;

- Tęsti kokybinius tyrimus, kuriuose būtų nagrinėjamos socialinių darbuotojų patiriamos etinės dilemos ir jų sprendimo būdų sėkmės istorijos.

LITERATŪRA

1. Andrašūnienė, M. (2007). *Socialinio darbo terminų žodynas*. Vilnius: UAB Ciklonas.
2. Akhtar, F. (2013). *Mastering social work values and ethics*. Jessica Kingsley Publishers London and Philadelphia.
3. Alčiauskaitė, L. ir Šinkariova, L. (2017). Judėjimo negalią turinčių asmenų psichologinių resursų reikšmė prisitaikymui prie negalios. *Visuomenės sveikata*, 27(6), 128-133.
4. Barkauskienė, J. (2013). Sistemų teorija. Prieiga per internetą: <https://prezi.com/uzhtfxlfp1ml/sistemu-teorija/>
5. Barsky, A. E. (2010). *Ethics and values in social work*. Oxford university press.
6. Bent-Goodley, T., B. (2007). Teaching social work students to resolve ethical dilemmas in domestic violence. *Journal of teaching in social work*, 27(1/2), 73-88.
7. Bibus, A. (2013). Applying approaches from moral philosophy, especially virtue ethics, when facing ethical dilemmas in social work. *Czech&Slovak Social work / Socialni Prace / Socialna Praca*, 13, 33-50.
8. Bitinas, B., Rupšienė, L. ir Žydzūnaitė, V. (2008). *Kokybinių tyrimo metodologija*. Klaipėda: Socialinių mokslų kolegija.
9. Cheschak, D. (2015). Social work as a value-based profession: value conflicts and implications for practitioners' self-concepts. *Journal of Social Work Values & Ethics*, 12(2), 41-48.
10. Coleman, J. S. (2005). *Socialinės teorijos pagrindai*. Vilnius: Margi raštai.
11. Conn, N. (2018). The ethics of care and control dilemmas in mental health. *Ethics and social welfare*, 12(2), 288-196. doi.org/10.1080/17496535.2018.1467583
12. Developing sexual education model for mentally disabled people (DESEM). (2020). Prieiga per internetą: <https://www.desemproject.eu/>
13. Dirgelienė, I. ir Večkienė, N. (2009). Streso rizika ir paramos lūkesčiai: socialinių darbuotojų profesinės patirties analizė. *Tiltai*(1), 143-162. Prieiga per internetą: <https://etalpykla.lituanistikadb.lt/object/LT-LDB-0001:J.04~2009~1367166619385/J.04~2009~1367166619385.pdf>
14. Edwards, B. ir Addae, R. (2015). Ethical decision-making models in resolving ethical dilemmas in rural practice: implications for social work practice and education. *Journal of Social Work Values & Ethics*, 12(1), 88-92.
15. Fantus, S., Greenberg, R. A., Muskat, B. ir Katz, D. (2017). Exploring moral distress for hospital social workers. *British Journal of Social Work*, 47, 2273-2290.

16. Gudžinskienė, V. ir Jurgutienė, Ž. (2010). Neįgaliųjų socialinės integracijos teisinis reglamentavimas. *Socialinis ugdymas*, 11(22), 18-26. Prieiga per internetą: https://www.vdu.lt/cris/bitstream/20.500.12259/109482/1/ISSN2351-6011_2010_V_22.PG_18-26.pdf
17. Gapšytė, R. ir Snieškienė, D. (2011). Socialinio darbuotojo etinė kompetencija ir jos vystymo praktikoje galimybės. *Socialinis darbas. Patirtis ir metodai*, 7(1), 113-129. Prieiga per internetą: <https://vb.vdu.lt/object/elaba:6133851/>
18. Giannou, D. (2009). The meaning of ethics and ethical dilemmas in social work practise: a qualitative study of greek social workers (p. 1-27). School of health sciences and social care Brunel university.
19. Gintalas, A. (2011). Metodologijos ir metodo samprata. *Socialinių mokslų studijos*, 3, 983-996. Prieiga per internetą: https://www.mruni.eu/upload/iblock/d02/12_Gintalas.pdf
20. Giorgi, A. ir Giorgi, B. M. (2008). Phenomenology. Qualitative psychology: a practical guide to research methods. London: Sage publications.
21. Gudelytė, U. ir Ruškus, J. (2019). „Padėk man nuspręsti“: socialinio darbuotojo vaidmuo teikiant pagalbą intelekto negalia turintiems asmenims priimant sprendimus. *Socialinis darbas. Patirtis ir metodai*, 23(1), 11-50. Prieiga per internetą: https://www.vdu.lt/cris/bitstream/20.500.12259/100786/1/ISSN2029-5820_2019_N_23_1.PG_11-50.pdf
22. Gudžinskienė, V. ir Jurgutienė, Ž. (2010). Neįgaliųjų socialinės integracijos teisinis reglamentavimas. *Socialinis ugdymas*, 11(22), 18-26.
23. GualthérievanWeezel, L., Alkimavičius, K. ir Aukščiūnienė, G. (2010). *Mąstyti, veikti, būti. Socialinis darbas organizacijoje*. Utena: Lietuvos Socialinių darbuotojų asociacija.
24. Gustavsson, N. ir MacEachron, A. (2014). Ethics and schools of social work: a role the practise community. *Social work*, 99(4), 355-357.
25. Gutmann, D. (2006). Ethics in social work: a context of caring. New York: The Haworth press
26. Ivanauskienė, V. ir Varžinskienė, L. (2007). Socialinių darbuotojų profesinių vertybių raiška praktinėje veikloje. *Socialinis darbas*, 6(1) 76-82. Prieiga per internetą: https://www.mruni.eu/upload/iblock/c6f/9_ivanauskiene_varzinskiene.pdf
27. Jakutytė, K. (2012). Nevyriausybių organizacijų veiklų įgyvendinimas e. dalyvavimo aspektu. *Viešoji politika ir administravimas*, 11(2), 287-301. Prieiga per internetą: https://www.mruni.eu/upload/iblock/bf9/010_Jakutyte.pdf

28. Johnson, L. C. (2001). *Socialinio darbo praktika. Bendrasis požiūris*. Vilnius: VU Specialiosios psichologijos laboratorija.
29. Juodaitytė, A. ir Rūdytė, K. (2009). Diskursas kaip socialinių-educacinių reiškinių kontekstualaus supratimo metodologinė prieiga. *Mokytojų ugdymas*, 12(1), 27-42. Prieiga per internetą: <https://etalpykla.lituanistikadb.lt/object/LT-LDB-0001:J.04~2009~1367169848386/J.04~2009~1367169848386.pdf>
30. Kaptein, M., Wempe, J. (2002). Three general theories of ethics and the integrative role of integrity theory. *SSRN electronic journal*. 1-52.
31. Kardelis, K. (2002). *Mokslinių tyrimų metodologija ir metodai* (2-asis pataisytas ir papildytas leidimas). Kaunas.
32. Kreiviniienė, B. ir Vaičiulienė, J. (2011). Socialinio darbo studentų nuostatos kaip neįgalųjų socialinio vaidmens visuomenėje įtvirtinimo prielaidos, *Tiltai*(1), 71-85.
33. Kasiulis, K., ir Barvydienė, V. (2015). *Vadovavimo psichologija*. Kaunas: KTU leidykla Technologija.
34. Kašparova, V., ir Urban, D. (2013). Ethical dilemmas in social work with Roma clients. *Zdravoties socialinė medicina* (p. 314-323).
35. Kavaliauskienė, V. (2005). Socialinio darbo vertybių ir principų sistemos problemos. *Tiltai*(1), 77-84. Prieiga per internetą: <http://gs.elaba.lt/object/elaba:6090503/>
36. Kiaunytė, A. ir Ruškus, J. (2010). Socialinių darbuotojų elgsenos modelių identifikavimas sprendžiant profesinius konfliktus. *Filosofija. Sociologija*, 21(2), 112-121. Prieiga per internetą: <http://etalpykla.lituanistikadb.lt/fedora/get/LT-LDB0001:J.04~2010~1367172375017/DS.002.0.01.ARTIC>
37. Kolbergytė, A. (2016). *Suaugusių saviugda kaip transformuojantis ugdymasis*. Daktaro disertacija. Prieiga per internetą: <https://repository.mruni.eu/bitstream/handle/007/14419/VL13%20--%20Disertacija%20Ausra%20Kolbergyte%20--%20for%20WEB.pdf;jsessionid=0BB6823C0D5E9DA8E41243DF899788C7?sequence=1>
38. Lee, M. Y. ir Green, G. J. (1999). A social constructivist frame work for integrating cross-cultural issues in teaching clinical social work. Prieiga per internetą: <http://web.ebscohost.com/ehost/detail?sid=a4b74b9f-ead2-48d0-a59c-10c54c28e219%40sessionmgr114&vid=1&hid=103&bdata=JnNpdGU9ZWhvc3QtG12Z%3d%3d#db=a9h&AN=1538186>
39. Leliūgienė, I., Andrijevskā, V. ir Kaušylienė, A. (2016). Realisation of ethics in the activity of a social worker. *Social welfare interdisciplinary approach* 6(2), 19-29.

40. Lietuvos Respublikos valstybės kontrolės audito ataskaita „Asmenų su negalia socialinė integracija“(2019). Prieiga per internetą: https://www.vkontrole.lt/pranesimas_spaudai.aspx?id=25162
41. Lietuvos Respublikos socialinių paslaugų įstatymas. // Valstybės žinios, 2006-02-11, Nr. 17-589. Prieiga per internetą: <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/TAIS.270342/asr>
42. Lietuvos Respublikos neįgaliųjų socialinės integracijos įstatymas. // Lietuvos aidas, 1991-12-13, Nr. 249-0. Prieiga per internetą: <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/TAIS.2319/asr>
43. Lietuvos Respublikos Socialinės apsaugos ir darbo ministro įsakymas *dėl socialinių darbuotojų ir socialinių darbuotojų padėjėjų kvalifikacinių reikalavimų, socialinių darbuotojų ir socialinių darbuotojų padėjėjų profesinės kvalifikacijos kėlimo tvarkos bei socialinių darbuotojų atestacijos aprašų patvirtinimo*. // Valstybės žinios, 2006-04-20, Nr. 43-1569. Prieiga per internetą: <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/TAIS.274447/asr>
44. Lietuvos socialinių darbuotojų etikos kodeksas (1998).
45. Lietuvos socialinių darbuotojų etikos kodeksas (2017). Prieiga per internetą: <http://www.lsda.lt/files/lstdalt/Etikos%20kodeksas%20galutinis.pdf>
46. Loewenberg F., ir Dolgoff R. (1998). *Ethical Decisions for social work practice*. INC, Itasca, Illinois: F. E. Peacock publishers.
47. Luobikienė, I. (2006). *Socialinių tyrimų metodika*. Kaunas: Kauno technologijos universitetas.
48. Macauliffe, D. ir Sudbery, J. (2005). „Whodo I tell“ support and consultations in cases of ethical conflict. *Journal of social work*, 5(1), 21-43.
49. Mack, N., Woodsong, C. ir MacQueen, K. M., (2005). *Qualitative Reasarch Methods: a data collector's field guide*. Carolina.
50. Marekova, H. (2007). Ethical aspects social work modern society. *CBU International conference on innovations in science and education. Prague, Czech Republic*.
51. Manning, S., S. (1997). The social worker as moral citizen: ethics in action. *Social work*, (42)3, 223-230.
52. Mattison, M. (2000). Ethical decision making: the person in the process. *Social work* 45(3), 201-212.
53. Mažeikienė, N. ir Ruškė, J. (2011). Neįgaliųjų orumo samprata ir ugdymas iš skirtingų teorinių perspektyvų: esencializmo iki socialinio konstruktyvizmo. *Specialusis ugdymas*, 1(24), 8-19. Prieiga per internetą:

- https://www.researchgate.net/publication/280229591_Neigaliuju_orumo_samprata_ir_ugdy_mas_is_skirtingu_teoriniu_perspektyvu_nuo_esencializmo_iki_socialinio_konstruktivizmo
54. Miklošienė, V. ir Kaffemanienė, I. (2011). Neįgaliųjų globos ir ugdymo specialistų profesinės veiklos ypatumai ir kompetencijos. *Profesinės studijos: teorija ir praktika* 8, 227-237.
55. Miliauskas, P. (2010). Interesų konfliktas: sąvoka ir galimi sprendimo būdai. *Teisė*, 75, 93-110.
56. Moody, H., R. (1983). Ethical dilemmas in long-term care. *Gerontological social work practise in long-term care* (p. 97-111). Haworthpress.
57. NASW CodeofEthics (2017). Prieiga per internetą: <https://www.socialworkers.org/About/Ethics/Code-of-Ethics/Code-of-Ethics-English>
58. Naujanienė, R., Eidukevičiūtė, J. ir Liobikienė, N. (2010). *Mokomoji socialinio darbo praktika*. Metodinė priemonė. Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas.
59. Olson, M., D. (2014). Exploring the ethical dilemma of integrating social work values and military social work practise. *Social work*, 59(2), 183-185.
60. Osmo, R., Landau, R. (2006). The role of ethical theories in desicion making by social workers. *Social work education*, 25(8), 863-876.
61. Oželis, R. (2018). Socialinės pagalbos teikimo etikos principai, grindžiantys šios pagalbos veiksmingumą. *Tiltai*(48), 56-71.
62. Papouli, E. (2016). Teching and learining of ethical practise ir social work education. *Routledge International Handbook of Social Work Education* (p .157-170).
63. Paulėkaitė, A. (2006). Geranoriškumo etika . In J. Tamašauskienė (Ed.), *Kokią šviesą slepia sunki negalia. Asmenybės atskleidimo metodai*. (6-8). Vilnius: UAB „Progretus“.
64. Petružytė, D. (2013). Kliento savirealizacija kaip socialinio darbo tikslas: pagalbos teikimo organizavimo galimybės. *Tiltai*, 4, 139-159.
65. Penkauskienė, D. (2016). *Išprovokuotas mokymosi permąstymo patyrimas universitetinių bakalauro studijų metu*. Daktaro disertacija. Prieiga per internetą: <https://repository.mruni.eu/bitstream/handle/007/14532/knyga%20-%20disertacija%20%28MRU%29%20SPAUDA.pdf?sequence=4&isAllowed=y>
66. Petuškienė, E. ir Glinskienė, R. (2008). Profesinės etikos institucionalizavimo įtaka individo adaptacijai organizacijoje. *Ekonomika ir vadyba: aktualijos ir perspektyvos*, 3(12), 219-230. <https://etalpykla.lituanistikadb.lt/object/LT-LDB-0001:J.04~2008~1367161894244/J.04~2008~1367161894244.pdf>
67. Pivorienė, J. (2007). Atvejo vadyba socialinio darbo metodikoje. *Socialinis darbas*, 6(1), 68-75.

68. Prakapas, R. (2007). Socialinių darbuotojų santykiai su klientais: vertybinis aspektas. *Socialinis darbas*, 6(1) 62-67. Prieiga per internetą: https://www.mruni.eu/upload/iblock/dcf/7_prakapas.pdf
69. Reamer, F., G. (1983). Ethical dilemmas in social work practise. *Social work*, January-February, 31-35.
70. Reamer, F., G. (1986). The use of modern tehnology in social work: ethical dilemmas. *Social work*, November-December, 469-472.
71. Reamer, F., G. (2014). The evolution of social work ethics: bearing witness. *Advances in Social work*, 15(1), 163-181.
72. Richards, S., Ruch, G. ir Trevithick, P. (2005). Communication skills training for practise: the ethical dilemma for social work education. *Social work education*, 24(4), 409-422.
73. Rimkus, V. (2015). Neapibrėžtumo aspektai socialiniame darbe. *Tiltai*(1), 99-113.
74. Rogers, M. J. (2018). Ethical dilemmas facing clinical supervisors in integrated health care settings. *Journal of Social Work Values and Ethics* 15(2), 23-36.
75. Rupšienė, L. (2018). Kokybinių tyrimų duomenų rinkimo metodai. Prieiga per internetą: https://epale.ec.europa.eu/sites/default/files/kokybinu_tyrimu_duomenu_rinkimo_metodol.pdf
76. Ruškus, J. (2001). Specialiųjų pedagogų rengimo metodologinės kontraversijos neįgalųjų ugdymo paradigms kaitos kontekste. *Specialusis ugdymas*, 4(1), 64-73. Prieiga per internetą: <https://etalpykla.lituanistikadb.lt/object/LT-LDB-0001:J.04~2001~1487080824362/J.04~2001~1487080824362.pdf>
77. Ruškus, J. ir Mažeikis, G. (2007). *Neįgalumas ir socialinis dalyvavimas. Kritinė patirties ir galimybių Lietuvoje refleksija. Monografija*. Šiauliai: Šiaulių universiteto leidykla
78. Ruškus, J. ir Mažeikienė N. (2005). Prekybos moterimis ir prostitucijos aukų reabilitacijos ir reintegracija Lietuvoje: padėties analizė ir galimybių modeliavimas. *Socialinis darbas*, 4(2), 100-112.
79. Samsonienė, L. (2011). *Negalios fenomenas integraliame ugdymo ir sporto procese. Monografija*. Vilnius: UAB Grafija.
80. Sasson, S. (2000). Beneficence versus respect for autonomy: an ethical dilemma in social work practise. *Journal of gerontological social work*, 33(1), 5-16.
81. Saveljeva, R., Petružienė, S. ir Braslauskienė, R. (2011). Socialinių pedagogų rengimo kokybės gerinimas plėtojant studijuojančių profesinį pašaukimą ir karjeros viziją. *Tiltai*(3), 125-136. Prieiga per internetą: <https://etalpykla.lituanistikadb.lt/object/LT-LDB-0001:J.04~2011~1367176228632/J.04~2011~1367176228632.pdf>

82. Schweitzer, H. ir Pollack, D. (2006). Ethical and legal dilemmas in adoption social work. *Family court review*, 44(2), 258-269.
83. Skridlaitė, I. ir Kavaliauskienė, V. (2016). *Socialinio darbo profesijos terminų žodynas*. Kaunas: Kauno kolegija.
84. Sutton, C. (1999). *Socialinis darbas, bendruomenės veiklas ir psichologija*. Vilnius: VU Specialiosios psichologijos laboratorija.
85. Šapelytė, O. Remeikytė, A. (2014). Teorijų pritaikomumo diskursas. In I. Baranauskienė (Ed.), *Teorijos ir praktikos sąsajos jungtinės II pakopos socialinio darbo studijų programos mokslinės tiriamosios praktikos procese* (12-29). Vilnius: UAB „BMK Leidykla“.
86. Šinkūnienė, J. R. (2010). *Socialinis darbas. Profesinė veikla, metodai ir klientai: vadovėlis*. Vilnius: Mykolo Romerio universiteto Leidybos centras
87. Švedaitė-Sakalauskė, B. ir Gevorgianienė, V. (2011). Socialinių darbuotojų moralinės dilemos dirbant su sunkiai pasiekiamais klientais: tarptautinis kokybinis tyrimas. *Socialinis darbas. Patirtis ir metodai*, 8(2), 39-56.
88. Tallant, S., H. ir Ryberg, R., A. (2010). Common and unique ethical dilemmas encountered by military social workers (p. 179-204). *Socialworkpractiseinthemilitary*. New York: TheHaworthpress.
89. Tidikis, R. (2002). Etiniai socialinio darbo orientyrai. *Socialinis darbas*, 1(1), 24-33. Prieiga per internetą: https://www.mruni.eu/upload/iblock/ae6/3_tidikis.pdf
90. Valuckienė, J. (2013). Negalios sampratos kaita medicininėje sociologijoje. *Filosofija. Sociologija*, 24(4), 209-216.
91. Valutis, S. ir Rubin, D. (2016). Value conflicts in social work: categories and correlates. *Journal of Social Work Values & Ethics*, 13(1), 21-24.
92. Vaigė, L. (2016). Smurto prieš moteris prevencija: nacionalinės teisės spragos. *Jurisprudencija/Jurisprudence*, 23(1), 89-107. Prieiga per internetą: <https://www3.mruni.eu/ojs/jurisprudence/article/view/4487/4175>
93. Vaitkevičiūtė, V. (2007). *Tarptautinių žodžių žodynas* (Ketvirtasis pataisytas ir papildytas leidimas). Vilnius: Žodynas
94. Večkienė, N. P., Brunevičiūtė, R. ir Eidukevičiūtė, J. (2018). Tarpdisciplininis bendradarbiavimas kuriant vienijančią aplinką. *Tiltai*(1), 95-114. Prieiga per internetą: <http://journals.ku.lt/index.php/tiltai/article/view/1759/pdf>
95. Vitkauskaitė, D., (2001). *Teoriniai socialinio darbo modeliai*. Šiauliai: Šiaulių universiteto leidykla
96. Vyšniauskienė, D. ir Minkutė, R. (2008). *Socialinės veiklos profesinė etika*. Kaunas: Technologija.

97. Zaturskis, G. ir Kiaunytė, A. (2014). Žmogaus su psichine negalia neveiksnumo konstravimas: socialinio darbuotojo dilemos. *Socialinis darbas patirtis ir metodai*, 13(1), 91-111. Prieiga per internetą: https://www.vdu.lt/cris/bitstream/20.500.12259/30884/1/ISSN2029-5820_2014_N_13_1.PG_91-111.pdf
98. Žalkauskaitė, U. (2012). Neįgaliųjų identiteto daryba: teorinės prielaidos sociologijoje. *Jaunųjų mokslininkų darbai* 4(37), 113-119.
99. Žydžiūnaitė, V. (2011). *Baigiamojo darbo rengimo metodologija*. Mokomoji knyga. Kaunas: UAB Vitea Litera
100. Žydžiūnaitė, V. ir Sabaliauskas, S. (2017). *Kokybiniai tyrimai. Principai ir metodai*. Vadovėlis socialinių mokslų studijų programos studentams. Vilnius: Vaga
101. Walsh, J., Farmer, R., Taylor, F., M. ir Bentley, K., J. (2003). Ethical dilemmas of practicing social workers around psychiatric medication: results of a national study. *Psychiatric Medication issues for social workers, counselors and psychologists* (91-15).
102. Wilkins, D. (2012). Ethical dilemmas in social work practise with disabled people: young adults with autism. *Ethics and social welfare*, 6(1), 97-105.
103. Wolfson, E., R. (1999). The fee in social work: ethical dilemmas for practitioners. *Social work*, 44(3), 269-273.
104. Етичний кодекс спеціалістів із соціальної роботи (2005). Prieiga per internetą: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v1965643-05#Text>
105. Міністерством соціальної політики. Prieiga per intern
106. etą: <https://www.msp.gov.ua/timeline/invalidnist.html#>

ETHICAL DILEMMA EXPERIENCES OF SOCIAL WORKERS WORKING WITH PEOPLE WITH DISABILITIES

The Master's Degree Thesis

SUMMARY

Research problem and relevance. The Law on Social Services of the Republic of Lithuania (2006)³ describes social work as professional activity, which enables persons, families, communities and society to solve interpersonal and social problems by promoting social change, improving the quality of life and strengthening solidarity and social justice. According to the Lithuanian Code of Ethics for Social Workers (2017), social work is a profession seeking to help persons or families to solve their social problems by recognizing their abilities, participating with them without prejudice to human dignity and in an effort to increase their responsibility by means of motivation between family and social cooperation. The main aim of social work is to develop individual potential and opportunities, as well as meeting their personal needs (Ukrainian Code of Ethics for Social Work Specialists, 2005). One of the directions of the professional field of a social worker in Lithuanian as well as Ukraine is work with persons with disability. According to the data of the Ministry of Social Security and Labour of the Republic of Lithuania, there were 8 % of people with disability in Lithuania at the end of 2018. The State Statistics Service of Ukraine indicated that there were 6.3 % of people with disability in Ukraine at the end of 2019.

Social work covers a vast spectrum of client groups, but social workers face conflicts associated with the values promoted by social workers and ethical dilemmas especially in working with persons with disability. During conflicts of values, a social worker's sense of professional duty contradicts existing social work values and ethical dilemmas occur. The basis of conflicts of values is considered to be the understanding of the code of ethics for social workers and differences of individual cognitive skills of the social workers. Kiaunytė and Ruškus (2010) indicate that conflicts are unavoidable for social workers as professionals of their field – it is a component of their professional activity which they have to face. Ethical dilemmas are complex situations, when social workers must choose between activities (such activities may seem suitable or unsuitable at first), ethical rules or competing interests (Bibus, 2013). Ethical dilemmas occur when social workers experience conflicts of values during which their values and beliefs contradict to social work values and norms established in their professional field (Švedaitė-Sakalauskė, Gevorgianienė, 2011). One of the main aims of the Lithuanian Code of Ethics for Social Workers (2017) is to establish the

³ Law on Social Services of the Republic of Lithuania (11/02/2006, consolidated version valid from 01/10/2019). Internet access: <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/TAIS.270342/asr>

values of social work, identify main provisions and principles, which should assist social workers in solving ethical problems occurring in social work. The ability of a social worker to recognize ethical dilemmas, development of self-knowledge and understanding, and cognition of the models for making decisions on ethical problems enable to solve ethical dilemmas, which occur in the practical work of a social worker, much more effectively (Edwards, Addea, 2015).

It should be noted that detailed research on the topic are not carried out in Lithuania. Scientific research mostly analyses single matters associated with social work, the social worker or ethical dilemmas in the professional activity of a social worker. It should be mentioned that aspects of individuals involved in social work have been analysed by Lithuanian and foreign authors. Tidikis (2002) analysed the ethical guidelines for social work. Vyšniauskienė, Minkutė (2008) analysed ethical problems in the activity of social pedagogues and went deeper into the ethical issues of child and adult care. Šinkūnienė (2010) analysed ethical problems and dilemmas in the practical activity of social workers. Gapšytė, Snieškienė (2011) analysed the ethical competency of social workers and the development potential thereof in practical activity. Švedaitė-Sakalauskė, Gevorgianienė (2011) analysed the social workers' moral dilemmas in work with difficult-to-reach clients and performed an international qualitative analysis. Leliūgienė, Andrijevska, Kaušylienė (2016) analysed the realisation of ethics in the activity of social workers. Moody (1983) analysed ethical dilemmas in a long-term care. Reamer (1986) analysed the modern technologies of that time in social work – ethical dilemmas. Manning (1997) delved into the ethics of a social worker as a moral citizen. Wolfson (1999) analysed the ethical dilemmas in the practices of social work. Richards, Ruch, Trevithick (2005) researched development of communication skills in practice: the ethical dilemma in social work training. Schweitzer, Pollack (2006) analysed ethical and legal dilemmas of social work in the field of adoption. Bent-Goodley (2007) analysed the teaching process of social work students of solving ethical dilemmas when working with persons suffering from domestic violence. Tallant, Ryberg (2010) analysed the common and unique dilemmas exposed to social workers in the army. Kašparova, Urban (2013) analysed ethical dilemmas in social work with Roma clients. Olson (2014) investigated the ethical dilemmas of integrating the values of social work and military social work practice. Gustavsson, MacEachron (2014) analysed the practical role of ethics and social work schools in a community. Frantus, Greenberg, Muskat, Katz (2017) explored the moral grief of social workers working in hospitals. Conn (2018) analysed ethical dilemmas of care and control when working with persons who have mental health problems. Rogers (2018) researched ethical dilemmas faced by clinical supervisors in integrated health care institutions.

In summary of the research carried out in Lithuania and abroad it can be stated that there are few studies linked to social workers working with persons with disability while foreign scientists

have performed many and those are associated with different groups of clients and different disabilities. Despite this fact, there is a lack of studies in the area of social work among scientific research that examine the ethical dilemmas and experiences of social workers dealing with persons with disability.

The scientific and practical relevance of this topic presupposes the following key problematic issues:

How can ethical dilemmas be described based on the experiences of social workers? What do social workers working with persons with disability and facing ethical dilemmas experience? What is the content and context of ethical dilemmas experienced in relation to persons with disability?

Object of the research – the ethical dilemma experiences in social work with persons with disability.

Aim of the research – to reveal the ethical dilemma experiences of social workers working with persons with disability.

Objectives:

1. To conceptualize ethical dilemmas and contents thereof in practical social work by applying theoretical-methodological assumptions.
2. To reveal the contents and expression of ethical dilemmas of social workers working with persons with disability using the phenomenological research method.
3. To identify the context of ethical dilemmas by revealing the “most sensitive areas” and context of experience.
4. To provide recommendations for addressing ethical dilemmas and conflicts according to the experiences of social workers in social work with persons with disability.

Participants of the research. The criteria sample selection method was used for selection of participants in order to reveal the ethical dilemma experiences of social workers working with persons with disability: a) all participants have experienced ethical dilemmas in professional work; b) all participants work with persons with disability. The snowball sampling method was also applied in order to interview as many participants, who have directly experienced the background associated with the analysed phenomenon, as possible. 11 social workers working with persons with disability participated in the study (9 women and 2 men). The age of the participants varied from 27 to 57, whereas their social work experience was 3-24 years. Three participants had been working with persons suffering from mental disabilities; two participants had been working with adults having physical and complex disabilities. The remaining six participants each had a different group of clients: children with complex disabilities, adults with intellectual disabilities, seniors with

intellectual and mental disabilities, adults with intellectual and mental disabilities, adults with physical disabilities, and adults with complex disabilities.

Research methodology and methods. The qualitative study is concentrated on a phenomenological approach to the subject of research. The phenomenological research seeks to reveal the inner experience of the individual, the essence of phenomena and how people experience them (Žydzūnaitė, Sabaliauskas, 2017). The perspective of constructivism is mostly focused on constructing reality, and therefore we are able to see the world from the perspective of constructivism by analysing the thoughts voiced by people (Ruškus, Mažeikienė, et al., 2005). According to this perspective, the opinion expressed and experience revealed by every participant is valued and respected as a unique and personal truth. Vitkauskaitė (2001) have indicated that a human was a system with an internal meaning, interacting with other systems. The methods applied in this master's thesis are based on the theory of social systems that examines the interaction between the members of systems in order to form an integral system. In this case a social worker facing social dilemmas works not only with the person with disability, but also with his relatives, specialists of various fields and the local community as well. According to Barkauskienė (2013), the basis of such system is integrity. The systematic theory model therefore enables the social worker to assess social phenomena and problems, certain situations and available resources, to help to plan decisions related to solution of the social dilemmas of individuals professionally and comprehensively (Vitkauskaitė, 2001). The ethical dilemmas encountered by a social worker are associated with deontological theory, which examines the responsibilities and standards of conduct of social workers according to ethical regulations, and the theory of systems proves that social work and ethical dilemmas are inseparable and interact with each other. Analysis of scientific literature was carried out in the master's thesis by applying theoretical-methodological assumptions. Conceptualizing the analysed phenomenon was aimed towards revealing ethical dilemmas and the content thereof in the practical activity of social work dealing with persons with disability. An *open written questionnaire* was used for gathering data and a specific situational question for describing a phenomenon (see supplement No. 1) was provided. The *phenomenological research method according to A. Giorgi* (Giorgi, Giorgi, 2008) was used to analyse data in order to conceptualize the concepts, expression, content and contexts of ethical dilemmas based on the experiences of social workers.

Main concepts:

Social work – an activity based on strengthening an individual's ability to adapt to environment, an endeavour to restore relations between a person and community and to empower a person to integrate into society by seeking full social functioning of the person (Andrašiūnienė, 2007).

Social worker – a professional who strengthens a person's ability to adapt to environment in order to restore relations between a person and community and to enable a person to integrate into social environment for the purpose of achieving full social functioning of the person (Šinkūnienė, 2010).

People with disability – a person to whom a disability level of less than 55 per-cent of working capacity or special needs have been established according to the provisions of the Law on the Social Integration of the Disabled of the Republic of Lithuania.⁴

Ethical dilemma – a situation, during which a social worker must choose from two suitable, but conflicting ethical guidelines, or when every foreseen result would have unwanted consequences for one or another individual (Skridlaitė, Kavaliauskienė, et al., 2016).

Theoretical part. Ethical dilemmas of social workers at working with people with disabilities

Social work professionals who work with persons with disabilities face ethical dilemmas associated with different perceptions towards persons with disability. The essence of perceiving disability lies within the viewpoint of society towards the person, and it can be explained by the sociology of knowledge (Zaturskis, Kiaunytė, 2014). A person with disability is usually perceived by society as a person, whose condition is unfavourable emotionally, communicatively, behaviourally, and cognitively. Mostly the disability of a person is associated with phenomena such as insufficiency, disorder, inability, incompetence, imperfection (Ruškus, 2001), but the adaptation of an individual to his/her disability is indicated as a reaction which enables functional, social and psychological changes (Alčiauskaitė, Šinkariova, 2017). A society recognizing that persons with disability constitute a social group should care about the ethical dilemmas such a group faces (Samsonienė, 2011). Social workers are affected by ethical dilemmas in all areas of social work, working with people with disability is no exception, and however, the ethical dilemmas in all areas are similar (Wilkins, 2012).

⁴ Law on the Social Integration of the Disabled of the Republic of Lithuania (28/11/1991, consolidated version valid from 01/09/2019). Internet access: <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/TAIS.2319/asr>

In summary of scientific literature, the areas of expression of ethical dilemmas were conceptualized (see. fig. 1).

Areas of expression of ethical dilemmas	Expression of an ethical position in order to meet the social needs of a person
	Regulated professional activity of a social worker as a component of ethical dilemmas
	Ensuring a client's freedom, dignity and decision making in a practical activity of social work
	Ensuring confidentiality of information in social work
	Relation of a social worker with oneself and his environment in the context of provision of social services
	Main problem of the activity of a social worker
	Differences as reasons for occurrence of ethical dilemmas
	Social justice in social work practice

Fig. 1. Areas of expression of social dilemmas defined during analysis of scientific literature (according to the scientific literature analysis carried out by the author of the study)

The areas of expression of social dilemmas in social work may be divided into: *expression of ethical position in order to meet the needs of a person, regulated professional activity of a social worker as a component of ethical dilemmas, ensuring a client's freedom, dignity and decision making in practical social work activity, etc.*

In order to identify the contexts of ethical dilemmas and indicate the post sensitive areas, a decision was made during analysis of scientific literature to present the contexts of ethical dilemmas in a table (see table 1), indicating the main topics and corresponding statements from scientific works.

Table 1

Ethical dilemmas in social work
(according to the analysis of scientific literature carried out by the author)

Contexts of ethical dilemmas	
Personal and professional values (Loewenberg, Dolgoff, 1998)	Different personal values of social workers (Valutis, Rubin, 2016)
	Conflicting and competing personal and professional values (Valutis, Rubin, 2016)
	Social work values conflict with professional duty (Bibus, 2013)
Conflicts as a part of professional reality (Kiaunytė, Ruškus, 2010)	Conflict of personal and professional roles (Zaturskis, Kiaunytė, 2014)
	Competing interests (Bibus, 2013)
	Conflicts between obligations and carrying out instructions (Barsky, 2010)
	Client's interests vs. the worker's interests (Loewenberg, Dolgoff, 1998)

Table 1, continued

Laws, rules, regulations and policy (Loewenberg, Dolgoff, 1998)	Development of social welfare policy programmes (Reamer, 1983)
	Implementations of social welfare policy programmes (Reamer, 1983)
	Conflicting ethical norms (Bibus, 2013)
	Coherence of compliance with internal policies of authorities with applicable requirements (Švedaitė-Sakalauskė, Gevorgianienė, 2011)
Paternalism and self-determination (Loewenberg, Dolgoff, 1998)	Freedom of choice and self-determination (Loewenberg, Dolgoff, 1998)
	Free decision making process (Loewenberg, Dolgoff, 1998)
	Client's right to choose (Loewenberg, Dolgoff, 1998)
	A person's freedom and dignity (NASW Code of Ethics, 2017)
	Freedom of self-determination (Johnson, 2001)
Secrecy and confidential information (Loewenberg, Dolgoff, 1998)	Ensuring a client's personal confidentiality and privacy (Edwards, Addes, 2015)
Right to confidentiality (Johnson, 2001)	
Mutual relationship of a client and the social worker (NASW Code of Ethics, 2017)	Issue of double relationships (when a social worker works in a local community) (Edwards, Addes, 2015)
	Relationship of a social worker and a client (Večkienė, Brunevičiūtė, Eidukevičiūtė, 2018)
	Partnership of a social worker and a client (Dirgelienė, Večkienė, 2009)
	Relationship with society (Zaturskis, Kiaunytė, 2014)
Mutual relationship of workers (Loewenberg, Dolgoff, 1998)	Relationship with a supervisor (Zaturskis, Kiaunytė, 2014)
	Relationship with an organization and its principles of operation (Zaturskis, Kiaunytė, 2014)
	Relationship with colleagues (Zaturskis, Kiaunytė, 2014)
Relationship with oneself in solving moral issues (Zaturskis, Kiaunytė, 2014)	
Integrity (NASW Code of Ethics, 2017)	Work for the good of society (Lithuanian Code of Ethics for Social Workers, 2017)
Responsibility (NASW Code of Ethics, 2017)	
Realization of control and assistance functions in representing a client (Švedaitė-Sakalauskė, Gevorgianienė, 2011)	
Differences of cultural environment (Valutis, Rubin, 2016)	
Different political views (Valutis, Rubin, 2016)	
Different religious beliefs (Valutis, Rubin, 2016)	
Social justice (NASW Code of Ethics, 2017)	Support is provided to a client regardless of his/her social standing, religion, race, sex, views or beliefs (Description of Training of Social Workers, 2006)

According to Loewenberg and Dolgoff (1998), Kiaunytė and Ruškus (2010), Valutis and Rubin (2016), etc., the area of expression of ethical dilemmas may be divided into certain topics: personal and professional values; conflicts as a part of professional reality; laws, rules, regulations and policy; paternalism and self-determination; secrecy and confidential information; mutual relationship of a client and a social worker; mutual relationship of workers; integrity; social justice.

The results of the research of the social workers' ethical dilemma experiences in work with persons with disability are analysed and presented in the **empirical part** of the master's thesis. The

analysis was carried out in order to reveal the social dilemma experiences of social workers in work with persons with disability. An open written questionnaire with a specific situational phenomenological question was used for gathering data for the phenomenological analysis.

Research methodology. The methodology includes methods and their interconnections applicable during scientific cognition, when the aim of the research, directions thereof depending on available knowledge about the world, the object of cognition and the problem dealt with are determined (Gintalas, 2011). The qualitative analysis is dominated by a phenomenological approach to the object of research. **Phenomenology** pays great attention to life experience and phenomena of consciousness, enables understanding of how a person creates and explains at the same time personal meanings (Kolbergytė, 2016). On the basis of the **constructivism** approach, every social worker constructs a distinctive understanding, and reveals a distinctive experience of ethical dilemmas in professional activity. The social dilemmas experienced by a social worker are associated with **deontological** theory examining the obligations and norms of conduct of social workers according to ethical regulations, and theory of systems proves once again that social work and ethical dilemmas are inseparable concepts interacting with each other.

The **phenomenological** research seeks to reveal the inner human experience, the essence of phenomena and knowing how people experienced them (Žydzūnaitė, Sabaliauskas, 2017). The phenomenological approach enables understanding of profound experienced changes, the differences thereof, it opens access to the core of an examined phenomenon and decodes its essence. The phenomenological core of the research can be accessed by revealing an already generalized phenomenon under consideration, by conceptualizing its basic meanings, by rethinking and interpreting the results thereof (Penkauskienė, 2016). Disability in the phenomenological concept thereof is perceived as a certain lived body of a person, which is the main focus of attention, whereas the experiences of disability or illness are analysed not as a simple illness of the body, but as a spiritual intrusion into an embodied individual. In this case in phenomenology a person with disability is actualized as an embodied social character, who is subjectively experiencing disability in every-day life and who is affected by the system of social relations, which helps the person with disability to create, maintain and interpret social reality in every-day practice (Valuckienė, 2013).

Lee, Greene, et al. (1999) indicate that **constructivism** is an epistemological theory where every person actively creates his/her own reality and adequately reacts to it. The perspective of constructivism abolishes the notion of a universal truth by directing attention to people creating and interpreting their experiences, and creating interpretations of their experience (Šapelytė, Remeikytė, 2014). Ruškus, Mažeikienė, et al. (2005) assert that the concept of experience hides a **social construction** paradigm emphasizing a constantly evolving and changing social world. The core axis

of the research in **social constructivism** is the subject of research, which may not be specific, public or official; such object may be a part of every-day life (Juodaitytė, Rūdytė, 2009). The social constructivism paradigm follows the conviction that there is no truth suitable for all cases, there may be other truths about the same phenomenon, and still such truths are constructed by persons involved in the process. Social constructivism is a social reality formed according to objective and subjective experiences of persons (Žalkauskaitė, 2013). According to Mažeikienė, Ruškė (2011) it may be stated that social constructivism enables a more in-depth analysis of the experiences of persons, explanation of ethical dilemmas experienced by social workers in specific situations associated with persons with disability. In this case, social constructivism becomes a theory of social action as well as communication, enabling the best possible access to information on how certain processes and stages thereof take place, how the participants of the research understand and assimilate the meanings of such processes (Jakutytė, 2012). The perspective of constructivism is mostly focused on constructing reality, and therefore we are able to see the world from the perspective of the theory of constructivism by analysing the thoughts voiced by people (Ruškus, Mažeikienė, et al., 2005). According to this perspective, the opinion expressed and experience revealed by every participant of research is valued, respected as a unique and personal truth.

According to Osmo and Landau (2006), theories examining ethics in social work may be divided into two main groups: **deontological** and **teleological**. According to the Dictionary of International Words (2007), deontology is a branch of ethical science, which examines issues in employee responsibilities and standards of conduct; it is a branch of ethical science focused on solving duty problems. Teleology is a philosophical approach emphasizing that all the stages of social and natural development have a predetermined aim (Dictionary of International Words, 2007). Division of ethical theories in social work helps social workers recognize and understand principles, according to which their ethical decisions are made (Osmo, Landau, 2006). Deontological theories believe that actions of a certain kind are right in themselves. This group of theories is oriented toward duties: to respect the rights and independence of others and treat everyone equally according to the principle of justice. In the meantime, teleological theories state that it is important that certain actions with positive consequences are performed (Osmo, Landau, 2006). One of the theories the elaborated research is based on is the **deontological ethics theory**. Deontological philosophy focuses on the issue of duty as the main and most important aspect of a person's life, and because of this deontological theory is considered to be the strictest ethical theory emphasizing duty (Vyšniauskienė, Minkutė, 2008). Following the deontological theory, all persons have certain obligations which cannot be changed, forgotten, released or transferred to another person. Deontological theory focuses on duty ethics (Kaptein, Wempe, 2002). A morally good action according to this theory is an action performed independently, without the assistance of other

persons, with a decision to obey the mind (Vyšniauskienė, Minkutė, 2008). Deontological theory establishes duties, which must be performed without regard to the consequences thereof, such duties must be respected, and illegal or unjust actions are prohibited by this theory (Kaptein, Wempe, 2002).

According to Vitkauskaitė (2001), a human is a system with an internal meaning, interacting with other systems. The methodology used in this master's thesis is based on the **theory of social systems**, which examines the interaction between the members of systems, creating an integral system. In this case, a social worker facing social dilemmas works not only with persons with disability, but with their relatives, specialists from various fields and the local community as well. Barkauskienė (2013) believes that the basis of such system is integrity. Therefore, the systematic theory model enables the social worker to professionally and comprehensively assess social phenomena and problems, certain situations and available resources, to help plan decisions associated with solving the social dilemmas of persons (Vitkauskaitė, 2001). In summary of the principles of the theory of systems, an assumption may be made that such theory may be used not only for examination of systems and the interactions of the members of such systems, but also for examination of how members of a system may influence the ethical dilemma experiences in working with persons with disability.

Research methods. Analysis of scientific literature was carried out in the master's thesis by applying theoretical-methodological assumptions. Conceptualizing the analysed phenomenon was aimed towards revealing ethical dilemmas and the content thereof in the practical activity of social work, in working with persons with disability. The qualitative analysis based on methodological knowledge and traditions of problem research ensured the possibility to communicate the analysed information and the views of participants by performing the analysis in an environment familiar to them (Luobikienė, 2000). **An open written questionnaire** with a specific situational question to describe a phenomenon was used for gathering data (see. supplement 1). The phenomenological research is aimed to analyse a phenomenon in a specific situation (Penkauskienė, 2016). Therefore, one aspect of the analysed situation is revealed during a semi-structured interview, according to a specific question *“Please recall one specific situation/event, when you experienced a social dilemma in working with persons with disability? Describe your experience in as much detail and detail as possible”* that provokes a disclosure of the experience. The **phenomenological** research method following A. Giorgi was applied to conceptualize the concepts and contexts of ethical dilemmas based on the experiences of social workers. Data was analysed according to the steps of **phenomenological** research method by A. Giorgi (Giorgi, Giorgi, 2008):

1. The original text is read. This stage is intended for familiarization with data presented, the text is read several times, and care is taken not to create prejudices or certain insights into the analysed phenomenon.

2. Significant units are distinguished. While reading, the original text of the participants was divided into certain significant units, by paying attention to changes in the content, end of thought or changes of emotional context.

3. Transformation. The significant units of the participants' texts were transformed into the past tense and third person. This step is used to create subjective distancing from the situation and experiences of the feelings of participants in order to better understand the entirety and to be in two positions at once – to be better identified with the person and distanced in a certain way. After this the significant units were transformed into interdisciplinary language.

4. Creation of a structure. In this step, essential and significant information was sought in the significant units transformed into interdisciplinary language. The significant units were grouped and laid out according to a certain hierarchical order, and a description of a phenomenon was formulated afterwards.

5. Creation of a common definition for a phenomenon, describing the concepts and contexts of ethical dilemmas based on the experience of social workers working with persons with disability. Recurring, connected and unique topics were sought in creating a common definition of the phenomenon.

The chosen research methods have contributed to achieve the aims and objectives formulated in the master's thesis.

Participants of the research. The criteria sample selection method was used for selection of participants of the research in order to reveal the ethical dilemma experiences of social workers working with persons with disability. The basis of this method – selection of participants of the research according to defined criteria, corresponding to the context of the research topic and to the content of research problems. Various characteristics may be research criteria, e.g., the age, education of a person, specific experiences, events witnessed (Žydzīūnaitė, 2011). The snowball sampling method was also applied in order to interview as many participants, who have directly experienced the experience associated with the analysed phenomenon, as possible.

11 social workers working with persons with disability participated in the study (9 women and 2 men). The age of the participants varied from 27 to 57, whereas their social work experience was 3-24 years. Three participants worked with persons with mental disabilities, two participants worked with adults with physical and complex disabilities. The remaining six participants each had a different group of clients: children with complex disabilities, adults with intellectual disabilities,

seniors with intellectual and mental disabilities, adults with intellectual and mental disabilities, adults with physical disabilities and adults with complex disabilities.

Research quality parameters. Certain quality characteristics are important in qualitative analysis. Bitinas, Rupšienė, Žydžiūnaitė (2008) indicate validity, which may be internal or external, and reliability as the main characteristics for research quality. Moral boundaries maintaining the balance between the safety of participants and the researcher's wish to receive objective information are referred to research ethics (Kardelis, 2002). Validity and reliability of research data are closely related to research ethics. Ethical behaviour of a researcher allows achieving high quality of research, and if ethical principles are not followed, misleading research results may be presented (Žydžiūnaitė, Sabaliauskas, 2017). Main ethical principles, such as the following, must be ensured in scientific research: *presenting the research to respondents* – in this case the participants were introduced to the phenomenological research, its goals and objectives. Verbal consent was given by the participants to use the data gathered only for the master's thesis; ensuring confidentiality and anonymity of participants (confidentiality was ensured in the response to the specific question about the analysed phenomenon) without indicating the name, city in which the participant works or resides in, specific workplace of the participant (confidentiality was also ensured by encoding all gathered data); *ensuring security of documentation* – all responses of the participants are secured, stored in a location, which unauthorised persons cannot access (Woodson, MacQueen, 2005). The validity of the qualitative analysis is also ensured by the methods used for gathering and analysing data. According to Rupšienė (2018), validity during qualitative analysis is understood by applying the principles of naturalistic research (i.e. natural place of residence of a participant, detailed description of the research, data gathered is presented using the concepts and terms used by the participants, not the researchers). The researcher distancing from various external factors, which may influence results, ensures internal validity of the research. In this case the text provided by the participants were read several times (at least 7) and significant units were distinguished only afterwards. Original texts were frequently returned to when distinguishing significant units, by paying attention to changes in the content and to the end of thought. A transformation was performed, during which significant units were transformed to the past tense and third person in order to distance from participant, to better feel the entirety and to be in two positions at once – in a deep identification and at a certain distance. A structure was created afterwards, essential and significant information was sought in significant units rewritten in interdisciplinary language. The significant units were grouped and laid out, and a description of a phenomenon was created after that. Recurring, connected and unique topics were sought in creating a common definition of the phenomenon. Results were based on quotations from interviews. The results analysed and presented were associated with the results of qualitative analyses already

performed. External validity of the research was ensured by a detailed description of the research, introduction to information on the analysed phenomenon, methods used in the research, the role of the researcher in the context of the research.

Results of the research. Research results were analysed in the context of question *“Please recall one specific situation/event, when you experienced a social dilemma in working with persons with disability? Describe your experience in as much detail and detail as possible”*. 9 meta-topics, 32 topics and 114 subtopics were identified after analysing the reflection of experiences when facing ethical dilemmas. There were highlighted the following meta-topics: expressions of emotions and feelings in the context of an ethical dilemma in social work with persons with disability; dilemmas of possibilities and limitations of social services for a person with disability; dilemma after facing the situation of a person with disability in solving social problems; dilemmas on professionalism of social work in the context of conflicting experiences and inner conflicts; dilemmas of creating and maintaining an interpersonal relationship with a person with disability; dilemmas of professional calling vs. limitations of competency; humanity and tolerance dilemma of the viewpoint of society on emphasizing the uniqueness of a person with disability; dilemmas of inadequate behaviour of a person with disability in the process of solving social problems; dilemmas of conflicting inner experiences in relation with a person with disability.

Conclusions:

1. According to the analysis of scientific literature, ethical dilemmas emphasized and occurring in social work may be conditionally linked to the following areas with unique content and context: expression of ethical positions and decisions in order to meet the social needs of persons (clients); ensuring a client's freedom of choice, a confidentiality of information, a dignity and self-determination by combining the orientations of personal and a client's values in relation to oneself as a specialist and with a person with disability in the context of providing social services. A social worker faces the challenge of implementing the principle of integrity, which is considered as work for the welfare of society. In order to identify the theoretical content of ethical dilemmas it has been revealed that they are caused by incompatibility between personal and professional values and conflicts of values in professional activity. Laws, rules and general regulation of professional activity cause internal dissatisfaction and confusion in making decisions when it contradicts the personal convictions, values and beliefs of a social worker and thus lead to challenges for implementing the principle of social justice. Ethical dilemmas frequently occur in relations with colleagues and clients, in the processes of their

control and representation, in implementing of the main ways of social assistance, in performing one's functions of a social worker.

2. Phenomenological analysis of the examined phenomenon enabled creation of a common definition for the phenomenon, which highlights and reveals the expression and content of ethical dilemmas in the context of different experiences. Ethical dilemmas in social work with persons with disability are described as problems that occur due to conflicting professional and personal values which depend on the practical experience of the social worker, on the conception of professional and personal values, attitude of society, inadequate behaviour of a client, self-confidence, psychological resilience of a social worker, the ability to properly resolve conflict situations and to eliminate professional boundaries in creating relationships with persons with disability.
3. The results of the research enabled identification of the expression and contexts of ethical dilemmas revealing the "most sensitive" situations and areas: emotional and sensual experiences directed towards oneself and towards the external environment in relations with persons with disability; limited possibilities of social services for a person with disability and limited personal competence; understanding the reality and uncertainty of the situation of a person with disability in solving social problems; problems and complexity of creating and maintaining interpersonal relationships with persons with disability; professional calling vs. limitations of competency; society's approach to the uniqueness of a person with disability by emphasizing the humanity and tolerance; inadequate behaviour caused by a person with disability, internal conflicts and experiences in relations with persons with disability when solving social problems.
4. As shown by the results of the analysis of experiences of social workers, ethical dilemmas are a part of their professional reality and occur through the conflicting experiences amongst obligations and amongst the interests of a client, in obeying others and in the event of internal or external conflicts. Pursuit of professionalism in the context of ethical dilemmas has contributed to the professional growth of social workers by re-evaluating convictions and beliefs with regard to persons with disability, thus confirming their value and need as professionals.

REFERENCES

1. Andrašūnienė, M. (2007). *Glossary of social work terms*. Vilnius: UAB Ciklonas.
2. Alčiauskaitė, L. ir Šinkariova, L. (2017). The importance of psychological resources to adjustment to disability among mobility impaired individuals. *Health sciences in Eastern Europe*, 27(6), 128-133.
3. Barkauskienė, J. (2013). Systems theory. Access through internet: <https://prezi.com/uzhtfxlfp1ml/sistemu-teorija/>
4. Barsky, A. E. (2010). *Ethics and values in social work*. Oxford university press.
5. Bent-Goodley, T., B. (2007). Teaching social work students to resolve ethical dilemmas in domestic violence. *Journal of teaching in social work*, 27(1/2), 73-88.
6. Bibus, A. (2013). Applying approaches from moral philosophy, especially virtue ethics, when facing ethical dilemmas in social work. *Czech & Slovak Social work / Socialni Prace / Socialna Praca*, 13, 33-50.
7. Bitinas, B., Rupšienė, L. ir Žydžiūnaitė, V. (2008). *Qualitative research methodology*. Klaipėda: Social studies college.
8. Conn, N. (2018). The ethics of care and control dilemmas in mental health. *Ethics and social welfare*, 12(2), 288-196. doi.org/10.1080/17496535.2018.1467583
9. Dirgelienė, I. ir Večkienė, N. (2009). Risk of stress and expectations of support: analysis of social workers' professional experience *Tiltai*(1), 143-162.
10. Edwards, B. ir Addae, R. (2015). Ethical decision-making models in resolving ethical dilemmas in rural practice: implications for social work practice and education. *Journal of Social Work Values & Ethics*, 12(1), 88-92.
11. Fantus, S., Greenberg, R. A., Muskat, B. ir Katz, D. (2017). Exploring moral distress for hospital social workers. *British Journal of Social Work*, 47, 2273-2290.
12. Gapšytė, R. ir Snieškienė, D. (2011). Ethical competence of social worker and possibilities for its development in practice. *Social work. Experience and methods*, 7(1), 113-129. Access through internet: <https://vb.vdu.lt/object/elaba:6133851/>
13. Gintalas, A. (2011). The concept of methodology and method. *Social science studies*, 3, 983-996.
14. Giorgi, A. ir Giorgi, B. M. (2008). *Phenomenology. Qualitative psychology: a practical guide to research methods*. London: Sage publications.
15. Gustavsson, N. ir MacEachron, A. (2014). Ethics and schools of social work: a role the practice community. *Social work*, 99(4), 355-357.

16. Jakutytė, K. (2012). Implementation of Activities of Non-Governmental Organizations in the Aspect of E-Participation *Public policy and administration*, 11(2), 287-301. Access through internet: https://www.mruni.eu/upload/iblock/bf9/010_Jakutyte.pdf
17. Johnson, L. C. (2001). *Social work practice. The general approach*. Vilnius: VU Laboratory of Special Psychology.
18. Juodaitytė, A. ir Rūdytė, K. (2009). Discourse as a Methodological Approach to the Contextual Understanding of Socio-Educational Phenomena. *Teacher education*, 12(1), 27-42. Access through internet: <https://etalpykla.lituanistikadb.lt/object/LT-LDB-0001:J.04~2009~1367169848386/J.04~2009~1367169848386.pdf>
19. Kaptein, M., Wempe, J. (2002). Three general theories of ethics and the integrative role of integrity theory. *SSRN electronic journal*. 1-52.
20. Kardelis, K. (2002). *Research methodology and methods* (2nd revised and supplemented edition). Kaunas.
21. Kašparova, V., ir Urban, D. (2013). Ethical dilemmas in social work with Roma clients. *Zdravotvė socialini vedy* (p. 314-323).
22. Kiaunytė, A. ir Ruškus, J. (2010). Identification of behavior patterns of social workers when resolving professional conflict *Philosophy. Sociology*, 21(2), 112-121.
23. Kolbergytė, A. (2016). *Conscious self-development of adults transformative learning*. Doctoral dissertation.
24. Lee, M. Y. ir Green, G. J. (1999). A social constructivist framework for integrating cross-cultural issues in teaching clinical social work. Access through internet: <http://web.ebscohost.com/ehost/detail?sid=a4b74b9f-ead2-48d0-a59c-10c54c28e219%40sessionmgr114&vid=1&hid=103&bdata=JnNpdGU9ZWwhvc3QtG12Z%3d%3d#db=a9h&AN=1538186>
25. Leliūgienė, I., Andrijevska, V. ir Kaušylienė, A. (2016). Realisation of ethics in the activity of a social worker. *Social welfare interdisciplinary approach* 6(2), 19-29.
26. Audit Report of the State Audit Office of the Republic of Lithuania “Social Integration of Persons with Disabilities” (2019). Access through internet: https://www.vkontrole.lt/pranesimas_spaudai.aspx?id=25162
27. Law on Social Services of the Republic of Lithuania. // Valstybės žinios, 2006-02-11, Nr. 17-589.
28. Law of the Republic of Lithuania on Social Integration of the Disabled. // Lietuvos aidas, 1991-12-13, Nr. 249-0.
29. Order of the Minister of Social Security and Labor of the Republic of Lithuania on the Qualification Requirements for Social Workers and Social Workers 'Assistants, the

- Procedure for Improving the Professional Qualification of Social Workers and Social Workers' Assistants and the Approval of Certification Descriptions for Social Workers. // Valstybės žinios, 2006-04-20, Nr. 43-1569.
30. Lithuanian Code of Ethics for Social Workers (2017). Access through internet: <http://www.lsda.lt/files/lsdalt/Etikos%20kodeksas%20galutinis.pdf>
 31. Loewenberg F., ir Dolgoff R. (1998). *Ethical Decisions for social work practice*. INC, Itasca, Illinois: F. E. Peacock publishers.
 32. Luobikienė, I. (2006). *Methodology of social research*. Kaunas: Kauno technologijos universitetas.
 33. Mack, N., Woodsong, C. ir MacQueen, K. M., (2005). *Qualitative Research Methods: a data collector's field guide*. Carolina.
 34. Manning, S., S. (1997). The social worker as moral citizen: ethics in action. *Social work*, (42)3, 223-230.
 35. Mažeikienė, N. ir Ruškė, J. (2011). The concept and development of dignity for people with disabilities from different theoretical perspectives: from essentialism to social constructivism *Special education*, 1(24), 8-19. Access through internet: https://www.researchgate.net/publication/280229591_Neigaliuju_orumo_samprata_ir_ugdy_mas_is_skirtingu_teoriniu_perspektyvu_nuo_esencializmo_iki_socialinio_konstruktivizmo
 36. Moody, H., R. (1983). Ethical dilemmas in long-term care. *Gerontological social work practise in long-term care* (p. 97-111). Haworth press.
 37. NASW Code of Ethics (2017). Access through internet: <https://www.socialworkers.org/About/Ethics/Code-of-Ethics/Code-of-Ethics-English>
 38. Olson, M., D. (2014). Exploring the ethical dilemma of integrating social work values and military social work practise. *Social work*, 59(2), 183-185.
 39. Osmo, R., Landau, R. (2006). The role of ethical theories in decision making by social workers. *Social work education*, 25(8), 863-876.
 40. Penkauskienė, D. (2016). *The experience of the provoked rethinking of learning during baccalaureate studies at university*. Doctoral dissertation. Access through internet: <https://repository.mruni.eu/bitstream/handle/007/14532/knyga%20-%20disertacija%20%28MRU%29%20SPAUDAI.pdf?sequence=4&isAllowed=y>
 41. Reamer, F., G. (1983). Ethical dilemmas in social work practise. *Social work*, January-February, 31-35.
 42. Reamer, F., G. (1986). The use of modern technology in social work: ethical dilemmas. *Social work*, November-December, 469-472.

43. Richards, S., Ruch, G. ir Trevithick, P. (2005). Communication skills training for practise: the ethical dilemma for social work education. *Social work education*, 24(4), 409-422.
44. Rogers, M. J. (2018). Ethical dilemmas facing clinical supervisors in integrated health care settings. *Journal of Social Work Values and Ethics* 15(2), 23-36.
45. Ruškus, J. (2001). Methodological controversies in the training of special educators in the context of the paradigm shift in the education of the disabled. *Special education*, 4(1), 64-73. Access through internet: <https://etalpykla.lituanistikadb.lt/object/LT-LDB-0001:J.04~2001~1487080824362/J.04~2001~1487080824362.pdf>
46. Ruškus, J. ir Mažeikienė N. (2005). Evaluation of Projects on Rehabilitation and Re-Integration of the Victims of Prostitution and Trafficking in Women in Lithuanian. *Social work*, 4(2), 100-112.
47. Samsonienė, L. (2011). *The phenomenon of disability in the integral process of education and sports. Monograph*. Vilnius: UAB Grafija.
48. Schweitzer, H. ir Pollack, D. (2006). Ethical and legal dilemmas in adoption social work. *Family court review*, 44(2), 258-269.
49. Skridlaitė, I. ir Kavaliauskienė, V. (2016). *Glossary of social work profession terms*. Kaunas: Kaunas College.
50. Šapelytė, O. Remeikytė, A. (2014).
51. The discourse of the applicability of theories. In I. Baranauskienė (Ed.), *Relationships between Theory and Practice in the Process of Research Practice of the Joint II Degree Social Work Study Program* (12-29). Vilnius: UAB „BMK Leidykla“.
52. Šinkūnienė, J. R. (2010).
53. *Social work. Professional activities, methods and clients: textbook*. Vilnius: Mykolas Romeris University Publishing Center
54. Švedaitė-Sakalauskė, B. ir Gevorgianienė, V. (2011). Social workers' moral dilemmas working with outreached clients: international qualitative research. *Social work. Experience and methods*, 8(2), 39-56.
55. Tallant, S., H. ir Ryberg, R., A. (2010). Common and unique ethical dilemmas encountered by military social workers (p. 179-204). *Social work practise in the military*. New York: The Haworth press.
56. Tidikis, R. (2002). Ethical points in social work. *Social work*, 1(1), 24-33. Access through internet: https://www.mruni.eu/upload/iblock/ae6/3_tidikis.pdf
57. Valuckienė, J. (2013). The shift of the Conception of Disability in Medical Sociology. *Philosophy. Sociology*, 24(4), 209-216.

58. Valutis, S. ir Rubin, D. (2016). Value conflicts in social work: categories and correlates. *Journal of Social Work Values & Ethics*, 13(1), 21-24.
59. Vaitkevičiūtė, V. (2007). *Dictionary of International Words (Fourth revised edition)*. Vilnius: Žodynas
60. Večkienė, N. P., Brunevičiūtė, R. ir Eidukevičiūtė, J. (2018). Interdisciplinary collaboration for development unity environment. *Tiltai*(1), 95-114. Access through internet: <http://journals.ku.lt/index.php/tiltai/article/view/1759/pdf>
61. Vitkauskaitė, D., (2001). Theoretical models of social work. Šiauliai: Šiauliai university press
62. Vyšniauskienė, D. ir Minkutė, R. (2008). *Professional ethics of social activity*. Kaunas: Technologija.
63. Zaturskis, G. ir Kiaunytė, A. (2014). Construction of social incapacity of human with mental disabilities: dilemmas of social worker. *Social work experience and methods*, 13(1), 91-111.
64. Žalkauskaitė, U. (2012). Construction of identity the disabled: theoretical implications in sociology. *Works of young scientists* 4(37), 113-119.
65. Žydzūnaitė, V. (2011). *Thesis preparation methodology*. Educational book. Kaunas: UAB Vitea Litera
66. Žydzūnaitė, V. ir Sabaliauskas, S. (2017). *Qualitative research. Principles and methods. A textbook for social science students*. Vilnius: Vaga
67. Wilkins, D. (2012). Ethical dilemmas in social work practise with disabled people: young adults with autism. *Ethics and social welfare*, 6(1), 97-105.
68. Wolfson, E., R. (1999). The fee in social work: ethical dilemmas for practitioners. *Social work*, 44(3), 269-273.
69. Етичний кодекс спеціалістів із соціальної роботи (2005). Access through internet: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v1965643-05#Text>
70. Міністерство соціальної політики. Access through internet: <https://www.msp.gov.ua/timeline/invalidnist.html#>